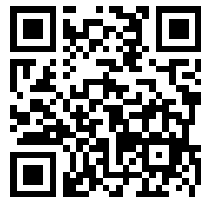

This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

<http://books.google.com>

HARVARD LAW LIBRARY

3 2044 057 042 848

HUN
905
HAJ

1,20

Bd. Mar. 1932

HARVARD LAW LIBRARY

Received

JUN 9 1931

Hungary

76.

MAGYARORSZÁG

63.

AZ ÁRPÁD-KIRÁLYOKTÓL
AZ ŐSISÉGNEK MEGÁLLAPÍTÁSÁIG
ÉS A
HÜBÉRI EURÓPA.

ÁLLAM- ÉS JOGTÖRTÉNELMI KISÉRLET
A MAGYAR ÁLLADALMI ÉS TÁRSADALMI ÉLET ALAPZATAINAK
ÉS FEJLŐDÉSI IRÁNYAINAK FELTÜNTETÉSÉRE.

IRTA

HAJNIK IMRE,

JOGTUDOR, A GYŐRI M. KIR. JOGAKADEMIÁN NYILV. RENDES JOGTANÁR S HELY. IGAZGATÓ,
ÉS A M. TÖRTÉNETTUDOMÁNYI TÁRSULAT IG. TAGJA.

PRINTED IN HUNGARY

PEST.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

1867.

Kapható:
POLITZER ZSIGMOND és FIA

könyvkereskedésében
Budapest, IV., Kecskeméti-ucca 4.

x MAGYARORSZÁG

AZ

63.

ÁRPÁD-KIRÁLYOKTÓL AZ ŐSISÉGNEK MEGÁLLAPÍTÁSÁIG

ÉS

A HŰBÉRI EURÓPA.

ÁLLAM- ÉS JOGTÖRTÉNELMI KISÉRLET

A MAGYAR ÁLLADALMI ÉS TÁRSADALMI ÉLET ALAPZATAI-
NAK ÉS FEJLŐDÉSI IRÁNYAINAK FELTŰNTETÉSÉRE.

IRTA

HAJNIK IMRE,

JOGTUDOR, A GYŐRI M. KIR. JOGAKADEMIÁN NYILV. RENDES JOGTANÁR S HELY. IGAZGATÓ,
ÉS A M. TÖRTÉNETTUDOMÁNYI TÁRSULAT IG. TAGJA.

PEST, 1867.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

K a p h a t ó,
POLITZER ZSIGMOND és FIA
Közvetkedésben
Budapest, IV., Kecskeméti-ucca 4.

Forty
H

JUN 9 1931
6/9/31

Pest, 1867. Nyomatott Heckenast Gusztávnál.

ELŐSZÓ.

A következő igénytelen lapok nem nyújtanak részletekre nézve újat az olvasó közönségnek. Céljük, szerény kísérletkép, a magyar álladalmi és társadalmi életnek sajátlagos jellegét feltüntetni, a mint az a sajátlagos magyar gondolkodásban és az ez által átlengett honfoglalásban gyökeredzett, a nemzetnek a nyugateuropai viszonyokhoz való simulása után is fenmaradt, és daczára minden külső behatásnak megőrizve lön azon álladalmi és társadalmi szervezetben is, a melyet még az élő nemzedék látott romba dőlni, és melynek romjai még most is fedik részben a hazai földet. Csak is hazai intézményeinknek magyar jellegét szemben a nyugateuropai intézményekkel és azok általános fejlődési irányát törekszenek e lapok megjelelni, és ilykép mintegy előmunkálatul hivatvák szolgálni részletes jogtörténelmi dolgozatokhoz. Mert hisz a történelmi tanulmányok rendszer folyamatja, hogy a részletek vizsgálata vezet a viszonyok általános jellemének felfogásához, és midőn azt sajátunkká teszi, képesit ismét a részletek valódi jelentőségének átértésére. Hogy sikerült-e szerzőnek intézményeink és ezek fejlődésének általános jellemét helyesen felismerni, és azt az olvasó elé varázsolni, meg-

ítélhi nem őt illeti meg, de talán nem csalatkozik azon reményében, hogy már az ily iránybani kutatások szükségességének kijelelése által is, nem épen czéltalan munkát teljesített.

A hűbéri viszonyokra nézve jobbára Laurent F. gand-i egyetemi tanár munkája: „La Féodalité et l'Église“ (Paris, 1865. 2-ik kiad.), mely a hűbéri társadalmat jellemezi, szolgált vezérfonalul, mig a magyar viszonyok feltüntetésére a hazai történelmi kutfők, nevezetesen okmánytáraink és levéltáraink, szolgáltatták az anyagot.

Győr, october 28-kán 1867.

A szerző.

BEVEZETÉS.

I. FEJEZET.

Az európai társadalom fejlődésének főmozzanatai a római birodalom bukásától a tizedik század végéig.

A világtörténelem az emberiség folytonos haladásának története a szabadság és egyenlőség, mint végrendeltetése elérésének eszközei felé. E haladás több okoknak közrehatása folytán csak lassan történhetik, a nevezetesebb lépéseket feléje az egyes történelmi korszakok jelenlétén. Mindegyike ezen korszakoknak ugyanis más-más irányban törekedett a szabadság és egyenlőség eszméinek utat törni, mely különböző irányok az egyes korszakok jellemét meghatározzák. Míg a hellen-római világ az álladalom szabadságának eszméjét fejtette ki, addig a keresztyén-hűbéri középkor az egyén, az ujkor a társadalom szabadságáét. Ez eszmék mindegyikén, mint megannyi alapon, egy-egy álladalmi és társadalmi rendszer alakult meg, melyek mindegyike mindaddig fennlétezik, míg további fejlődésében a szabadság hiánya valamely más irányban érezhetővé nem válik, mely irány mindinkább előtérbe lépve, végre a fennlétező társadalmi és álladalmi rendszer bukását, és egyesülten ennek életrevalósággal bíró maradványaival egy ujnak keletkezését eredményezi. Ily átmeneti időszakot élt az emberiség a középkornak kezdetén.

A görög-római civilisatio, bármily tetemes haladást jelez is a keleti várnarendszeren alapult társadalom irányában, magára hagyatva mégis nem lett volna képes az emberiséget tovább vezérelni a szabadság és egyenlőség felé, melyeknek szárnyai alatt mindenki anyagi és erkölcsi tökélyesbülését eszközölhesse. Az egyénnek teljes alárendelése mellett az államhatalom alá, a polgárt az államnak mintegy rabszolgájává alacsonyítva, a római civilisatio fejlődésében a római imperiumhoz vezetett, mely „sirja volt a szabadságnak, s melyben az egyenlőség csak mindnyájok közös szolgaságában állott“¹⁾. Uj elemekre volt tehát szükség, melyek a római társadalmat elemeire felbontsák, és a rothadtakat eltávolítva, az életrevalókat pedig magokkal egyesítve az emberiség haladásának vezényletét átvegyék.

Ez elemek egyikét a népvándorlás, a barbaroknak a római birodalomba való nyomulása nyújtotta az európai társadalomnak, az ezen barbar népeknél nyilvánuló *egyéni szabadságnak* érzetével, melynek kedve telik mi tekintetek által sem korlátoztatni engedett erővel küzdeni az élet, a világ minden eshetőségei ellenében²⁾. Az egyénnek, mint olyannak, eltekintve minden álladalmi köteléktől, függetlenségének érzete, melyet az ókor nem ismert, szülte azon kalandozási hajlamot, melyet a german népeknél egyáltalában tapasztalunk, s melytől nyerte jellegét a barbar népeknek invasiója a római birodalomba; ezen, általánosságban tekintve, nagyszerű kaland. Egyesek vagy pártok felhívására népségeket látunk lakhelyeikből felkerekedni, más népekre törni s ezeket leigázva vagy lakhelyeikből kiszorítva, foglalmá-

¹⁾ V. ö. Laurent F.: La féodalité et l'église című jeles munkáját (megjelent 2-ik kiadásban Párisban 1865.) 26. l.

²⁾ V. ö. Guizot M.: Histoire générale de la civilisation en Europe. Bruxelles 1840. 49. l.

nyokat tenni, melyeket nem sokára akarva, nem akarva, ismét másoknak engednek át. Ezen több mint három szá-
zadon által tartott hullámozása a barbar népeknek az egy-
kori római birodalom területén, felozlatta nyugaton a
római társadalmat és azt a keletre szorította; a nyugati
római birodalom romjain pedig számtalan csekély ural-
maknak adott életet, mely, nem ritkán parányi, uralmak-
ban is hiába keressük a római államszervezetnek egysé-
ges organismusát, hanem bennök az egyént látjuk min-
denütt uralkodni. Az ezen uralmakat alkotó nemzetségek,
családok jobbra csak is külső kötelékek (péld. védelem
miatt szükséglettek) által összetartott társadalmakként
jelenkeznek, melyekben az egyes nemzetségtők területü-
kön, birtokaikon mintegy önálló, korlátlan urakként
jelenkeznek, kiknek mindegyike kebelében élt, szemben
a társadalommal, az egyéni függetlenségnek azon érzete,
melyet még a későbbi angol közmondás is oly élesen
visszhangoztat: „az én házam, az én váram“ (my house,
is my castle).

Szóval, míg az ókorban az államot úgyszólván kor-
látlanul uralkodni látjuk az egyén felett, és ezt csak is
polgári minőségében bizonyos jogokat élvezni; addig a
barbarok által alapított uralmakban az egyén uralkodik
a társadalom felett, szabad egyéni akaratának s erejének
gyakorlatánál nem ritkán mi tekintettel sem lévén a
társadalomra. — A római centralisatiót a legteljesebb
decentralisatio váltja fel.

A barbar egyénnek, kinek szenvedélye a háború,
csaknem teljes korlátlansága a társadalom részéről, két-
ségkívül a vad erőnek uralmához vezetett volna és így
magában ép oly elégtelennek jelentkezett volna az embe-
riség haladását eszközölni, mint más irányban a római
imperium. Az általános haladás tovább fejlesztésére a
german elemen kívül még egy más elemre volt tehát

szükség, mely az egyéni szabad erő szilajságát korlátozza és ezen számos kisebb társadalmakba bizonyos egységet, közös irányt hozzon.

Ezen második új elem a *keresztyénség* volt erkölcsi, felebaráti tanaival és az ezeket hirdető egyház, mely habár még a római birodalom fenlétezése idejében létesült, mégis nagyszerű művelődés-történeti missioját főleg a középkorban teljesítette. A keresztyén egyház, nem hiába hogy rómainak nevezte magát, a régi római egységnek, centralisációnak eszméjét volt hivatva nyugaton fentartani, a római birodalomnak bukása után is. Az általa hirdetett vallás közösségével bizonyos általános eszmékben törekedvén a számos german államokat egyesíteni, az egyház az egységnek, az összetartásnak elemét képviseli a középkori európai társadalomban, míg a german elem a szakadozottságát, az individualis különállását, mely két elemnek szövetkezése volt szükséges, hogy a középkori társadalom az újabb civilisációt előkészíthesse; — e kettőnek szövetkezéséből alakult meg, nyerte jellegét a keresztyén-german (feudalis) középkor.

Nagy Károly volt az, kinek birodalmában látjuk e két elemet első ízben sikeresen egyesítve. Ő személyes vitézsége s fényes hadvezéri tehetségei által a legtöbb german uralmakat kormánypálczája alá hozván, hogy az ilykép hódítás által alkotott nagy birodalmát fentartassa, az erőt elégségesnek nem tartva, szükségesnek látta annak kormányzati benső egységet is adni. Ez álladalmi szerves egységnek eszméjét mintegy megtestesítve látta a régi római birodalomban, melynek emléke nyugaton a barbaroknak több mint három százados invasioja alatt sem enyészett el soha, nevezetesen az egyház által intézményei, joga, nyelve és eszméiben fentartva. Innen, hogy az egyházzal egyesülten a nyugati római császárság felélesztését vette célba és Leo pápa kezéből a csá-

szári koronát elfogadta, jelképeül az általa megállapítandó egységnek a keresztyén-nyugati társadalomban, és evvel egyszersmind jelképeül az egész középkoron át majd több, majd kevesebb hatálylyal fenmaradt azon tannak, hogy a mint a keresztyénség csak egy egyházi fővel bir a római pápában, ugy csak egy világi fővel is a római császárban.

Az egység, melyet a nyugateurópai keresztyén társadalomban Nagy Károly megalapítani vélt, nem volt tartós. A különválásra törekvő elemek, melyeket Nagy Károly lángesze ideig óráig külsőleg összetartott, de belsőleg összeforrasztani ép a german individualismus mellett képes nem volt, kevéssel halála után szétmállottak. Fia Jámbor Lajos halálával a verdueni szerződés (843) darabokra törte Károly hatalmas birodalmát, de nem a nélkül, hogy egykori fenlétezése az európai társadalom fejlődésére nézve nagy horderejű nem maradt volna. Európának annyi kis uralomra való szakadása, mint a frank birodalom előtt, Európa térképéről hosszú időre letűnt; Károly birodalma, habár darabokra tört is, az előtte fenlétezetteknél nagyobb területi egészeknek adott életet, a négy főnemzetiség szerint, melyek a nyugati Európában napjainkig élnek, u. m. a német, francia, olasz és spanyol szerint, mely nemzetiségek csiráinak kifejtése volt ép Nagy Károly politikájának egyik eredménye, és e nemzetiségeknek bizonyos öntudatra való jutása birodalma bukásának főszközlője.

Ez eredményen kívül még egy másikat köszön Nagy Károly szereplésének az európai társadalom. Az egység eszméje ugyanis, melyet ő a german elemek közé vetett, birodalmának felbomlása után sem tűnt le soha egészen; a római császárság, habár többé nem Nagy Károly fényével, de elhalaványulva tovább fenmaradt családjánál és másfél századdal Nagy Károly után ismét jelentősen

ébredt fel I. Otto császárságában; de távolról sem Nagy Károly császárságának erejével, közvetlen uralmával. A római császárok I. Ottótól fogva, habár a keresztyén világ fejeinek hirdették is magokat, aligha tervezhették többé, mint egykor Nagy Károly, hogy az összes keresztyén Európát tetteleges uralmok alá hozzák, és ép azért nem annyira a keresztyén Európa urainak, hanem csak ennek fejedelmei fensőbbjeinek hirdették magokat és evvel ezeknek azon alárendeltségét személyük irányában, milyent a későbbi középkor hűbéreinek jellegezett, és mely a császárok személyisége és az európai politikai viszonyok szerint majd inkább, majd kevésbé érezhető, majd pedig csak elvileg igényelt volt.

A Karolingok császárságának felélesztése az Ottók által a *hűbériségnek, a feudalitásnak* a középkori európai társadalom uralkodó eszméjévé való emelkedését, társadalmi rendszerének általa való áthatottságát jelezi, és evvel kezdetét a tulajdonképi középkornak; azon ötszázados időszak, mely a római birodalom bukásától I. Otto császárságáig lefolyt, csak az átmenetel korszakát képezvén az ókorról a középkorra; az ókori társadalom felbomlásának és a középkori társadalom elemeinek létrehozása s érvényre juttatásának korszakát.

A hűbériség Európa középkori társadalmi rendszerévé a tizedik század második felében vált ugyan, de elemei már Nagy Károly császársága előtt fenlétettek. Bármily körülményeknek tulajdonítható is, hogy a hűbériség egyik államban elébb, a másikban utóbb hatotta át annak összes életét, bármi volt is az egyes államokban a hűbériségnek, mint társadalmi rendszernek, életbelépésének legközelebbi eszközlője; annak, *hogy a hűbéri-*

ség a középkori európai társadalom uralkodó eszméjévé válhatott, végső okát, a középkort megalkotott german népfaj jellemében, eszmejárásában kell keresnünk.

A german jellemnek egyik fővonását, az egyéni szabadság érzetével összeköttetésben álló *mozgékonytságot* s *kalandozási hajlamot* fentebb már kiemeltem, melyet a barbar invasio, a keresztes hadjáratok története, a lovagi kor és a tisztán german származású németiségnek mai napig fenmaradt vándorlási kedve, eléggé jelelnek. E kalandozási hajlam kielégítése csak is társaknak csatlakozása által a célba vett kaland létesítéséhez eszközölhető, és ezt lehetségessítette a german jellemnek egy másik kiváló tulajdona t. i. *az önfeláldozó, mintegy önnönmagát odaadó ragaszkodás egyes személyhez*. A german nézet ugyanis nem tartotta a szabad férfit nézve lealáznál más személyét szolgálni, ha csak ez kitűnő, vitéz egyéniség volt, ki körül való szolgálattétel, érdekében való harczolás nem hogy csökkentette volna, sőt inkább emelte a vitéznek társadalmi tekintélyét, és ezen más személye körüli szolgálatban minél nagyobb hűséget s önfeláldozást tanusítani a férfi legnagyobb erényének tekintetett, mint azt egy nevezetes german törzs nemzeti eposának, a Niebelungenlied-nek annyi szakaszai dicsőítik.

A german népfajnak kalandozási hajlama, mely a folytonos harczokhoz társaknak szükségét eredményezte, és személyes odaadása, mely ezek szerzését lehetségessítette, *alkotják két fő elemét a feudalitásnak, melynek megalakulására szükséges volt, hogy e két elem egymással jogi összeköttetésbe helyeztessék*; — és ez történeteszerződés útján. Valamely vitézségéről, fényes harci tetteiről messze földön ismeretes egyéniség, ha vitézségében bizva magának birtokot akar foglalni és azon uralmat alapítani, felszólítást intéz törzsrokonaihoz részvételre a

kísérletben, az ő szerencsájöknek saját szerencsájéhez való csatolására, és hirneve az emlitem german nézeteknél fogva számosokat hoz zászlaja alá, kik készek öt kalandjában követni, magokat szerencsájének társaivá tenni; esküvel kötelezik magokat, hogy ök a hadjáratban hiven követendik öt, ügye érdekében küzdeni fognak; ő pedig viszont szerződésileg igéri nekik, esküjével erősítve, hogy fentartásukról, védelmökrol gondoskodand, a foglalmányban öket érdem szerint részesitendi. — Ezen kölcsönös ígérétében a hűségnek és ennek fejében nyujtandó jutalomnak, bérnek rejlik a hűbérrendszernek kezdete. Fenmaradását e szerződésnek végrehajtása eszközölte. Ha a vitéz hősnek kalandja sikerül, mint péld. hauteville-i Tancred fiainak Alsó-Olaszország vagy hóditó Vilmosnak Anglia elfoglalása, a győztes vezér társait a segélyökkel nyert birtokban részesiti, a mely hűségi szolgálatok jutalmául nyert birtok ismét mintegy zálogául szolgál a hűség fenmaradásának; a birtokosra nézve mintegy állandósittatik ez által azon kötelezettség, hogy ő és utódai továbbra is a vezérnek és utódainak hadi szolgálatot tesznek, öket a nyert uralom fentartásában segítik, nekik hűséggel tartoznak, melynek meg nem szegéséig a birtoknak élvezete és a vezér általi biztosítása annak maradandó jutalmát képezik. Ezen a birtokhoz való kapcsoltság által a kezdetben merően személyes hűségi viszony dologi alapot nyert és mintegy állandósitva lön, és egyuttal lehetségesitette annak terjesztését is. Mert a vezér vagy fejedelem által nagyobb birtokkal megadományozottak, indittatva hozzája való ragaszkodásuk érzetétöl, hogy minél fényesebb, minél nagyobb csapattal jelenhessenek meg zászlaja alatt, de egyszersmind azért is, hogy országában és tanácsában minél nagyobb tekintéllyel birjanak, birtokuk tetemes részét ismét nem csak azoknak osztják ki, kik mint az ő követök csatla-

koztak a hódító vezér zászlajához, hanem más vitézeknek is, kik nékik személyes hűséget ígérnek, és ép azért hadba hiva őket követni tartoznak, mi a birtokkal és ehhez kötött hadi kötelezettséggel összefüggésben álló hűségi viszonyoknak egész lánczolatát idézte elő.

E lánczolatban ki nem látná alapvonalait a hűbéri társadalomnak, melyek már jóval elébbfenléteztek, mint sem hogy azok jogi szabályok által szabatosan meghatározva lőnek. A népek ugyanis államéletök kezdetén, csakis annak alapelveitszokták megállapítani, melyeknek rendszerbe füzése csak később az álladalmi és társadalmi viszonyok fejlődésével történik. Ez tapasztalható a hűbériségnél is. Jogrendszerre a hűbériség igaz, hogy csak a kilencedik század végén és a tizedik elején alakult, de a társadalom alapelve már a german néptörzs fellépésétől kezdve, az ennek eszmejárásából megfejthető german államalkotás folytán lett, mely államalkotás típusát a normanok és a longabordok uralmai keletkezésénetörténetei tüntetik leghivebben elő. És még ott is, holtöbbféle körülmények közrehatása folytán az uralom létesítése a german államalkotás típusától többé kevésbé eltért, vagy hol ez később idegen, például római elemek, behatása következtében módosulást szenvedett, mint például a frank birodalomban, a german elem idővel ismét tulsulyra vergődve a társadalomnak a german elfogás szerinti módosulását eredményezte. — És ép ezen ujolagos érvényre juttatását a german társadalmi irányoknak szokták rendszerént a hűbériség megalakulása korának nevezni, de helytelenül, mert az tulajdonkép csak felelevenítése és álladalmi s társadalmi rendszerkénti szabatosabb jogi körülírása volt a german államalkotás által tényleg megállapított viszonyoknak. A beneficiumoknak a lefoglalt egyházi javakból, vagy pedig egyes nagyobb birtokosok részéről lovasság terem-

tése végetti osztogatása, lényegében csakisméltlése annak, mit a german államok keletkezésénél tapasztaltunk, csak hogy határozottan megállapított formákban. A hűségi ígélet, a commendatió, melyet a beneficiummal megadóományozott tett és minden utódjának tenni kellett, lényegben ugyanaz, mely a foglalásra kiindult vezérhez társait kötötte, s melynek fejében a foglalás után a birtokot nyerte, de melynek folytonos megújítása az időszrinti birtokos részéről szükségesnek látszott, [miután annak elmaradása csökkentette az allodium birtokosánál, a midőn a birtok utódról utódra szállott, a hűségnek, a vezér vagy a fejedelem utódjához való ragaszkodásnak érzetét, és evvel alapjaiban megingatta a german államot; mindazon formások pedig, melyekkel a megadóományozott vagyis hűbéres (vasallus, homo) az adományozónak vagy hűbér urnak (Senior, Dominus) a hűséget fogadta és ez viszont azt elfogadta, csak mintegy külső jelei és egyuttal zálogai voltak az 'alapjában már rég ismert viszonynak; a hűbéres hadi és egyéb szolgálatainak, valamint a hűbérur kötelezettségeinek meghatározása végtére csak szabályozása volt az allodium birtokosánál csak elvben álló, annak első birtokosa által mélyen érzett és tetteleg gyakorolt, de később sok tekintetben elhanyagolt lényeges és tiszteletbeli kötelezettségeknek. Szóval mind bel mind külterjes erősbülését köszöni az említett intézkedéseknek a feudalitás, nem pedig megalkulását; csak azon időpontot jelelik azok, midőn az özszes keresztyén Európa külsőleg, jogilag is a hűbériségtől áthatottnak jelenkezik, és annak megannyi álladalmi és társadalmi intézményei a hűbériség jellegét öltik magokra, még olyanok is belevonatván ez irányba, melyek keletkezésüknél s természetüknél fogva a hűbériség elemeitől idegenek, mint például az egyház. És ezen a feudalitástól ilykép áthatott keresztyén európai társada-

lomnak mintegy zárkövét képezte az I. vagy Nagy Otto által az egyház segélyével felélesztett római császárság.

A római császár I. Ottótól kezdve nem többé közvetlen ura a nyugati keresztyénségnek, mint Nagy Károly ugy szólván volt; hanem csak az összes keresztyén fejedelmek főhűbér-urának tartotta őt a középkori felfogás, és ezek ismét alig valamivel többek, mint szintén merő hűbérurai számos hercegeknek és grófoknak, kik magokat hasonlóan királyukhoz Isten kegyelméből valóknak írják, csak nem minden felségjogokat gyakorolnak, csak bizonyos, szerződésileg meghatározott kötelezettségekkel a fejedelem irányában bírók, ép úgy mint irányukban ismét egy sereg kisebb hűbéres. Szóval az összes nyugati keresztyén társadalom számtalan a hűbériség kötelékei által ugyszólván csak külsőleg nagyobb egészekké összefüzdött társadalmaknak lánczolatából áll a középkorban, azon közvetlen alávetettségének az ország minden tagjainak az államhatalom alá, milyennel a római birodalomban és ismét az ujjabbkori államokban találkozhatni, a germanok alkotta középkori államokban, sokáig alig jelenkezik nyoma. Ezen a german államalkotás természetéből megfejthető hiánya a közjogi egységnek, eredményezte azon szakadottságát a társadalmi és jogéletnek, melyet a nyugati, feudalis Európa feltüntet és egyszersmind azon magánjogi typut, melyet a hűbéri államok ugy szólván megannyi intézményei félreismerhetlenül magukon viselnek.

II. FEJEZET.

A magyar honalkotás.

A középkori, hűbéri szervezettel bíró Európa a germanoktól nyervén jellegét, ettől az egyes európai államokat majd csekélyebb, majd nagyobb mértékben eltérni látjuk a szerint, a mint ezek részben vagy egészben nem german befolyás alatt jöttek létre; vagy legalább kevés-
 sel megalakulásuk után ilyennek hatása alatt voltak. Hogy ha már azon german származású államok, melyek már ugyszólván gyermekkorukban érezték a római elem és eszmék behatását, más fejlődéshez jutottak, mint azok, melyeket a german állameszmék korlátlanabban áthathattak, mennyivel élesebbnek kell e különbségnek felismerhetőnek lenni ott, hol az állam megalakulásakor a german eszmék behatásától teljesen idegen volt. Mert habár később ez utóbbi államok közül is néhányan, mint például több szláv uralkodó, tagjaivá, és pedig életteljes tagjaivá lettek is a középkori európai államtársaságnak, mégis a german államalkotástól eltérő keletkezésük és ebből folyó sajátlagosságai államéletüknek a mint módosító hatással voltak azon befolyásra, melyet az európai középkori társadalomnak, melyhez csatlakoztak, uralkodó eszméi álladalmi és társadalmi életükre gyakoroltak és nevezetesen hatással azon formákra, melyek alatt ez eszmék náluk elfogadást nyertek; úgy viszont ezek is módosítólag hatottak a nemzeti sajátlagos nézetekre ¹⁾, a mely kettőnek egybeolvadása *európai* ugyan, *de saját jelleggel* bíró államoknak adott életet.

Ily állam volt a magyar állam is, melynek a középkori európai államok közötti egyediségének gyökere a german

¹⁾ Lásd b. Eötvös József: A nemzetiségi kérdés.

államalkotástól lényegesen eltérő magyar honalkotásban keresendő.

Bármi indította is őseinket a Volga-melléki őshaza elhagyására, akár tulnépesedés, mint a névtelen állítja ¹⁾, akár pedig idegen népek nyomása, mint történetiróink hiszik ²⁾, annyi kétségenkívüli, hogy nem kalandvággy volt az, mely őket ide a négy folyam partjaira és a három orom alá vezérelte. A mozgékonyság s kalandozási hajlam, melyet fentebb mint a german népfajt jellemző tulajdonságokat kiemeltem, a magyar jellem vonásaihoz nem tartoznak, mint azt a keresztes hadjáratok iránt tanúsított közönyösségen s a lovagi kor eszméinek jóval későbbi és csekélyebb hatásán kívül, ép az őskori történet bizonyítja. Őseink igenis vezetnek zsákmánylási harcokat, mint egyáltalában a nemzetek mindannyian államéletük kezdetén, de oly kalandozási hadjáratoknak, melyek külön főnökök alatt külön uralmaknak alapítására lettek volna irányozva, sehol nyoma; a zsákmányra kiindult had mindannyiszor visszatérni óhajt a nemzethez, melytől távol, idegen földön kimulni a legnagyobb szerencsétlenségnek tartatik, ilyenkor szomorúan mondván az elhúnytnak rokonai, „hogy se hire, se hamva;“ és midőn Szoárd és Kadocsa magyarjai a nemzettestől elváltak és külföldön telepedtek meg, őket, mond a névtelen jegyző, csaba- vagyis ostoba magyaroknak nevezték el őseink ³⁾, jeléül annak, hogy ebben a nemzeti felfogástól eltérő eljárást láttak. Kifolyása volt ez az együvévalóság érzetének, bizonyos nemzeti közszellemnek, melyet őseink első fellépésüktől kezdve tanusítanak, a mely nem engedett a szabad magyarnak felfogásában helyt a ger-

¹⁾ I. Fejezet.

²⁾ V. ö. Szabó Károly: A vezérek kora. Árpád. Budapesti Szemle 3-ik kötetében.

³⁾ 45. Fejezet.

man jellemben és nézetekben gyökeredző azon ragaszkodásnak egyes személy irányában és ennek érdekében teendő önfeláldozó szolgálatkészségnek, hanem mindkettőt a magyar csak az összes nemzetre irányozva érezte s gyakorolta. És ez érzületnek, a *german és a magyar eszmejárásnak különbsége eredményezte a magyar államalkotásnak is lényeges eltérését a german népekétől.*

Míg a german államot rendszerint kizárólag egyes egyéniségnek érdekében láttuk keletkezni, ki az uralomalkotás lendítője, kihez az abban résztvevőket merően csak magánérdekü kötelékek fűzik, és ki a siker esetére ura az elfoglalt tartománynak, melyben vezéreit a velök kötött szerződés értelmében és saját jóakaratóból a tanúsított hűség fokozatához mértén részesíti; addig a magyar állam megalkotása a nemzet minden szabad tagjait egyenlően érdeklő ügyként jelenkezik, és ép azért az összeség érdekét látjuk előtérben, mely előtt a magánérdek hátrál, minek egyik dicső példáját Előd vajda önzetlen eljárása nyújtja. *Nem Árpád az, ki őseinket felhívja, hogy kik közülök válalkozó szellemmel birnak, kövessék csillagát, s ha szerencse kísérendi tetteit, tőle vegyenek jutalmat, bért, hanem a nemzet az, mely fennmaradására közös vezénylet szükségét érezve, a vérszerződésben Árpádot és utódait vezéreivé választja, hogy őket azon célnak létesítéséhez vezéreljék, mely előtte az őshazából kivándorlástól fogva lebegett, hogy tudniillik az elvesztett haza helyett új hazát szerezzen magának, és pedig azt, melyet egykor őse Attila birt vala. Választott közege volt tehát Árpád a nemzetnek és ép azért semmi nyoma ennek azon alárendeltségi viszonyának Árpád személyéhez, milyent a german vezérek követőinél tapasztalunk. Az ungvári, alpári, bánhidai napok nem is Árpád családi uralmának megalapításához vezettek, hanem az összes nemzet számára új hazának szerzéséhez,*

mit a *german uralmak alakításától* megkülönböztetőleg, helyesen *honfoglalásnak* vagy *honalapításnak* szokás nevezni.

Az elfoglalt föld nem volt Árpádé, nem ő osztogattott abból, mint a *german hódítók*, a nekik tanusított hűség fejében jutalmul egyeseknek nagyobb, kisebb birtokokat; hanem az összes nemzet, közegai, a vezér és a gyűlés, által adott jogot a közösen elfoglalt és ép azért az összes nemzet birtokát képező föld egyes részeinek elfoglalására, és pedig az egyes törzseknek, a mely az egyes törzsek által ilykép tulajdonul nyert birtokot *törzsbirtoknak* vagy *törzsszállásnak* nevezték őseink; míg egyéb részei az országnak, mint a végek s várak és az ezekhez talán már ekkor tartozó várföldek, mint az összes nemzetet illető, ha úgy tetszik, állambirtokok tekintettek.

Szóval nem egyesnek, hanem az összes nemzetnek akarata, a mint forrása volt a honalapításnak, úgy egyzersmind a birtokjognak is az általa szerzett hazának földjén. És ép azért a nemzet egyes szabad tagjai, kik ismét egyenlően a törzséből származtatták le birtokjogukat, a szállásban földet akár kizárólagos tulajdonul, akár pedig csak önálló használatul nyerve — mert, hisz az egyes birtokos birtokjogának viszonyát a törzséhez nem ismerjük közelebbről — nem birtak különös kötelezettségekkel Árpád személye irányában, hanem a törzsön kívül csak is az összes nemzet irányában, és Árpád irányában csak is anynyiban, mennyiben ő a nemzeti akaratnak végrehajtója.

A *german társadalomban* is ugyan az *alodium* birtokosa úgy tartotta, hogy „csak Istenének és kardjának“ köszöni földét, de miután élt benne azon tudat, hogy azon kardnak köszöni azt, melyet őse az uralmat megalapított fejedelem felszólítására és érdekében villogtatott, nem vonhatta ki magát soha a kötelezettség alól, hogy

a fejedelem felhívására bármikor sikra szálljon, minek megtagadását az allodium birtokosa részéről is, mindenha hűtlenségnek bélyegezte a german jogérzet. A magyar szállásbirtokos azonban élénk tudatával birván annak, hogy birtoka a *nemzet* általi megjutalmazása saját vagy ősének a honalapításbani részvételének, mindenkor csak is az összes nemzet iránt érezte magát lekötelve a közösen szerzett hazának védelmére; támadó háborubani részvételre pedig csak akkor, ha az összes nemzet azt elhatározta. *A magyar államjognak azon tana, hogy a nemes csak is az ország védelmére köteles felkelni a magyar honfoglalásban leli megfejtését.*

Hason okoknál fogva a german országalapítás egy másik eredményéhez sem vezetett a magyar honfoglalás. A german uralmakat alapított hódítók ugyanis, rendszerint csak azoknak osztogatnak közvetlenül birtokot, kik a hódítás alkalmával vezéreik voltak, vagy kik személyesen csatlakoztak zászlaikhoz, nem pedig egyszersmind azoknak is, kik másnak vezérlete alatt, mint ennek csapatja vettek részt a hódításban; ezeknek megjutalmazása ismét vezérük által történt, az ennek adott birtokból, mi a megadományozottaknak vezérük irányábani hűségének örökítését eredményezte, egyetemben pedig a nagyobb birtokosok földjeinek további elosztogatásával hadszolgálat s hűség fejében, a birtokviszonyoknak s velök a birtokosok társadalmi állásának bizonyos alárendeltségi lánczolatát idézte elő a szabadok sorában is. Hasonlót a magyar honfoglalásnál hiába keresnénk. A honfoglaló nemzet ugyan szintén nem közvetlenül részesítette tagjait a haza földében, hanem a törzsek nyertek Árpádtól és a nemzetgyűléstől birtokot az u. n. *törzsbirtokot*; de annyi bizonyos, hogy bármily viszonyban állott is az egyesnek szállása az összes törzshöz, az soha sem volt a törzsfőnök személyétől függő; a törzsfőnök ép oly ke-

véssé lévén főtulajdonosa a törzsbirtoknak, mint Árpád az országnak, miután személyes alárendeltségi viszony a törzstagok részéről a törzsfő irányában ép oly kevéssé forgott fen, mint a nemzet részéről Árpád irányában. A mint az egyes törzstagok birtokjogukat az összes törzsből származtatták le, úgy onnan a törzsfők mindenike, sőt maga Árpád is, saját birtokjogát. Innen, hogy a magyar birtokviszonyok alakulása nem bontotta fel azon egyenlőséget a nemzet szabad tagjai között, mely a merő törzszerkezetben fenlétezett és mely a törzseknek a vérszerződésben egy nemzetté való egyesülése után is fenmaradt *azon egyenlőségét a nemzet minden szabad tagjainak vagy mint később mondák a nemeseknek, melyet a magyar közjog később is vallott, s mely tannak gyökere szintén a magyar honalkotásban keresendő.*

A magyar honfoglalásnál tehát ép úgy mint a hon birtokba vételénél az egyest mindenütt az összeségnek látjuk alárendelve, nem pedig, mint a german uralomban az egyént az egyénnek. És ugyan ezt tapasztaljuk az őskori kormány szervezetben is.

A pusztaszeri ösgyűlés szorosabbakra fűzhette ugyan a vérszerződésben egyesült törzsek kötelékeit, és gyarapíthatta az alpári győztes vezéri hatalmát, mégis az *államfenség a vezérek korában nem volt Árpádnál és utódainál, hanem az összes nemzetnél, a nemzet minden szabad tagjaiból alkotott nemzetgyűlésnél*, mely a törvényeket alkotja, a vezért ép úgy, mint a nemzeti közbirákat választja, melynek nevében történik a hadnak hirdetése és a békének kötése, s mely itél az összes nemzet ellen elkövetett büntettek, a közbirák elleni panaszok és egyáltalában minden a nemzet összes tagjait közösen érdeklő ügyek felett; a vezér pedig tulajdonkép csak végrehajtója a nemzeti akaratnak, és e végrehajtásnál vagyis a nemzet ügyei kormányzatánál is a törzsfők

tanácsához van kötve. És hozzátéve ugyanaz lehetett az egyes törzs ügyei igazgatásánál a törzsfőnek viszonya a törzs tagjaihoz és az azt alkotott nemzetségek fejeihez, mint Árpádé a nemzethez és a törzsfőkhöz, miután egészben véve a vezéri állásnak hatásköre a törzsfőnökének természetével birt, ép úgy mint a german fejedelemé a neki alárendelt hercegek és grófokéval. A törzsszerkezet ugyanis a tulajdonképi formája a magyar államszerkezetnek a vezérek korában, a vérszerződésben az egyes törzsek különállásukból csak annyit áldozván fel az összeség javára, a mennyit ennek fenállása szükségkép igényelt, ép úgy mint a törzsben a nemzetségek. Innen, hogy a törzs nyeri a birtokot s osztja fel tagjai között szállásokra, igazgatja önállóan közegei, a törzsfő és törzsgyűlés által saját ügyeit, hajtja végre a törzsbirtokon a nemzetgyűlés határozatait, gondoskodik annak területén létező várak fentartásáról, védi a törzsbirtokot és visel zsákmánylási harczokat, önállóságában s szabadságában csak is az összes nemzet érdekei által engedvén magát korlátoztatni; ép úgy mint a törzsben ismét az egyes a nemzet és a törzsnek érdekei által. Az egyesnek állása a vérszerződés és a pusztaszeri ösgyűlés által csak is anynyiban szenvedhetett változást, hogy a törzson kívül bizonyos ügyekben még egy másik összeségnek, t. i. a nemzetnek is alávetve lett.

És így már a vezérek korában a magyar nemzeti élet minden nyilvánulásaiban a közérdek, a nemzeti vagy a törzserdek, a magánérdek felett uralkodván, az őskori magyar állam, habár szintén nem tünteti fel azon szoros alárendeltségét az egyesnek az államhatalom alá, mint az ókori államok, mégis jóval több közjogi jelleggel bír, mint a germanok alkotta uralmak; és ezen a nemzeti közszellemből folyó közjogi tyrust, mely a magyar honalkotás sajátja, a magyar államszervezetében még

aztán is megőrizte, midőn a törzsszerkezeten alapult államszervezetnek felbomlásával Géza zsarnok s kegyetlen uralma alatt, szent István a magyar nemzetet a keresztény vallás terjesztésével az európai társadalom kebelébe vezérelte, és az ősi magyar államszervezetnek az európai középkori uralkodó eszmékkel való összeegyeztetését eszközölte.

A kilencedik század végén a négy folyam partjain alakult, és a tizenegyedik század elején európaivá lett álladalomnak magyar jellegét, az inkább magánjogi typussal bíró nyugat-európai államok közepette, az ázsiai őshazából hozott közszellem és ebből folyó közjogi kapcsa a társadalomnak kölcsönözte, mely István által el nem ejtve, sőt szorosabbra fűzve, az általa alkotott állam- s kormánysszervezetben lépten nyomon felismerhető.

ELSŐ KÖNYV.

A Sz.-Istvánféle álladalmi és társadalmi rend.

Midőn István az atyja, Géza, vezérsége alatt felbomlott államszerkezet kötelékeit új rendszerbe fűzte és ennek nyugat-európai jelleget kívánt adni, nem gondolhatott arra, hogy az akkor Nyugat-Európában teljes érvényre jutott hűbérrendszert átültesse, miután ennek meggyökereztetésére a magyar honalkotás alkalmas talajt épen nem nyújtott; több mint három százados együttléte a nemzetnek Nyugat-Európával volt csak képes olyat a hűbériségi eszmék befogadására teremteni. Mint európai államforma István előtt ép azért nem a feudális Európa államszerkezete lebegett, hanem Nagy Károlynak frank birodalma, mely annál jóval több benső álladalmi egységgel bírt, s melynek emléke bizonyos dískörrel övedzve folyvást és pedig István idejében még igen élénken élt a nyugat-európai népeknél, és melynek intézményeit utánozni, és az újabbakat Nagy Károlyra visszavezetni nyugaton sokáig általános törekvés volt. A frank birodalomnak a magyar felfogásához közelebb álló eszméit törekedvén István a honalkotás adta magyar álladalmi és társadalmi eszmékkal összeegyeztetni, az általa alkotott államszervezet mindkét gyökerére nézve eltért a hűbéri Európáétól, és a lényeges különbség e kettő között, mely innét veszi eredetét, az első Árpádok korában az álladalmi és társadalmi élet minden nevezetesebb nyilvánulásaiban visszatükröződik.

I. FEJEZET.

A királyság.

Az államfenséget, mely a vezérek korában a nemzetgyűlésben jelenkező élő nemzetnél volt, sz. István az általa alkotott királyságban pontosította össze és ennek a nemzet tagjait még közvetlenebbül alávetette, mint az a nemzetgyűlés irányában helyet fogott, miután a törzs-szerkezetet felbontva, a törzsfönökség és a törzsgyűlések megszüntetésével azon hatalomnak véget vetett, mely azelőtt a nemzetgyűlés és a nemzet egyes tagjai között fenlétezett. Mindazon jogokat, melyeket azelőtt a nemzetgyűlés gyakorolt, István átszállította a fejedelemre. Ezóta a király s nem többé a nemzetgyűlés nevében gyakoroltatik a törvényhozás, a törvények nem a nép, hanem a király végzeményeinek nevezetvén; a király nevében hirdettetik a háboru, s nem mint Géza előtt, Isten és a nép nevében, és köttetik annak befejezéseül a béke; a király vezeti az általa kinevezett és elmozditható hivatalnokok által az összes kormányzatot és gyakorolja a legfőbb birói hatalmat. Szóval, a királyság áthatja az összes államéletet és tőle csak némileg is független hatalom az országban nem létezik; azon önállóság, melylyel az ősi államszerkezetben a törzsek a nemzetgyűlés határozatai körén belül birtak, a törzsek megszüntetésével egyesekre át nem ruháztatván, István királyságában végkép eltűnik; minden hatóság az országban a királyi hatalomnak lévén közvetlen kifolyása.

Az államhatalom ezen teljének birtokában István monarcha volt a szó szoros értelmében, és ép ez által különbözött állása a feudális királyokétól.

Midőn István monarchiáját szervezte, a királyság nem volt Nyugat-Europában az, mit mi jelenleg e fogalom-

mal összekötünk. Királyt és alattvalót a szó tulajdonképi értelmében a hűbéri Európa nem ismert, a királyi hatalom nem terjeszkedvén ki az ország minden részeire, a nemzet minden szabad tagjaira közvetlenül. A király souverain, úgy szólván, csak is saját uradalmaiban, de nem egyszermind a hatalmasabb hűbéresek, a herczegek és grófokéban; ezeknek hűbéresei nem a király közvetlen alattvalói, hanem az illető herczegek és grófokéi, csak ezek irányában vannak hűségi esküvel kötelezve, de nem egyszermind a király személye irányában; nem a királytól vesznek parancsot, hanem hűbéruraiktól, ezek előtt állanak törvényt, nekik adóznak a többnyire általuk veretett, képeikkel és Isten kegyelméből birt uralmuk czimeivel ékesített pénzekkel; az általuk kinevezett vagy részükről a hivattal hűbérileg megadományozottak által kormányoztatnak és őket követik a hadjáratokban, nem csak a király oldala mellett, hanem herczeg- és gróftársaik, a külföldi fejedelmek, sőt maga a király ellenében is. A hatalom, melylyel az egyes nagyobb hűbéres tartományában bir, ugyanaz, melylyel a király bir saját birtokán. A hűbéri állam ennél fogva annyi kisebb államra oszolva jelenkezik, a hány ily, mondhatni souverain herczeg és gróf uralkodik abban. Ha azon közvetlen a királyság alatt álló ötvenkét herczegségnek, grófság- és báróságnak, melyekre az első Capetingek alatt Franciaország oszolt, történeteit külön-külön megírjuk és ezeket együvé adjuk, e korbéli történelmét Franciaországnak fogjuk nyerni, mond helyesen Guizot ¹⁾, annyira hiányozván minden szerves, benső összeköttetés közöttük.

A király a középkori, nyugati Európában alig valamivel több, mint első ezen fejedelmek között, kik vele együtt osztozkodnak a souverainitásban, és hozzá csak is

¹⁾ Histoire de la civilisation en France. II. 224 - 226. l.

a hűbéri szerződés személyes köteléke által fűzvék, melyekkel meghatározott személyes jogok és kötelezettségek járnak mindkét fél részéről, melyek körének bármily iránybani túllépését fegyverrel is visszautasítani jogosnak tartotta a középkori államfelfogás. Nem az államfenség birtokosát, hanem csak is az ország területének főtulajdonosát ¹⁾, a közösen elhatározott háboru vezetőjét, bizonyos megtiszteltetéseket igénylő főhűbérurat és végtére a jognak védőjét látták a hűbéri középkorban a királyban, mely utóbbi jogánál fogva a király a hűbérurak közötti jogviták eldöntésére és az igazságnak ezek által alattvalóik részére való hű kiszolgáltatásának felügyelésére volt hivatva; jog, mely leginkább nyújtotta a hűbéri királyoknak a lehetőséget, hogy idővel, helyes politikának követése mellett, a fogalomnak, melyet címök jelelt, megfelelő hatalomra tehessenek szert ²⁾.

Ilyennek találjuk ez időben a királyságot Franciaországban, mely az első Capetingek uralkodása alatt a hűbéri királyságnak mintaképeül szolgálhat; ilyenek Németországban, hol, habár a karolingi intézményeknek a német földön huzamosb ideig tartó fenmaradása, és a római császárság eszméi s fénye a vonásokat kissé eltérőknek tüntetik is itt-ott fel, mégis a bajor, alemann stb. hercegek, kik magokat szintén Isten kegyelméből valóknak írják, lényegben ép oly önállósággal bíróknak jelenkeznek, mint a flandriai, anjoui, bretagnei hercegek, gyakorolják ezekhez hasonlóan a felségjogokat s vezetnek háborukat mind egymással, mind pedig a külföldi fejedelmekkel, mint például az ausztriai markgróf, a cseh

¹⁾ Franciaországot az okmányok gyakran egyszerűen a király földjének (sa terre) nevezik. V. ö. Warnkoenig: Französ. Staats- und Rechtsgeschichte I. 202. l.

²⁾ U. o. 202—206. l.

király, a bajor herceg, nem ritkán a magyar királylyal¹⁾. Angliában, hol hódító Vilmos az alhübéreseket is kötelezte neki és utódainak hűségi esküt fogadni, az első normann királyok zsarnok uralma alatt több hatalmat látunk ugyan a király kezében egyesítve, azonban még sem olyat, mely a leicesteri, chesteri, warwicki, buckinghami stb. grófok önállóságát, territorialis fenségét megszüntette volna²⁾.

Ily önállóságot a királlysággal szemben a sz. István-féle álladalomban hiába keresnénk. Mondottam fentebb, miszerint István azon önállóságnak, melylyel a törzsszerkezetnek értelmében az egyes törzsek az államhatalom irányában birtak, a királlyság megalapításával véget vetett, és pedig gyökeresen. Ő nem oda törekedett, hogy merőn az egyes törzsfők befolyását korlátozza, és ezeket magától függővé tegye, például kinevezés útján, mint egykorában Nagy Károly, ki a törzsbeli herzogok helyébe általa kinevezetteket helyezett az egyes német törzsek élére; hanem oda, hogy magának a törzsbeli összeköttetésnek véget vessen. E végre a törzsszállásokat a törzs önálló tagjai között felosztotta; a törzseknek az államvárakra vonatkozó védelmi kötelezettsége helyébe a várszerkezetet léptette; a nemzet minden szabad s önálló tagját pedig közvetlenül a királynak rendelte alá akkép, hogy mindazon hatalom, melylyel a törzs egyes tagjai irányában birt ép úgy átszállott a királyra, mint az, melyet a nemzetgyűlés a nemzet összes tagjaira nézve gyakorolt. És így miután a nemzet minden szabad tagjainak egyenesen a királlyság alá való rendelése által a honalapításból folyó egyenlőség közöttök nem bontatott fel; az általános, minden szabadot egyformán kötelező

¹⁾ Lásd e viszonyokra nézve Walter: Deutsche Rechtsgeschichte I. kötetét.

²⁾ V. ö. Philips J.: Englische Reichs- und Rechtsgeschichte. Berlin 1828. II. 42. l.

személyes honvédelmi kötelezettség, és a várszerkezetnek intézménye seregeknek egyesek általi tartását szükségtelemné tették; a biráskodási s kormányzási tiszt pedig úgy szólván kizárólag a király által kinevezett egyéniségekre bízott, nem volt az első Árpádok alatt az országban senki, ki családi örökösödés alapján akár birtokkal, akár hivattal összefüggő hatóságot gyakorolt volna és így bizonyos terület és a rajta lakozók felett csak némileg is a külföldi hercegek és grófokéval párhuzamba helyezhető tartományi fenségre tett volna szert. Még a vajda, a bán, a székely ispán is, kik talán még a legtöbb önállósággal birtak, soha sem tekintettek egyéneknek, mint a királyi hatalom közegeinek.

A sz. István-féle állam ennek folytán nem mutathat fel kebelében, mint a hűbéri állodalom, bizonyos értelemben külön egészeket alkotó számos kisebb uralmakat, élőkön mondhatni souverain fejedelmekkel, kik a király és a nemzet között foglalnak helyet. Történetünk nem is emlékezik az Árpádokorszak hanyatlása előtt egyes főuraknak egymás vagy a külföld ellenében vezetett harcra, s midőn később a királyság szomorú napjaiban néha-néha előfordultak is, részint közbékebontást, részint a királyt egyedül megillető háboru- és békejognak bitorlását látta abban a magyar. Nincs továbbá példa reá, még a későbbi középkorban sem, hogy egyes tagja a nemzetnek, az ország bármily csekély része felett is, törvényhozási jogot gyakorolt volna, az kizárólag a királyt illetvén meg, kinek végzeményeinek (Decreta Regis) s rendeleteinek az ország lakosai egyaránt alávetvék; és a mint a törvényhozó úgy a végrehajtó-hatalomban rejlő fenségjogokat sem volt kénytelen a király bárkivel az országban megosztani. Egyedüli kivételt e tekintetben az első Árpádok alatt több ízben előfordult, az ország jelentékeny részére kiterjedt herczegségben láthatnánk,

melynek birtokában például I. Béla, I. Géza valóságos fejedelmi jogokat gyakorolnak, mint azt a nevökre vert pénzek is tanúsítják; de azon körülmény, hogy a királyi család egy ága nem maradt állandóan ily hercezségnek birtokában, megakadályozta állandósítását ezen, a királyi hercegek eltartására szolgáló, intézménynek, és így ez nem volt képes felbontani az álladalmi egységet, noha evvel össze nem egyeztethető természeténél fogva, már koronkinti rövid ideig tartó fenlétezése által is mély sebeket ejtett a királlyságon.

Eltékintve tehát a hercezség ephemer jelenkezésétől, a szent István alkotta királtság az említetteknel fogva úgy tűnik fel, mint a magyar államéletet átható, ennek benső egységet adó intézményként, míg a hűbéri királtság alig egyéb, mint külső kötelékeszámos, mondhatni független és csak bizonyos viszonyok beléptekor egymásra utalt és azért egymással összeköttetésbe lépett társadalmaknak. *Míg a nyugati országok, mint például Franciaország, e korban alig nevezhetők egyebeknek, mint nagy hűbéreknek* ¹⁾, *addig szent István Magyarországa monarchikus állam a szó valódi értelmében, mely királylyal és alattvalókkal bir; mely viszonyoknak hogy élénk érzetével birtak király és nemzet, minden elméleti fejtegetéseknél hangosabban hirdeti azon ismeretes epizodja történetünknek, midőn a királyi hatalomra éppen nem kedvező körülmények közepette, Imre király koronával fején, királyi pálczával kezében, egyedül a királyi tekintély erejében bizva, testvére ellenséges táborába indult, hogy öt onnét fogolykint vezesse el; —*

¹⁾ Brussel, a hűbérjog egyik nevezetes írója azt mondja: „Le royaume de France a été tenu plus de 300 ans durant selon les lois du fief, se gouvernant plutôt comme un grand fief, que comme une monarchie.“
V. ö. Warnkoenig: Französ. Staats- und Rechtsgeschichte I. 232. 1. jegyzet.

tett, milyent hűbéri fejedelem aligha kísérhetett volna meg.

De ha István monarcha volt is a szó tulajdonképi értelmében, még sem kell ötet korlátlan monarchaként képzelniünk; korlátlanság az államhatalom gyakorlatánál, a nemzet tagjainak abban való részvételének kirekesztése, a mint ellenkezett a german individualismussal, ugy a vérszerződést kötött magyar nemzet eszmejárásával is. István ép oly kevésbé lehetett korlátlan fejedelem, mint Nagy Károly frank birodalmában; a hatalom korlátlansága a középkor eszméivel éles ellentétben állván.

A vérszerződés harmadik pontjában öscink a kormányzatbani részvételt kikötvén magoknak, a törzsszerkezeten alapult államforma korában a nemzet összes szabad tagjai nem csak hogy részt vesznek a nemzetgyűlésen a törvényalkotásban, hanem azt az összeségnél lévő államfenségénél fogva önállóan gyakorolják is; míg másrészt az egyes törzsek a törzsfők által a köz-, az egyes családok pedig a családfők által a törzskormányzatban részeltettek. A törzsszerkezet felbomlása után is, mind a törvényhozás, mind a kormányzat terén találkozunk a nemzet szabad tagjainak tevékenységével, csak hogy a királyságnak, melyre mindkét fenségjogáltalszállott, természetével megférhető korlátok és mód szerint. Mint egykor Nagy Károly a frank birodalom főbjeivel, ugy István is a királyi tanácsos (regalis senatus, regale concilium), mely olyanokból állott, kik a törzsfönökség megszűntével az új államszervezetben a főbkekhez, az u. n. első rendhez tartoztak, hozta rendszerint törvényeit és vezette az ország közkormányzatát, mig a nemzet többi tagjai mind a kettőben a székesfehérvári törvénynapokon vettek részt, melyeken a király évenként egyszer, a későbbi korban rendszerint Szt.-István napján, törvényt szolgáltatott a nép minden osztályainak, és panaszait

s sérelmeiket meghallgatva, ezek által nem ritkán a fenálló intézkedéseknek módosítására vagy újaknak alkotására indított; mihez hasonló hatásáról a karolingok által tartott paderbormi napoknak a frank capitularék története emlékezik. És a népet István monarchiájában, ép úgy, mint Nagy Károlyéban nem csak a közkormányzatban látjuk közvetett részt venni, hanem jóval nagyobb mértékben és közvetlenebbül a részleges kormányzatban a tartományi, kerületi gyűléseken, a nádori, a vajdai, a várispáni ítélőszékeken, milyenek nélkül, mond helyesen Szalay ¹⁾, a középkori államot képzelünk nem szabad.

A nemzet tagjai ezen részvételénél fogva a törvényhozás ép úgy mint a kormányzatban, mely ha nem volt is törvények által oly szabatosan körülírva, mint azt az újabb alkotmányokban tapasztalhatjuk, mégis gyakorlati nyilvánulásában nem ritkán élénkebb volt az álladalmi élet több terén, mint sem napjainkban, István Magyarországa korlátolt monarchiaként, jellemezhető Nagy Károly királyságának eszméivel és formáival, udvartartása fénye s czimeivel, de nem egyszersmind a frank királyság german talajával. István ugyanis, ki helyes államférfiúi tapintattal felismerte, hogy a királyság meggyökeredztetésére a magyarnak gondolkodás módja s egyáltalában a honfoglalás nyújtotta alapzatok elég kedvező talajt szolgáltatnak, kedvezőbbet, mint sem Nagy Károly állameszméi fogantására a frank birodalomban találhatott, épen hagyta, a mennyire a viszonyok engedték a vezérek alatti magyar társadalomnak alapzatait, nevezetesen a birtok rendszert, s az evvel összekötetésben álló társadalmi s jogelveket, mi által épen álladalmi és társadalmi szervezetének állandóbb fenmaradását biztosította.

¹⁾ V. ö. Szalay: Magyarország története I. 102. l.

II. FEJEZET.

A birtok és a rendi szerkezet.**1. A hűbéri birtokszervezettel összefüggő rendi szerkezet.**

A fekvő birtok jelentősége napjainkban kiválólag nemzetgazdasági és csak ennek folytán socialis és politikai; a középkorban azonban a földbirtok önálló politikai jelentőséggel bírt, midőn vele látjuk az egész középkoron által szoros összefüggésben állani a rendi szerkezetet és ez által a kormányzatot is, minden nevezetesebb változása a birtok-viszonyoknak és az ezekkel összefüggő jogoknak a két utóbbinak is változásával lévén összekötve. Következménye ez annak, hogy a társadalmi s politikai tevékenység fő nemei, nevezetesen ezeknek a középkorban kétségkívül legjelentősbje, t. i. a fegyverviselés s hadszolgálat joga és kötelessége, a birtokon alapultak a középkor mind politikai, mind társadalmi s főleg nemzetgazdasági viszonyainál fogva.

A hűbériséget a german államalkotásban láttuk gyökerezni, a középkor uralkodó intézményévé pedig az által emelkedni, hogy a háborubani részvétel és hűség fejében jutalmul adott birtok birtokosa családjában örökössé vált, valamint, hogy a tisztségek, melyeket Nagy Károly birodalma egyes tartományai vagy ezek részei fölébe helyezett, a hercegi s grófi hivatalok, gyenge utódai alatt szintén bizonyos családok örökös birtokába jutottak, nem csak az illető hivatallal járó hatósággal, hanem a birtokokkal is, melyek a hivatalhoz kötve a középkor nemzetgazdasági viszonyainál fogva a fizetést pótolták. A birtokok tulajdonának, valamint a tisztségeknek, a tartományok vagy ezek részei feletti rendelkezetésnek örökítése által, örökítve lön egyszersmind azon tevékenység is, melyért a birtok első ízben adatott,

vagy mely a hivatallal járt. A hűbéres ép birtokánál fogva volt köteles a hadba indulásra és bizonyos, ugy nevezett hűbéri, szolgálatok tételére; az örökös herzog-ok és grófok ép azért, mert a herzogság és grófság birtokával voltak örökösen megadományozva, voltak kötelesek bizonyos terület haderejét a király zászlajához vezetni és azon tartomány kormányzatáról gondoskodni. Az tehát, kinek birtoka kiterjedtebb volt és ennek folytán tömegesebb csapattal jelenhetett meg a csatatéren, és az, ki nagyobb terület felett birt rendelkezési joggal, vezette ennek haderejét a király zászlaja alá és kormányozta azt közegei vagy hűbéres hivatalnokai által, az egyszersmind nagyobb társadalmi tevékenységet is fejtett ki és ez által természet szerint tekintélye a társadalomban, socialis állása is emelkedett; hatalmasabb, félelmesebb vasallusa volt fejedelmének. A nagybirtokosok tehát, továbbá az egyes tartományok vagy ezek részci felett rendelkező herzogok és grófok — mely czimek később elragadtak a nagybirtokosokra is — alkották a középkori hűbéri Európa aristocratiáját, mely ilykép a társadalmi tevékenységnek, a socialis hivatásnak nagyobb mérvbeni teljesítésén alapult. Következetes volt ép azért másrészt, hogy minél csekélyebb volt az egyesnek kezében a socialis tevékenységének alapul szolgáló birtok, annál inkább alá szállott a társadalmi álláslépcsőzetén, olykép, hogy az, ki fekvő birtokot sajátul nem birt, nem tekintetett önálló tagjakint a középkori társadalomnak, nem volt, a szó teljes értelmében, szabad. A mesterségekkel, a kereskedéssel foglalkozók csak is akkor váltak külön társadalmi renddé, t. i. polgárokká, midőn összeségökben, mint város, önálló birtokjogot nyertek.

A birtokkal viszonyban álló társadalmi tevékenység szorgálván a hűbéri társadalomban a rendi szerkezetnek

alapul, a rendek nem képeztek a középkorban egymástól szorosan elzárkózott testületeket; bárki, ki karjának súlyával a középkori társadalomban magának jelentőséget vívott ki, ez által fekvő birtokra tehetett szert és tagjává válhatott a szabadok osztályának. Innen, hogy idővel egész néposztályokat, melyek azelőtt nem számítottak a teljesen szabadokhoz, a nyert fegyverviselési jog segítségével lassanként felemelkedni látunk a tulajdonképi szabadok, vagy mint később mondák, a nemesek vagy lovagok osztályába; mint azt például a miniszterialitás története Nyugat-Európában bőven tanúsítja. Egyáltalában a szabadok és a tulajdonképi szolgák között nem volt a középkori Európában oly hatalmas válaszfal, mint az ókorban a szabad és a rabszolga között, hanem a társadalmi állás egész lépcsőzete vezetett a szabadságtól lefelé a szolgasághoz e szó szoros értelmében, mi épen lehetőséget adott az alsó néposztályok sorsának fokozatos javulását és számosaknak idő folytán a szabadok sorába való emelkedését.

Ezen számos társadalmi osztályok a szabadságtól lefelé, habár nem oly mértékben, mint a rendi szerkezet a szabadságtól felfelé, szintén a birtokkalállanak viszonyzatban, sorakozásuk jobbra a szerint történvén, a mint használati joguk másoknak birtokán közelebb vagy távolabb állott a szabadnak birtokjogához, annak élvezete több vagy kevesebb terhekkelés szolgálatokkal járt; míg végtére a nem szabadok legalsó osztályait, melyek még birtok használati joggal sem bírtak, a szolgálatok minősége, nevezetesen, hogy azok az úr személyének közvetlenül vagy pedig javainak tétetnek-e, határozta meg.

2. A szabadbirtok Magyarországon és a szabadbirtokosnak rendi állása.

A hübéri Európa rendi szerkezetének a birtokon és a társadalmi tevékenységen alapult lánczolatával, a magyar rendi szerkezetet, mint avval szent István királyságában találkoznak, azonosítanunk nem szabad. Ez is ugyan viszonyban állott a birtokkal, de nem oly kizárólagosan mint a nyugati Európában; *a birtok t. i. iránytadó volt az első Árpádok alatt a teljes és nem teljes szabadok közötti különbség jelelésére, valamint a nem teljes szabadok osztályozására, de rendi különbséget a szabadságtól felfelé nem eredményezett.* Összefügg ez a honalokotás adta birtokviszonyokkal és az ezekből folyó jogositványokkal és kötelezettségekkel, melyeket lényegökben István birtokszervezete épen hagyott.

A vezérek korában két nemét a birtoknak különböztették meg, úgy mint a *magán* és az *álladalmi birtokot*. Amazt a törzsbirtokban gyökerező szállásai az egyes nemzetségeknek és az ezekben foglalt családoknak képeztek, a melyeket birtokosaik, akár csak haszonvételi, akár pedig tulajdonjoggal birták is azokat, kétséggkivül nem korlátlan tulajdonjoggal birtak, az összes törzsnék főtulajdona lévén a törzsbirtokon melynek kezelése és felügyelése a törzsfőt a nemzetséggfőkkel egyetemben illette meg. ¹⁾ Az állambirtokot ellenben a végek, a várak és az ezekhez tartozó javak alkották, melyeknek kezelése és felügyelése ismét a törzsfők tisztéhez tartozott.

A törzsnék és különösen a törzsfőknek ezen állása a birtokhoz a szent Istvánféle társadalomban megszűnt. A törzsfők hatalmának megtörése ugyanis csak is a törzsbirtokra vonatkozó jogositványaik megszüntetése által

¹⁾ V. ö. Szalay: Magyarország története I. 51—52 és 108—109. 1.

válván lehetségessé. István ezt gyökeresen eszközölte, midőn, mint törvényeiből világos, a törzs- és nemzetségi szállásokat felosztatta. Eljárása részleteit nem ismerjük, miután az u. n. „legenda Sancti Stephani“ melybe István a birtokokat összeíratta, Robert Károly uralkodása alatt a székesfehérvári egyházból, hol őrizték, elveszett, de valószínűleg akkép történhetett a felosztás, hogy az egyes családfők azon fekvőségekre nézve, melyeket a törzsszerkezet idejében haszonvételi, vagy korlátolt tulajdonjoggal birtak, teljes tulajdonjogot nyertek, midőn István törvény útján megállapítá: hogy kiki saját földbirtokának tulajdonosa (Dominus) legyen, és szabad rendelkezési joggal birjon felette neje, gyermekei, rokonai vagy pedig az egyház részére. ¹⁾

Lehetséges, sőt valószínű, hogy István, ki az ellentállók és bukottak javaiból kiterjedt fekvőségeket püspökségek és apátságok részére adományozott, vagy pedig a váraknak fentartására rendelt, a törzsbirtok felosztása alkalmával a hozzá hű maradt törzs és nemzetségfőknek saját szállásbirtokaiknál, melyek valószínűleg a törzsbirtokban is nagyobbak voltak a többi családfőkénél, kiterjedtebbeket hasított ki, de avval a nemzet szabad tagjai között azon egyenlőséget, mely a törzsszerkezetben uralkodott, nem bontotta fel. A közösen elfoglalt és bizonyos mértékben közösen birt szállások első felosztásából származott, u. n. *ösfoglalásu* birtok, bármily kiterjedésű volt is az, mindenbe egyenlő jogokkal és kötelezettségekkel járt, a nagyobb birtok nem kötelezvé a birtokost, mint az a hűbéri rendszer értelmében a nyugati államokban tapasztalható, harcosok állítására, a nagybirtokos ép úgy, mint a legcsekélyebbel biró is, csak személyesen volt köteles a haza védelmére felkelni, és minden szabad birtok

¹⁾ István törvényei I. 6, II. 2.

ép úgy, mint ennek birtokosa egyenesen a királynak volt alávetve.

A szabad birtok ennél fogva nem lehetett befolyással a szt. István-féle társadalomban a rendi állásra a nemzet szabad tagjai sorában, mert hisz a birtok nem pusztán kiterjedésénél fogva volt iránytadó a társadalmi állásra a középkorban, ily tekintetben társadalmi nyomtatékúvá a birtok csakis ujabban nemzetgazdászati szempontból vált, hanem mert a nagyobb birtok a hűbéri világban a társadalmi tevékenység hatályosabb betöltésére képesített. Hazánkban szt. István és az első Árpádok alatt, a társadalmi tevékenység a birtok kiterjedésével nem emelkedvén, a felosztott törzsbirtokbani részesülés, a földbirtok tulajdona valakinek kezében, csak azt jelelte, hogy ő a honfoglaló szabad nemzet önálló tagja, csak a teljes szabadot jelelte a nem teljesen szabad ellenében, de nem alkotott, bármily kiterjedésű volt is, rendi különbséget a nemzet szabad tagjai között; ezek a mint a törzsszerkezetben egyenlők voltak, úgy a királyságban is rendi tekintetben egyenlők maradtak. Öt századdal később is, midőn a birtokviszonyok megváltoztával politikai tekintetben a szabadok sorában rendi különbség már létesülve volt, úgy tanította Verböczy, hogy jogilag, a nemesi szabadság tekintetében, a magyar nemesség csak egy (*una, eademque nobilitas*), hogy egynek sincs kisebb szabadsága, mint a másiknak.

És nem létesített rendi különbséget az *adománybirtok* sem, melylyel az ösfoglalású birtok mellett már István korában találkozunk, a melyet ő a királyi családi vagy pedig az elkobzott javakból osztogatott, miután a megadományozott az ily birtokra nézve is teljes tulajdonjogot nyert, olyat, milyennel a nemzet szabad tagjai a felosztott szállásbirtokon birtak ¹⁾; miért is földbirtoknak

¹⁾ Lásd István törvénye II. 2.

ily adományozása idegen részére úgy tekintetett, mint ennek a nemzet kebelébe való befogadása, mint honfiusítás a közügynek tett szolgálatok s ezek által szerzett érdemek fejében ¹⁾. Ösfoglalásu és adománybirtok között természetre és köz-joghatályra nézve ép úgy nem létezett különbség, mint nem kezdetben az allodium és beneficium között a hűbéri Európában. Mindkettő itt is, ott is, hason socialis tevékenységnek volt jutalma, egyenlő alapon nyugodott, csak azon különbséggel, hogy míg ösfoglalású birtok és allodium előleges szerződésnek, amaz a nemzeti, emez az egyesnek a vezérrel kötött szerződésének mintegy betöltését, tehát szerződésileg igényelhető jutalmat képeztek; addig az adománybirtok és a beneficium ugyan hason szolgálatoknak fejében, mint a melyekért egykor a vérszerződés értelmében a szállásbirtok, a hűségi szerződés értelmében pedig az allodium szolgáltattak, nyújtott, de nem szerződésileg követelhető, hanem a már szerzett érdemeknek elismerésére szolgáló jutalmazási ajándék volt. Tényleges alapja mindkét rendbeli birtoknak itt is, ott is, ugyanaz volt, de nem jogalapja, miért is idővel az adománybirtok gyarapodása hazai birtokviszonyainkban ép oly nagy horderejű változást idézett elő, mint a beneficiumok elhatalmaskodása a german államokban, mely különbsége azonban az első osztályból és a királyi adományozásból származott birtoknak még István idejében érezhető nem volt.

A birtokkal járó socialis tevékenységnek, jogoknak és kötelességeknek, azon egyenlősége, mely a törzsszer-

¹⁾ A magyar jog mindenkor úgy tanította, hogy adomány csak szerzett érdemekért jár, melyek ép azért az adománylevélben felsoroltatnak, a melyek megítélésére a király az ország tagjai tanácsával él, és melyeknek hiánya az adományt alap nélkül osztogattnak jellegzé, és ép ezért adott esetekben azt visszavonhatóvá tette, mint azt IV. Béla eljárása az atyja által feleslegesen adományozott jószágok visszavételénél tanusította.

kezetben a nemzet szabad tagjai között fenlétezett, a szállások felosztása és az adományok osztogatása által ilykép meg nem szülvén, *birtokon alapuló aristocratia István királyságában nem létezett*. Ha tehát mindamellett István törvényeiben ¹⁾ és okmányokban megkülönböztetve látjuk a születés és méltóság folytán elsőbbséget, majores natu et dignitate, valentes, seniores, vagy mint szent István hagiographusa, Hartvik, írja ²⁾, a főbbséget, primates egyrészt, a vitézek vagy kisebbséget, a milites, servientes regii, minores, vagy mint Hartvik írja, a közvetve rendtől másrészt, mi alkotta, ha nem a birtok, e megkülönböztetésnek alapját?

Fentebb kiemeltük, hogy a magyar társadalmat szemben a hűbérral, alapjára nézve, mi sem jellemzi inkább, mint hogy benne az együvévalóságának érzete, bizonyos nemzeti közszellem élt és működött; míg a nyugati európai államokban, melyek ugyszólván a vasallusok és hűbérralok láncolatából állottak, az érdek is csak egyéni vagy pedig helyhez kötött, szóval magánjellemű volt. A német vagy francia birtokost főleg csak hűbéresei vagy közvetlen hűbérral ügyei érdekelték, a tőle távolabb álló főhűbérralnak, a királynak és az összeségnek, az országnak érdeke kevésbé vagy éppen nem. Magyarországon azonban, hol a törzsszerkezet korábban a nemzetgyűlésben, később annak megszüntével a nemzetnél volt államfenséget magában központosító királyságban, erős központi hatalom létezett, mely a társadalom alkatrészeit szorosabban fűzte össze, az érdek is a közügy iránt nagyobb volt. Innen, hogy míg külföldön a hűbérralnak, tehát egy magánszemélynek szolgálni volt az első kötelesség, és csak, ha ennek érdekével nem ellen-

¹⁾ Lásd I. 19. és 21. cz.

²⁾ Endlicher Monumenta Arpadiana. I. 168. l.

kezett, a királynak és az országnak; addig Magyarországon a közügynek tett szolgálat volt az első, a legtiszteltebb. Innen továbbá, hogy míg a hűbéri államban a nagybirtokos, ki több hadat kiállítva nagyobb szolgálatot volt képes hűbérurának tenni, a hűbéri rendi hierarchiában magasabban állott, addig hazánkban azok, kik a közügyekben fáradoztak, kiket a közügy, a haza körül szerzett érdemek sugárzottak körül, foglalták el a társadalomban az első helyet.

Mint a keresztyén középkori társadalom egyik lényeges hivatásának szerepvivői, nem pedig mint tulajdonosai kiterjedt földbirtokoknak, foglalták el a püspökök és apátok, szóval a főpapok, az első helyet a szent István-féle társadalomban; míg mellettök mint a főbkekhez tartozók, principes, comites, duces elnevezés alatt sorakozták az udvari méltóságok, a király oldala mellett országos ügyekkel elfoglalt egyéniségek, mint a nádor, a király udvarbírája, a tárnok s így tov.; továbbá a várak és végek ispánjai, és azonkívül valószínűleg a nemzet szemében a törzsszerkezet felbontása után is őseiknek a honfoglalás körül szerzett érdemeik, a törzsnek általuk vitt kormányzata emléke miatt tovább is megkülönböztető tiszteletben álló utódai a törzsfőknek vagy a hadviselésekben babérokat gyűjtött vezéreknek; mely tisztelete, dicsköre a névnek, hogy el ne halványuljon, és vele együtt a társadalmi állás elsőbbsége, azt az utódoknak a közügyekbeni újabb élénk részvétel által időnkint feléleveníteni kellett. És így miután a méltóságok István királyságában örökösök nem voltak, a származás pedig csakis folytonos társadalmi szereplés mellett volt hatással a társadalmi állásra, az u. n. főbkek kitüntetettebb társadalmi állása inkább csak a személyhez kötöttnek, nem pedig okvetlen apáról fiura szállónak jellemezhető, és ép azért *főuri rendről, a szó tulajdonképi értelmében,*

István királyságában szólni nem lehet. István, ki távol maradva a hűbériség elveitől, a honalkotás nyújtotta birtokalapokat épségben hagyta, a nemzet szabad tagjainak azon egyenlőségét, mely a törzsszerkezetben uralkodott, nem bontotta fel; a szabad birtok csakis a szabad nemzet önálló tagját, a teljes szabadot, a nem teljes szabad ellenében jelölte, de a rendi állásra a szabadságtól felfelé mi befolyással sem volt; ezt gyakorolni a birtok csak akkor kezdte, főuri rend csak akkor keletkezett, midőn idővel egynémely családok, részint örökösen nyert méltóságok s hivatalok, részint birtokaikhoz kötött jogosítványok által állandóan nagyobb hatalomra és befolyásra és evvel természetszerűleg kitüntetettebb társadalmi állásra is tettek szert.

3. A vár birtok és az evvel összefüggő rendek.

Míg a szt. István-féle társadalomban, ennek teljesen szabad tagjai között rendi különbség nem létezett, ép e korlátlan tulajdonsággal birt, teljesen szabad földbirtoknak közös forrásból származásánál és a vele járó jogosítványoknak és kötelezettségeknek egyenlőségénél fogva; addig a szabadságtól lefelé változatosabb rendi különbséggel találkozunk, mintsem a hűbéri társadalomban. Iránytadó erre nézve szintén a birtokjog volt, de mely a magyarországi földbirtok egy más nemére vonatkozott.

A szállások feloszlásából származott, és az adományon alapuló birtokon kívül ugyanis több rendbeli földbirtokot ismertek Magyarországon István korában.

Hogy hűbér birtokok is léteztek e korban, az István törvényeiből világos ¹⁾, és valószínűleg azon külföldről hazánkba vándorolt lovagoknak adományozott birtoko-

¹⁾ II. 21. fejezet.

kon keresendők, kik velök jött hiveiket a nekik jutott birtokban részesítették; további hűség és hadszolgálat fejében, tehát german szokás szerint („more theutonico“ mondják az ily czimen alapuló birtokról a későbbi oklevelek), hűbérileg őket megadományozták; de ezen hűbér-birtokok, igen ritkán történvén rólok említés, csak kivételes jelenségek lehettek hazánkban és ez által kivételes a hűbéresnek állása is Magyarországon, minek folytán a rendi szerkezetre egyáltalában a hűbérbirtok fenlétezése hatással nem lehetett.

A nem teljesen szabadok osztályozására egy más neme a magyarországi földbirtoknak volt iránytadó, t. i. az *állambirtok*, és ennek élvezetében való részeltetésnek különbsége, a mint azt a várszerkezet meghatározta.

Országos várak és ezekhez tartozó u. n. várjavak, mint fentebb láttuk ¹⁾, már a törzsszerkezetben fenléteztek, melyeknek kezelése, a várnak védelméről való gondoskodás, a törzset, melynek szállásában azok feküdtek, s ennek folytán első sorban a törzs- és nemzetségfőket illette meg ²⁾. Midőn István a törzsszerkezetet és vele a törzsszállásokat felosztatva, a törzsfők hatalmának véget vetett, ezen várak és várbirtokoknak, melyek tovább is álladalmi javakként fenmaradtak, sőt valószínűleg az elkobzott jószágokból gyarapodást is nyertek, czélszerű kezeléséről intézkedni, államszervezési első gondoljai közé kellett számítani, miután az adott viszonyok mellett az alakuló királyi hatalomnak legerősebb támaszát bennök ismerhette fel. Nem annyira a honvédelemnek érdekében, mert hisz erről a haza veszélyeztetése esetében a nemzet minden szabad tagjának általános harczzakelési kötelezettsége által úgy is eléggé gondoskodva volt, hanem inkább, hogy a központi hatalom, a királyság, mind

¹⁾ V. ö. e fejezetnek 2-ik szakaszát.

²⁾ Névtelen jegyző 15. cz.

váratlan kultámadás, mind pedig öt érhető belső veszélyek ellenében, teljesen tőle függő haderőre támaszkodhassék, kivánta István felhasználni a várakat s a várbirokat, miután tekintélyesebb haderőnek fentartása a középkor mind nemzetgazdasági, mind társadalmi viszonyainál fogva, csakis a földbirtokra alapítva volt képzelhető. E végre alkotta István a *várszerkezetet*, melyet egyuttal az állambirtok kezelésének, valamint az ország összes, nem ugyan dologi, de mégis személyes szabadsággal bíró lakosainak közigazgatási és igazságszolgáltatási műszervévé rendelt.

A várszerkezet az említettem ismérveknél fogva lényegesen különbözött mind a német Gau-Verfassungtól, mind pedig a szláv zsupák szerkezetétől. Ott, hol a germán népségek a törzsszerkezet elvei szerint kormányozták magukat, mint például a német földön, melynek birtokbavétele nem annyira a hűbéri államalkotás elvei szerint történt, mint inkább a törzsfoglalás útján, a Gau (pagus) tulajdonkép azt jelentette, mit magyar földön a szállás, t. i. egy népesség, egy törzs által lakott vidéket. Midőn Nagy Károly birodalmát szervezte, ő nem oszlatta fel a Gau-okat, hanem csakis azok kormányzatát hozta magától függésbe, midőn ezt a törzsbeli Gaufürst-ek helyébe általa kinevezett egyéniségekre (comites vagy principes) bizta, és a Gau-ok továbbra is a kerületek kebelében lakozó szabadok és ezek birtokai közigazgatási és igazságszolgáltatási műszervei maradtak, a Comes tiszte első sorban nem hadi, hanem bíraskodási és politikai volt.

Valamivel nagyobb a hasonlatosság a szláv zsupák intézményével, a Csehország- és Lengyelországban dívott castellanatus-sal. Ezeknél is várak (Csehországban u. n. Zsupenburgen) alkotják a központokat egész kerületekre nézve, melyek mint várkerületek, zsupák, az ország fel-

osztását képezik (Csehország például a 11, 12-ik században legalább harminczhat, Morva tizenkilencz ily várkerületre osztott) ¹⁾, egy-egy zsupánnak kormányzata alatt, és szintén hadügyi, közigazgatási és igazságszolgáltatási műszervekül szolgáltak, de ismét főleg a kerületekben lakozó szabadok, nemesek részére és pedig rendszerint olyanok számára, kiket közös törzsből való származás fűzött össze ²⁾.

Szóval mind a Gau, mind a zsupa kezdetben a nemzeti önkormányzat közegeit képezték, melyek idővel Nagy Károly és utódainak politikája folytán mindinkább egyesek kezébe átmenve, a hűbéri eszméknek teljes érvényre emelkedésével, hűbéri herczegségek és grófságokká váltak.

Lehet, hogy midőn István a királyi sereg alakítása, a várbirtok kezelése, és az ország nem teljesen szabad lakossága igazgatására alkalmas organum után nézett, ez említettem intézmények lebegtek szemei előtt, a mint az ispán elnevezés kétségkívül a zsupánból, a várszerkezetben szereplő hivatalok latin elnevezései pedig a Gau-ban divottakból veszik eredetöket; de a várszerkezet intézménye ép az által, hogy kiválólag hadi célja volt, s hogy csakis az említettem elemeit az ország lakosságának foglalta magában, lényegesen tőlök különböző jellemet öltött magára, és tovább fejlődésében a magyar álladalmi és társadalmi viszonyok behatása alatt, a sajátlagos magyar jelleggel bíró vármegyei rendszerhez vezetett.

A várszerkezetet létesítendő István szabatosan körülirta azon kerületeket, melyeken belül fekvő álladalmi javak az egyes várakhoz tartozzanak, és melyeknek ha-

¹⁾ V. ö. erre nézve Dr. Jirecek Hermenegild: *Das Recht in Böhmen und Mähren*. Prag 1866. I. köt. 2., 9–13. és 98–106. l.

²⁾ U. o. 98. l. és 106–108. és 113–116. l.

tárain belül lakozó nem teljesen szabadok után járó pénzbeli, valamint személyes szolgálatok az egyes várak fentartására fordítottassanak. A vár kerületében, vagyis megyéjében, nem csak álladalmi javak, hanem kívülök magánosok szabad birtokai is feküdtek, melyek a várhoz csakis annyiban tartoztak, hogy a rajtok tartózkodó szabad parasztok adózás és igazságszolgáltatás tekintetében, a várhatóságnak voltak alárendelve. A vár kerületének, megyéjének nem összes lakossága, hanem csakis azok, kik a vár védelméhez és fentartásához akár személyes, akár pénzbeli szolgálatokkal hozzájárultak, és ez által létesítéséhez azon célznak, melynek a várak alapul szolgáltak, tartoztak a várhatóság alá és evvel a várszerkezethez. És ép a szerint, a mint a várszerkezetbe foglaltattak, ennek célja valósitásának nevezetesebb vagy pedig kevésbé nevezetes közegeit alkotják, látjuk őket különböző mértékben részesülni a várbirtokban, és e szerint sorakozni társadalmi és rendi állásra nézve is. Azok, kik a várnak és a királynak hadi szolgálatok tételére bármikor voltak kötelezve, és pusztán ezen kötelezettséggel nyertek a várbirtokon földeket, mint *várjobbágyok* (*jobbationes castri*) az első helyet foglalták el a nem teljesen szabadok rendi hierarchiájában, legközelebb állva a nemesekhez, kik közé idővel felemelkedtek. A várföldek egyéb részei a *várnép* (*castrenses civiles*)¹⁾ birtokában voltak, melyhez tartoztak, a várföldeket a vár számára mivelők, fejében a nyert termés bizonyos részének; továbbá azok, kik földjeikért a vár számára különböző, mint például fuvarozási, építkezési stb. szolgálatokat tettek, vagy pedig a vár és ennek őrsége fentartására szükséges mesterségeket üzték; mindannyian a várkerület egyes vidékein elszórt falvakban (*villae*)

¹⁾ V. ö. Fejér II. 110—113. „Cum terra Civilium Posoniensium de ville toscur“ v. pedig „ville Civilium Posoniensium, cui nomen Udvary?”

lakva, melyek nem ritkán kizárólagosan egynemű foglalkozású egyéniségekből állottak, honnan a gyakori villa vinitorum, villa currualis, villa aratorum stb. elnevezései a magyar falvaknak okmányainkban ¹⁾).

Nem ugyan a várföldeket lakva, de mint adózó nép, pénzbeli szolgálataik által a várszerkezethez tartoztak végre a *szabad parasztok* is, kik az urak birtokait mivelve, személyes szabadsággal ugyan, de dologi szabadsággal, csak némileg is önálló birtokjoggal éppen nem bírtak. A honfoglaláskor az országban talált és székhelyeikből ki nem forgatott lakosokból kerülhettek ki jobbára ez osztálybeliek, részben azonban magyarokból is, nevezetesen olyanokból, kik, mivel apáik nem telepedtek meg, hanem zsákmánylási harcokban töltötték életüket, a szállások felosztása alkalmával, földnek önálló használatában nem voltak és ennek következtében önálló tulajdont, szabad birtokot sem nyertek és így mások birtokán megtelepedni és idegen földet (kiszolgáltatása mellett a termés bizonyos hányadának az ur részére), mivelni kénytelenítették; mely szabad parasztok azonban röghöz kötve nem lévén, fizetésbeli kötelezettségeik lerovása után (justo terragio persoluto) szabadon elvonulhattak másnak földére és ép azért okmányainkban, jobbagiones liberi, jobbagiones coloni, conditionales, incolae stb. elnevezéssel jelenkeznek ²⁾).

A várszerkezettel és az ebben foglalt különböző társadalmi elemekkel végtére összeköttetésben állott a *polgárság, a polgári rend*, azonban csakis keletkezésére nézve, mert létesülése után attól teljesen különvált élet és szerep jutott neki.

¹⁾ V. ö. péld. Fejér I. 468—471. l.

²⁾ V. ö. Szalay: I. 117—118. l. .

4. A városok. Polgárok.

Vár és város a középkorban rendszerint egymás mellett található. Várnak fentartása, őrizetének s lakosságának az élelem és védelemhez szükségesekkel ellátása iparos osztálynak megtelepülését a vár közelében kívánatosá tette; az iparos pedig szívesen vonult oda, hol a vár biztosítani ígérkezett személyének a középkorban oly gyakran nélkülözni kellett védelmet, munkásságának pedig a megérdemelt jutalmat. Jogi kedvezményeknek, kiváltságoknak osztogatása a várak aljában keletkezett iparüző helységeknek egyrészt, a fejledező ipar folytán emelkedő jólétben kínálkozó jövedelmi forrás a vár ura számára másrészt, az érdekek közösségét szorosabbra fűzték és a vár közelében fekvő iparos helységeknek kitünőbb állást szereztek a várhoz tartozó egyéb helységek irányában, a milyent városi kiváltságolt állásnak, polgári jogállásnak neveztek el, és mely rendszerint önkormányzatban, közvetlen alárendeltségben a vár urának, iparüzési és kereskedelmi előjogokban állott.

Ily városok keletkezésére hazánkban is a várak szolgáltatott alkalmat, melyek közül többek a népvándorlás viharait túlélt római gyarmatok, az ipar és kereskedelem ezen menhelyei ¹⁾, közelében keletkeztek ²⁾, míg mások mellett új gyarmatok létesítése volt szükséges, melyekhez az elemek az országban elégséges mennyiségben fellelhetők nem lévén, azokat nagyobbbrészt idegen iparosoknak az országba telepítése szolgáltatta ³⁾. És a városi élet, a mint az a german középkorban dívott, ép az utóbiak által lön hazánkban kifejlesztve.

¹⁾ V. ö. Szalay: I. 115. l.

²⁾ Például szolgálhatnak erre nézve Ó-Buda, Esztergom, Győr.

³⁾ Így keletkeztek például Szatmár-Németi, Szeben, Székesfehérvár.

A german individualismus-on sarkalló középkor úgy tartotta, hogy a hazáját odahagyott szabad, bárhová vándorol is, jogát magával viszi az idegen földre, melynek élvezetében mindenütt otthon érezte magát a german, kit jelleménél, gondolkodásmódjánál fogva oly szoros kötelékek a hazai földhöz nem kötöttek. Már ezen körülmény, hogy az országban dívó jogtól eltérő jogszabályok szerint élni ezen german vendégeknek (*hospites theutonici*) királyaink kiváltságleveleikben engedélyezni kénytelenültek ¹⁾, számukra a városi jogok legnevezetesebbikének, t. i. az autonom igazságszolgáltatásnak, megállapítását tette szükségessé, azt, hogy saját bírót választhatnak, ki őket saját joguk szerint (*jure theutonico*) ítélje. Saját bírót, saját lelkészt választhatnak maguknak, mondják a legrégebb városi kiváltságlevelek, mintájára készülve a székesfehérvárinak, melynek joga (*jus civitatis Albensis*) városainknak mintegy anyajogát alkotni látszik, és a polgároknak testületileg, vagyis a városnak, teljes önálló tulajdonjogot adnak, a kiváltságlevélben rendszerint pontosan körülírt területhez. — Mindezek fejében viszont csak néhány harczost volt köteles a város háború alkalmával a király zászlajához állítani, a fejedelemnek élelméről és szállásáról, ha a város területén áthalvont, gondoskodni, a kiváltságlevélben meghatározott évi adót, rendszerint Márton napján, lefizetni (*census sancti Martini*), és a király és királynénak menyekzőjük alkalmával, valamint ujevkor ezüst ékszerekből álló ajándékokkal (*munera strenualia*) kedveskedni ²⁾. És ép ezen kötelezettségei által különbözőtt a város, mint testület, a vitézektől, a nemesektől, kik földbirtokukat minden fizetési terhek nélkül birták,

¹⁾ V. ö. a régebb városi kiváltságleveleket Endlichernél: *Monum. Arpadiana II.* kötet.

²⁾ V. ö. Szalay : I. 117. l.

miélt is a városokat azok közé sorozta a régi magyar közjog, kikről az 1231. 6. tcz. irá, h.: „Fisco Regio in censu debito tenentur“¹⁾, tehát mint a várnak hatósága alól kivett, és közvetlenül a királynak, de inkább földesuri hatósága alá helyezetteket, kik felett azt a király a királyi kindnessnek kezelője, a tárnokmester (*Magister Thavernicorum Regalium*) által gyakorolta²⁾.

Mint a királynak kiváltságolt jobbágyai, testületileg, több irányban, nevezetesen a földbirtokra nézve, a nemesekkel egyenlő jogokat élvezve, a városi polgárok időfolytán az országnak nem teljesen szabad lakosai előtt, a nemesek mellett foglaltak helyet; István és az első Árpádok korában azonban, aligha szerepeltek máskép, mint első a királyi jószágokon tartózkodó jobbágyoknak, kikre szintén némileg alkalmazható volt a németországi polgárság e századokbani állására vonatkozó azon jogi közmondás: „Bürger und Bauer, sie trennt nichts als die Mauer“³⁾, annyival inkább, mivel a várnépbeliek, és a királyi javakon lakozó szabad parasztokból álló községek közül számosan, majd több, majd kevesebb városi jogokkal felruházott, kiváltságolt községekké emeltettek, a melyek mintegy az átmenetelt alkották a városi polgároktól a tulajdonképi parasztokhöz, és idővel a polgárság rendjének nagyobb mérvbeni kifejlesztését lehetségesítették. István és az első Árpádok korában csak csiráit képezték még a városok egy leendő rendnek, külön, országos jelentőséggel bíró társadalmi osztályként még nem szere-

¹⁾ V. ö. Kovachich M. G.: *Vestigia Comitiorum apud Hungaros* 104–105. l.

²⁾ Később is, midőn a városok azon közvetlen viszonyból, melyben a király személyéhez állottak, kibontakoztak és országos állásra tettek szert, a magyar közjog úgy tanította, hogy a város nem ugyan a királynak, hanem a koronának tulajdona „*peculium Sacrae Regni Coronae*“.

³⁾ V. ö. Hildebrand J. H.: *Deutsche Rechtspruchwörter*. Zürich 1858. 29. l.

peltek; ez csak akkor történt, midőn városaink, több tényezők közrehatása folytán azon közvetlen viszonyból, melyben a király személyéhez állottak, kilépve, az álladalmi és társadalmi élet mindinkább nevezetes tényezőinek elismerve lőnek.

5. A magánbirtokon jelenkező néposztályok.

Az ország lakosságának legalsó osztályaival a magánosok birtokain találkozunk, melyeknek sorakozására azoknak különböző állása a földesur birtokához és személyéhez volt irányadó.

A nagyobb földesurak birtokain három különböző osztályhoz tartozók laktak rendszerint István és az Árpádok idejében. Az egyes kezében lévő földnek jóval tetemesebb része nem a földesur szolgálai által műveltetett, hanem a már fentebb említett *szabad parasztok vagy jobbágyok* által, kik az általuk használt föld fejében évenként a termés bizonyos hányadát a földesurnak át-szolgáltatni köteleztettek, és azonkívül bizonyos meghatározott, péld. fuvarozási, favágási stb. szolgáltatásokat tenni, a nélkül hogy röghöz kötve lettek volna, hanem tartozásaik és kötelezettségeik lerovása után bárhová elvonulhattak, és nem is állottak a földesurnak hatósága alatt, hanem a várispánnak, kinek közegei szedték be tőlök az őket terhelő fizetéseket, az u. n. szabad-denárokat és a reájok egyes alkalmakkor kivetett collectá-t.

A földbirtoknak jóval csekélyebb része lehetett hazánkban az, mely kizárólagosan a földesur számára lön művelve, saját röghöz kötött szolgálai által, kiknek szolgáltatásának a hazai okmányok is oly tarka vegyületét tüntetik előnkbe, mint a külföldiek. Haladása a közép-kornak az ókor felett e tekintetben épen abban állott, hogy nem csak hogy a kereszténység a szolgaság mere-

ven fogalmát megtörte és a rabszolgában is az emberi méltóságot tisztelni tanította, hanem, hogy a szolgának állása is az urhoz, a german középkori nézeteknek megfelelőleg, bizonyos mértékben szerződésre lön fektetve. A kiváltságlevél, melyet az ur a szolgának adott, az u. n. Hofrecht, megállapítá a szolga kötelességeit ura irányában, melyeken túl az mire sem köteleztetett, s melyeknek megfelelőleg bizonyos jogok élvezetére jogosított. Némelyek e szolgák közül csak is bizonyos gazdasági munkákra, például szőlőmivelés, kaszállás stb. voltak kötelezve (vinitores, falcatores, aratores stb.); mások ismét bizonyos mesterségeket űzve, mint ácsok, kocsigyártók, pékek, halászok, szakácsok stb. (fabri, cariarii, coci, piscatores, pistores) tettek szolgálatokat; mások végtére kizárólagosan az urnak személye körül voltak kötelesek szolgálni, úgy hogy vajmi kevesen voltak a tulajdonképi rabszolgák (mancipia), kik felett az ur tetszése szerint, korlátlanul rendelkezhetett, főleg a középkornak már későbbi századaiban.

Hazánkban is a nagyobb földesurak, nevezetesen az egyháziak, birtokán lakozó számos szolgák, részint azok birtokait művelték, részint egyéb gazdasági tevékenységre voltak kötelezve, részint pedig a földesur lakhelye közelében, ennek udvara fentartására szükséges legkülönbözőbb, majd mesteremberi, majd szorosabb értelemben vett szolgálati teendőket végezték, a középkori társadalmi viszonyok, főleg a közlekedésnek csekélyebb volta és az ipari állapotok, követelvén, hogy minden valamely nagyobb háztartás vagy gazdasághoz megkívánatos, helyben állittassanak elő; az anyagi szükségleteknek ép úgy, mint azon kevés szellemieknek, melyeket a középkor ismert, kielégítése, az uradalomban lakozók által létesíttessék. Mint egykor a római optimates-ek udvaraiban, úgy hazánkban is a gazdagabb földbirtokosok,

de különösen a püspökök és apátok udvaraiban, főleg a szolgálóosztályból kerültek ki, kellő oktatás alapján, nem csak a közönségesebb mesterségeket üzők, hanem az egyházak építői, a festők, ötvösök, szobrászok, vésők, és nem ritkán a könyveknek leírói s a tanítók is ¹⁾.

Ezen változatosságában a foglalkozásnak fekszik alapja a szolgálók eltérő állásának mind az ur, mind pedig az ennek jószágain tartózkodó szolgálók irányában, vagyis alapja a szolgálók osztályozásának.

Közös mindazokra nézve, kik a szabad parasztokon kívül a magánosok birtokain tartózkodtak, volt, hogy ők mindannyian röghöz kötött, személyükre nézve sem szabad, az urnak alávetett egyéniségek voltak, ki hatóságát felettük, általa kinevezett, tőle függő hivatalnokok által gyakorolta. Társadalmi állásuk ezen közös határain belül azonban, a szolgálóosztályhoz tartozóknak állapota nagyon is eltérő volt, mi alapul szolgált, hogy idővel számosak közülök fokozatosan fölemelkedhettek a szabadok osztályába.

Azok, kik a földesur birtokán nemesebb, több ismeretet, nagyobb ügyességet igénylő teendőket végeztek, vagy kik a földesurnak személye körül szolgáltak, társaiknál jóval kedvezőbb sorsban részesültek és lényegesen enyhébb terhekkal voltak sújtva, miért is őket *udvarnokok* (udvornici) gyűjtő név alatt ellenébe szokták volt állítani a szolgálóosztály alsóbb osztályainak, nevezetesen a *rabszolgáknak* (servi), kik között a jogi különbség abban rejlett, hogy az udvarnokokat csakis a birtokkal együtt adhatta el a földesur, míg a tulajdonképi szolgálókat tetszése szerint lakhelyeikből elhelyezhette, és külön is, a birtok nélkül, melyet miveltek, eladhatta ²⁾.

¹⁾ V. ö. a magyar apátságok alapító, vagy ezek jószágait megerősítő okleveleket, péld. Árpádkori új okmánytár I. köt. 31 l. v. u. o. 107. l. stb.

²⁾ V. ö. Szalay: Magyarország története. I. 120. l.

A szolgák ezen két nagy osztálya közül, az udvarnokoké, elemeinek tarka vegyülékénél fogva, jóval nagyobb mozgékonyssággal bírt; a szolgaság állapotának javulása Európában egyáltalában; különböző ipari, művészeti és részben tudományos foglalkozásoknak nagyobb jelentőségre vergődése és evvel nagyobb tiszteletben részesülése, visszahatottak az udvarnokok osztályára, és különösen ennek egynémely elemeire, mely visszahatásnak eredménye, ez osztálynak lassankénti szétmállása volt ¹⁾. Ép úgy mint Nyugat-Európa hűbéri udvaraiban tartozkodó ministerialis-ok (servi ministeriales), úgy hazánk udvarnokai is, idővel jobbra fölemelkedtek a szabadok osztályába, a nemesek vagy pedig a polgárok közé, és csak némely alárendeltebb elemei az udvarnokok osztályának maradtak tovább is a szolgaságnak állapotában, de azon tetemesen kedvezőbb állapotban, a melyre hazánkban az Árpád-korszak vége felé, de különösen a egyes házakbóli királyok korszaka elején, a szolgálóosztály egyáltalában jutott, t. i. az u. n. jobbágyiban.

III. FEJEZET.

A birtokkal és a rendi szerkezettel összefüggő kormányzat.

A birtokkal és az evvel összefüggésben álló, általa dologi alapot nyert, rendi szerkezettel a középkorban szoros kapcsolatban állani látjuk az összes kormányzatot, a közigazgatásit ép úgy, mint az igazságszolgáltatásit és a hadügyit.

Általános jelenség ez a feudális Európában s a szent István alkotta monarchiában egyaránt, csak hogy általánosságának körén belül ugyanazon mértékben eltéré-

¹⁾ V. ö. Szalay : I. 120. 1.

sekkel találkozunk, a melyben birtokviszonyok és rendszerkezet a magyar társadalomban részleteikre nézve a feudalis Európáéitól különböztek.

A középkori german felfogás, megfelelőleg a birtokjog keletkezésének a germanok alkotta uralmakban, úgy tartotta, hogy a birtokos birtokán, melyet ő fegyverével szerzett, úgy szólván souverain ¹⁾, kinek a földjén lakozók mindannyian alávetvék, kik felett ő biráskodik vagy saját személyében, vagy pedig tisztei által, kiket ő kormányoz s kiknek védelméről gondoskodni tartozik; de kik ismét viszont fegyvereikkel és szolgálataikkal hatalmának s biztonságának alapját képezik. És ezen, mondhatni, souverain birtokosokat, ismét megfelelőleg birtokjoguk keletkezésének, a hűbériség inkább magánjogi köteleke egyes nagyobb társadalmak tagjaivá fűzte össze, melyeket t. i. a hűbérur hűbéreseivel alkotott; tagjaivá a közös hűbérur grófságának, herczegségének.

A gróf, vagy herczeg zászlajához sorakoztak ezen souverain birtokosok fegyvereseikkel, valahányszor általa csatába hivatnak; udvarába gyülekeztek a hűbériség igényelte tisztelgésekre s a harczjátékoknak ünnepélyeire; a hűbérur udvara (curia) volt egyszersmind a helyiség, hol a hűbéres társak (pares curiae = pairs) és élükön a hűbérur, mint egyenlők közt az első, ítéltek a hűbértárs részéről elkövetett sértései felett a hűbériség köteleke által megszabott kötelezettségeknek, vagy annak panaszai felett a társak, igényei felett a hűbérur ellen; és a hűbérur udvarába gyülekeztek, midőn igazságot szolgáltattak, egyuttal nem ritkán meghatározták a jövőben hűbéreseket és hűbérurat kötelező szabványokat, és tanácskoztak az őket egyaránt érdeklő ügyek felett; — szóval, a hűbérur udvara és az ott tartott gyülekezetek

¹⁾ V. ö. erre nézve Warnkoenig: Französische Staats- und Rechtsgeschichte II. 29 1.

az összes grófságnak vagy herczegségnek törvényhozási, bíraskodási, kormányzati és hadigazgatási műszervei voltak. És képet, melylyel az utolsó hűbérurnak udvarában találkozunk, ismétlődni látjuk a főbb hűbérurak udvaraiban, csak hogy nagyobb fénynyel, több méltósággal környezve, és pedig folyvást fokozottabb mértékben, a mint a hűbéri rendi hierarchia lépcsőzetén az egyszerű hűbérurtól a királyságig eljutunk.

A birtoknak és evvel együtt a birtokos társadalmi állásának azon alárendeltségi lánczolatával tehát, melyet a nyugati európai országokban a hűbériség létrehozott, hason szakadatlan alárendeltségi lánczolata a törvényhozás, igazságszolgáltatás, közigazgatás és hadkormányzatnak volt összefűzve.

A sz. István-féle álladalomban, hol a szabad birtoknak jogalapja és jogi természete csak egy volt, és ennek folytán a szabad birtokosok rendi állásra nézve egyenlők, nem találkozunk a nemzet szabad tagjai sorában alárendeltségi fokokkal, sem a törvényhozás, sem a kormányzat bármily terén. A királynak, ki, a szabad nemzet által környezve, hozta a székesfehérvári törvénytápon törvényeit, és adta ki az általa bizalmával megajándékozottakkal az összes nemzetre kiható rendeleteket, a nemzet minden tagjai egyaránt közvetlenül alá voltak vetve a kormányzat tekintetében is. Csak is a király udvarába (curia regia) lehetett idézni a teljesen szabadot, hol a király saját személyében, vagy pedig a királyi udvar élén állott nádor (comes Palatinus), valószínűleg a királyi tanács jelenlévő tagjaival hozott ítéletet; csak is a haza védelmére vagy pedig a király és a nemzet által elhatározott háborura indult a királyi hírnökök felhívására a vitéz, saját nemzetségének zászlaja alatt

csatlakozva a királyéhoz (innen a *serviens regius* elnevezése a nemesnek a régi törvényekben és okmányokban), vagy, mint később, szegődve egyik vagy másik királyi tisztnek zászlajához; — és míg a közkormányzatot rendelkezései által a fejedelem vitte, addig a részleges kormányzatra nézve a nemzet szabad tagjai nem voltak alávetve senkinek, hanem önmagok kezelték azt a tartományi, kerületi, birói székeken ¹⁾. Szóval, *a mint birtokjoga, a mint rendi állása, ugy politikai állása is a nemzet minden teljesen szabad tagjainak a sz. István-féle szervezetben egyenlő volt.*

Birtokjog, rendi állás tekintetében a várszerkezetbe foglalták a nemzet szabad tagjai után sorakozván, politikai állásuk sem volt ezekével egyenlő. Ők ugyan szintén királyi hatóság alatt állottak, de nem oly közvetlenül mint a teljesen szabadok, hanem a király által a várkerület vagy vármegye fölébe helyezett várispán (*Comes Castri*) hatósága alatt és ennek helyetteseinek, milyenek voltak, az egész várkerületre vonatkozólag, hadügyi tekintetben a hadnagy (*dux, princeps, major exercitus*) és bíráskodási ügyekben az udvara (*curia*) élén álló udvarbiró (*Comes curialis*); a várban a várnagy (*castellanus*) a várkerületnek egyes részeiben pedig a századosok (*centuriones*) és a tizedesek (*decuriones*), míg a falvakban a biró (*villicus, major villae*) vezette az igazgatást. És pedig míg a várjobbágyok közvetlenül a várispán és ennek helyettesei hatósága és kormányzata alatt állottak, addig a vár kerületében tartozkodó hospites-ek saját választott biráiktól vettek igazságot, választott közegeik által kormányoztattak; a várnépbeliek pedig falvaikban *villicus*-aik, és csak nevezetesebb ügyekben, vagy pedig feljebbvitel útján, tehát csak másod sorban állottak a várispán

¹⁾ V. ö. Szalay: Magyarország története I. 122. és 102. l.

és az udvarbiró alatt. És midőn végtére a várnépbeliek, de különösen a hospitesek, egy némely községeiből, a polgári osztály, a városi rend kezdett kifejlődni, ennek sajátlagos rendi állása kifejezését lelte különleges politikai állásában is, miután az egyes polgárok saját választott közegeik alatt, összeségükben, mint város, pedig, közvetlenül a királynak hatósága alatt állottak, ki azt azonban nem mint a nemzet teljes szabad tagjaira nézve, a nádor, hanem a tárnok által gyakorolta.

A magyar birtok és rendi szerkezet eltérésének a hűbéri Európáétól kihatása a politikai állás eltérő alakulására, sehol oly élesen nem jelenkezik, mint a magánosnak birtokán. A birtokos azon souverainitását, melyet a hűbériség a nyugati európai országokban létrehozott, a magyar birtokjog eredete, annak kifejlődése a törzsek szállásaiból és a törzsek megszűntével a törzshatóságnak a fejedelemre való átszállása, kirekesztették. A magyar birtokos nem volt ura a birtokán tartozkodóknak kivétel nélkül; a személyére nézve szabad, ki más birtokának egy részét, a termés bizonyos hányadának átengedése mellett mivelte, nem vált, legalább rendesen nem¹⁾, annak alattvalójává, hanem közhatóság alatt maradt, t. i. a várnak, melynek kerületében tartózkodott, hatósága alatt, és míg ennek túlkapásai, igazságtalanoknak hitt ítéletei ellen is bizonyos esetekben fellebbezési joggal birt a felsőbb hatósághoz, a nádoréhoz, a királyéhoz²⁾; és ép ezen kihatása alatt az állam hatóságának egész a magánosok birtokain tartózkodó jobbágyokra, a colonus-okra, bukik el

¹⁾ Különös királyi kiváltság alapján adatott csak az első Árpádok alatt néhány főpapoknak a jog, hogy birtokaikon a királyi tisztek joghatósággal ne birjanak, hanem hogy kizárólagosan ők gyakorolják saját tisztviselőik által az azokon tartózkodók felett a bíraskodást, jog, melyet immunitas-nak nevezett a középkor.

²⁾ István II. törv. 9. cz.

a hűbériség, tünik el ennek legalsóbb alapja.¹⁾ Csak is a röghöz kötött egyéniségek, a személyes szabadsággal sem bírók, az udvarnokok és a rabszolgák voltak úri hatóságnak alávetve, melyet felettük a földesúr vagy saját személyében, vagy ha kiterjedt uradalmakkal birt és ezekben a szolgálóosztálybeliek nagyobb tömegével, hivatalnokai, (udvarbírája, tárnoka sat.) által gyakorolta, ép úgy, mint a király saját birtokain, a mely utóbbiak fölébe helyezett nagy számú tisztségek a különböző udvari méltóságokban culmináltak, melyekhez történt az alsóbb tisztek hatóságától a fellebbezés.

A Szent-István-féle társadalom három nagy rendi csoportozatának ilykép ugyanannyi kormányzati közeget felelt meg. A nemzet szabad tagjainak, a szabad birtokosok csoportozatának ugyanis a közvetlen királyi; a személyes szabadsággal és idegen, akár álladalmi, akár magánbirtokon önálló használati joggal bíróknak, a várszerkezeti v. közvetett királyi; a személyes szabadságot ép úgy, mint bármiféle jogot, birtokot nélkülözők osztályának pedig az úri hatóság.

IV. FEJEZET.

A hűbériség hiányából folyó némely sajátlagos jelenségei a szent Istvánféle magyar társadalomnak.

Az álladalmi és társadalmi életnek egymással ter-
mészet szerű összeköttetésénél fogva, mely a középkorban még szorosabb volt, mint sem napjainkban, a sz. István-féle államszerkezetnek sajátlagossága szemben a hűbéri Európával, kihatás nélkül a társadalmi állapotokra nem lehetett, ép úgy mint viszont nem ezek arra. Részletesen

¹⁾ V. ö. Bartal G.: *Commentar ad historiam Regni jurisque publici etc.* Pozsony, 1847.

ezt feltüntetni kutfőink hiányossága és az idevágó kutatások csekély mérve mellett, még bajosan lehetne, de néhány nevezetesebb jelenségre nézve világosan kideríthető.

Némelyeket ezek közül, mint például hiányát a lovagi kor eszméinek vagy legalább is azoknak nem igen mély meggyökeredzését a nemzetnél, és mi ennek következménye volt, idegenkedését a magyarnak az ezen eszmék értelmében véghezvitt vállalataitól a középkornak, mint például a keresztes-hadjáratoktól, már fentebb érintettük és kifolyása gyanánt ismertük fel a magyar jellem eltérésének a german népekétől. Más jelenségek ismét a feudalitás hiányában lelik megfejtésüket.

A társadalom a középkorban egyáltalában sehol sem alkotott minden részeiben oly szervesen összefüggő egészet mint napjainkban. A közlekedésnek hiányos volta, és ennek folytán a miveltségnek, bizonyos általános eszméknek jóval lassúbb keletkezése és kevésbé gyors s nem oly egyenlékeny terjeszkedése, kisebb vidékek társadalmi életére sajátlagos jelleget ütöttek, mely a szokások, a nemzetgazdászati élet és a miveltségi állapotok különféleségében nyilvánult. És ez eltérése az egyes vidékek társadalmi viszonyainak a szomszéd vidékektől annál élesebb kifejezést nyert, minél határozottabban választották el azokat jogilag megszabott határok egymástól, vagy is minél inkább egyesült a társadalmi élet sajátlagosságával a politikai különállás is. Innen, hogy a nyugati hűbéri Európában, hol a german individualismus és az ezen alapuló hűbériség az országot számos kisebb politikai és társadalmi egészekre szakította, úgyszólván annyira, a hány nagyobb hűbér volt valamely országban, a társadalmi életnek rendkívüli tarkaságával találkozhatni a középkornak kezdetén. Természetes következménye volt ennek a hűbéri államokban érezhető volt

hiánya a nemzetiségi érületnek, a közszellemnek, és ezeknek helyében az érdekeknek helyhez vagy személyhez kötöttsége, és miután a jogélet mindenkor a társadalmi és politikai élet szerint irányul, ennek is jelentékeny szakadozottsága. A társadalom alkatrészeinek kevésbé organicus összefüggése folytán, a helyhatósági szabványoknak nevezetes szerep jutott ugyan mindenütt a középkorban, de sehol sem nevezetesebb, mint a feudális államokban, hol mindegyike ezen kisebb hűbéri társadalmaknak saját jogával birt. A nyugat-európai államokban annyiféle jog létezett, a hány hűbér, a hány város, melyek között ugyan bizonyos hasonlatosság felismerhető, melyet tudniillik a szokások közössége létrehozott, de az összes országra kiterjedő, annak összes lakosságát átható jogrendszer nem létezett; nem létezett például tulajdonképi német vagy francia jog, hanem számos Volksrecht, Landrecht, Stadtrecht, Hofrecht vagy pedig, mint Franciaországban, a coutume-eknek hatalmas tömege.

A Szent István-féle magyar államra nézve, szemben az inkább magánjogi tyussal bíró, úgy szólván minden közjogi egységet nélkülöző hűbéri államokkal, mint kiválólág jellemzőt, a közjogi kapcsolatot emeltük ki, mely a királyság kezében az állam mindannyi alkatrészeit összetartá. — Ezen benső egysége az álladalomnak a társadalomnak is a mennyire azt a középkori viszonyok megengedték, bizonyos benső összefüggésével járt, egyik a másik által feltételezve lévén. Folyamánya volt ez azon közszellemnek, mely őseinket a honfoglalásnál vezérelte, s mely a hont megalapított s abban megtelepedett nemzetnél a középkornak fentebb jellemzett socialis viszonyai daczára sem enyészett el; a nemzet minden szabad tagjának egyenlő közvetlen alávetettsége a királyság alá, mindnyájoknak közös részvéte a köztörvényhozásban és

a honvédelemben, az együvévalóság érzetét az eszmejárás közösségét és evvel a nemzetiségi érületnek fenmaradását eszközölvén. Mig a hűbéri Europa csak hűbérurat és hűbérest ismert, és a szolgák sokféle osztályait, addig Magyarországon nemzet létezett, melynek tagjainak társadalmi együvévalósága legszólóbban jogéletének egységében tükröződött vissza. Hazánkban a magyar nemzet megtelepülésétől fogva folyvást létezett az összes nemzet jogérezetében gyökeredző és ez által folytonos táplálékot nyert jogrendszer, mely a nemzet minden tagjaira egyaránt kiterjeszkedett, és csak is a külföldről bevándorolt hospitesek birtak sajátlagos jogokkal a középkornak már fentebb említett jognézeteinél fogva ¹⁾, vagy pedig a Szent István birodalmában lakozó, a magyartól többé kevésbé idegen nemzetek, melyek mintegy politikai egészekként állottak a magyarhoz különböző viszonyzatban, mint például a horvátok, a székelyek, később az erdélyi szászok, mely jogok azonban a közös nemzeti jog ellenében kivételes állást foglaltak el. Mig a hűbéri Európában, megfelelőleg a társadalmi fejlődés menetének, a jogfejlődés a particularis jogoktól vezetett az általánoshoz, addig hazánkban ellenkezőleg az általános jog előzte meg a particuláris jogokat, melyeket csak idővel bizonyos sajátlagos társadalmi viszonyoknak keletkezése, eredményezett hazánk jogéletében. ²⁾

Ezen a magyarnál első történeti fellépésétől fogva folyvást élt és oly hatékonyan nyilvánult nemzetiségi érület mellett a társadalom Magyarországon egészben véve jóval több benső egységgel, alkatrészeinek szorosabb összefüggésével birt, mint sem a hűbéri társadalom; de viszont ismét, mi annak természetes következménye

¹⁾ V. ö. e könyv II. fejezetének 4-ik szakaszát.

²⁾ Lásd szerzőnek az 1867-iki Jogtudományi Hetilap 8-ik számában megjelent cikkét.

volt, kevesebb egyöntetűséggel egyes alkatrészeiben. Innen magyarázandó meg a magyar alkotmányos és részben társadalmi viszonyoknak jóval épebb fennmaradása késő századokra, azokra tudniillik, melyekben az álladalmi és társadalmi együvé valóságnak ébredező érzete rázkodtatásoktól kísért haladást idézett elő Nyugot-Europában a társadalmi és álladalmi benső egység felé. De másrészt ebben leli megfejtését a középkori állapotokkal egyáltalában karöltve járt, fentebb felemlített, társadalmi különlegességeknek, oly sokára, részben napjainkig való terjeszkedése.

A hűbériség, midőn darabokra törte a társadalmat, ez általa alkotott kisebb társadalmi körökben foglalt különböző elemekre, nevezetesen a nemzetiségi elemekre, tetemes egybeolvasztó erőt gyakorolt és ez által egy közös politikai nemzetiségnek csiráit fejtette ki, melyek, midőn a hűbériség hanyatlásával az emelkedő anyagi és szellemi műveltség hatása alatt a nyugot-europai országokban közszellem fejlődni kezdett, hatékonyan nyilvánultak, nevezetesen közös harcra szövetkezve a királysággal a hatalmasabb hűbérurak ellenében, és ilykép a jelenlegi nyugat-europai államok lakosságának egységes politikai nemzetiségét eredményezték.

Magyarországon ellenben, hol a hűbériség hiányában nem állottak egyéniségek mellett vagy alatt, hanem nemzetek állottak egymás mellett közös alárendeltséggel a fejedelem alá, védve egymás irányában és szemben a fejedelemmel kiváltságokkal körülsánczolt állás által, több népfajok bizonyos mértékig politikai nemzetiségekké fejlődhettek és ez által szivósabb életerőt nyertek. Magyarország jelenlegi nemzetiségi viszonyai, lakosságának népfaji különbsége után, nagy mérvben a feudalitás hiányában lelik megfejtésüket.

MÁSODIK KÖNYV.

A szent István alkotta álladalmi és társadalmi szervezet tényleges átalakulása.

Az álladalmi és társadalmi élet szerves egészet alkotván, mint olyan folytonos fejlődésnek van alávetve. Ez életet alkotó elemek ugyanis egymásra való kölcsönhatásukban, nem ritkán még külső, esetleges okok nyomása alatt is, idő folytán majd erősbülnek, majd gyengülnek, némelyek végkép el is tűnnek, mi által lassanként az álladalmi és társadalmi viszonyoknak általános átalakulása eredményeztetik; rendszerint már jóval elébb, mintsem hogy ezen tényleges belső átváltozás külső, jogi kifejezést nyerne az alkotmánynak és a kormány szervezetnek megfelelő módosításában. A jogtörténészek ép azért oly gyakran hajlandók egyesek törvényhozásának tulajdonítani azt, mi valósággal századokon át számos nemzedékek és sokféle tényezők működésének eredménye, és melynél az egyes törvényhozónak érdeme nem ritkán csak az, hogy a változást felismerve, jogi formákba öntötte azt, és ekkép a társadalom külső szervezetét ennek tényleges viszonyaival összhangzásba hozva a politikai és socialis fejlődés természetes menetét eszközölte és biztosította.

E tétel helyességét igazolja a magyar jogtörténet is. A szent István-féle törvényhozás által körülírt régibb, és az ősiségi jogrendszerbe fűzött újabb magyar társadalom között, több mint három század különböző tényezőinek működése fekszik, mely amazt elemeiben átalakítva, azon alkatrészeket fejlesztette ki, melyeknek rendszerbe fű-

zése szükségkép az ösiség által jellemzett társadalomhoz vezetett.

A magyar álladalmi és társadalmi élet ezen átalakulási processusának menetét, az erre befolyást vevő okokat, és ezek hatásának eredményét, törekszenek a következő fejezetek főbb vonásokban feltüntetni.

I. FEJEZET.

A királyság gyengülése.

A szent István alkotta államszervezetet szemben a hűbéri Európáéval kiváló mértékben azon erős központi hatalom és fenlétezése jellemezte, mely a Nagy Károly-féle monarchia előképe szerint alkotott királyságban nyilvánult. És ép ezen királyi központi hatalom volt az, mely alig egy századdal keletkezése után tudniillik Kálmán király halála óta gyors hanyatlásnak indult, melyet erőteljesebb fejedelmeink, mint III. és IV. Béla sem voltak képesek feltartóztatni, úgy hogy a királyság az utolsó Árpádok alatt csak nem végelgyengüléshez jutva a magyar álladalmi és társadalmi élet különböző elemeinek összetartó kapcsát képezni és ezek működését közvetítő organumként szerepelni, a fenlétező alkotmány által e végre neki nyújtott eszközökkel, képes többé alig vala.

Királyaink egynémelyikének egyéniségén kívül, határozott örökösödési rendnek hiányát, és ennek folytán a trónnak betöltését választás útján, vetik ennek rendszerint okul; még pedig eltekintve attól, hogy e korban örökös királyság a nagyobb nyugat-európai álladalmokban egyáltalában nem divott, a koronának az utódra való szállása az Árpád korszak alatt jóval kevesebb villongással járt mint a középkori országok többségében; a zavarok közvetlen szent István uralkodása után

és a II. Géza halálával bekövetkezettek lévén, úgy szólván az egyedüliek, melyek ez oknál fogva csak nem három századnak lefolyása alatt jelentősebb mértékben az országot érték. ¹⁾

Sokkal inkább abban keresendő a királyi hatalom gyengülésének oka, hogy már az első Árpádok idejében szokásba jött, mi az egész Árpádorszak alatt megmaradt, hogy a királyi hercegeknek egyestartományai az országnak, mint például Horvátország Álmosnak, vagy pedig Imre uralkodása alatt ennek testvérének Endrének; Erdély és a tiszai részek I. Endre alatt Bélának, vagy pedig I. Béla fiainak Salamon alatt, később IV. Bélának és V. Istvánnak még atyjok életében, átengedve lönek, és pedig nem hogy azokat pusztán kormányozzák, teljes függésben a királyi hatalomtól, hanem akkép, hogy ezen országrészek valóságos uraiként jelenkeztek. A királyi hercegek királyaink minden tiltakozása daczára, örökségi osztályrészt látva ezen nekik átengedett tartományokban ²⁾, ezekben valóságos felségjogokat gyakoroltak, különösen ha még mint IV. Béla és V. István, már atyjok életében u. n. ifjabb királyokká koronázva voltak. Adományoztak ugyanis jószágokat ³⁾, pénzt verettek ⁴⁾, önállóan saját udvaruk főbb méltóságáival ⁵⁾ szolgáltattak igazságot és

¹⁾ V. ö. Szalay: Magyarország története II. 11. l.

²⁾ V. István 1271-ben kiadott oklevélben (Fejér C. D. V. I. 103. l.) írja: „Quod cum nos olim necessitate compulsi contra Dominium Regem, patrem nostrum, jus ducatus a primogenitoribus nostris regum primogenitis institutum requirere voluissemus“ és IV. László (Fej. C. D. V. 2. 96. l.) atyjára vonatkozólag „jus geniturae“-ról szól.

³⁾ Erre számtalan példákot lehetni Fejérben és a Monumenta Arpadianákban.

⁴⁾ V. ö. Rupp J. munkáját, Numi Hung. Budae 1841. Period. Arpad.

⁵⁾ V. ö. erre nézve a poroszlói és szokoli egyességeket (Bél Notit. I. 118 - 124. l.), hol István saját nádoráról, erdélyi vajdájáról, udvarbírájáról, tárnokáról, kancellárjáról és egyáltalában „de Baronibus nostris“ beszél, melyekben továbbá szó van a királyi sójvedelem megosztásáról, egymás hiveinek elédésgetésének tilalmáról sat.

azok tanácsával kormányoztak ¹⁾, szedték a tartomány jövedelmeit, s rendelkeztek annak hadereje felett és szöveterkeztek idegen fejedelmekkel: ²⁾ szóval, oly hatalommal bírtak, mely a szent István-féle királysággal összeegyeztethető nem lévén, gyakori polgárháborukra szolgáltatott alkalmat, melyek a mint egyrészt a nemzet erkölcsi sülyedésének okai voltak, úgy másrészt a legmélyebb sebeket ép a királyság tekintélyén és hatalmán ejtették.

Midőn a feketehalmi és ilsvaszezi véres napok, és az ezeket követett pozsonyi, poroszlói és szokoli egyezkedések (1263), az 1267. törvénycikkelyek és részben már az arany bulla és az 1231-ki törvényhozás, a két királynak, az idősb és ifjabb királynak udvarát, a főhatalomban egyaránt osztozkodó, egyenjogu és ennek folytán egymással vetélkedő ellenséges fejedelmek táboraiként tüntetik fel; midőn például törvény által (1222. 18. és 1267. 4.) kimondatik, hogy az egyik királynak udvarából bárki szabadon vonulhat a másikéba, kinek pártjától öt ajándékok ígérése által ismét elvonni tilos; ³⁾ midőn szerződésileg biztosittatik mindkettő párthivei számára, hogy az ellenfél tartományaiban fekvő jószágait minden háborítás nélkül birhatják, nevezetesen, hogy ott fekvő váraik ostrom és elfoglalás tárgyait nem alkotandják; vagy midőn kölcsönös kártérítés s mindkét részről szövetségesekkel békés viszony fentartása ígértetik, a két

¹⁾ „Accedentibus etiam omnium Baronum nostrorum consilio et consensu, consentimus“, mond V. István, mint ifjabb király a poroszlói egyességben.

²⁾ Lásd V. Istvánnak, mint ifjabb királynak, 1269-ben Károly szicíliai királylyal kötött szövetségét. Fejér C. D. IV. 3. 508. l.

³⁾ Lásd erre nézve IV. Bélának fiával Istvánnal kötött kibéküléséről szóló okmányt: Árpádkori új okmánytár III. 128—131. l., hol áll: *promissimus insuper praedicto filio nostro carissimo, quod nec nos, nec Domina Regina, consors nostra carissima, alliciemus, sollicitabimus, aut recipimus Cumanos, Barones, servientes vel aliquos homines suos, praeter rusticos villanos.*

király közötti békességnek fenmaradása pedig a két magyarországi érsek egyháziátkának védpajzsa alá helyeztetik, nem csak a királyi tekintélyről kellett szükségkép minden külfénynek lefoszlani, hanem a királyi hatalom is alapjaiban meg lön rendítve.

A polgárháboruk által igényelt szerzése párthiveknek és ezek szolgálatainak megjutalmazása, miket e korban ugyszólván csak is birtokok adományozása tett lehetségessé ¹⁾, csakhamar felemésztették elébb a királyi családi jószágokat ²⁾, később pedig a várjóságokat, miáltal a királyi sereg, mely a zsoldos hadból és a várkatonaságból állott, mindinkább csökkent, és így a királyi hatalomnak elégséges súlyt kölcsönözni többé nem volt képes. A király tehát már a legcsekélyebb háborunál is, hatalma ellen intézett bármily megtámadásnak visszaverésére, a nemzeti seregre szorult, mi függésbe hozta a királyi hatalmat a nemzettől és ennek iránytadó férfaitól, utóbb pedig, midőn ezekre támogatásuk megnyerése végett birtokok és jogok egyaránt halmozottak, egy hatalmas, nagyravágyó olygarchiától, mely a magyar királyságra nézve annál nyomasztóbb volt, mivel az alkotmányi és társadalmi viszonyok nem nyujtották neki azon támaszt, milyennel a hűbéri fejedelmek az alsóbb hűbéresekben és városokban, mint természetes szövetségeseikben, a nagyobb hűbérurak ellenében birtak. V. István, IV. László, III. Endre uralkodása alatt könnyű szerrel látjuk a Pektáriakat, Budamériket, Németujváriakat, Brebirieket s. a. t. a gyenge királyi hatalommal dacolni, sőt magán a király személyén is sértéseket elkövetni ³⁾, a nemzetet

¹⁾ Hlynemű adományzásoknak számos példáit nyujtja nekünk Fejér: Cod. Dipl.-ban, péld. IV. 3. 407. l., v. IV. 3. 410. l. sat.

²⁾ Ezeknek visszaszerzését czélozta Kálmán az adományjóságokra vonatkozó ismeretes ágörökösödési törvénye (I. 20.) által.

³⁾ IV. László panaszkodik (C. D. V. 2. 426. l.), hogy Fintha nádor őt fogságba helyezte, Kaplyon András pedig testi sértést követett el rajta.

országszerte terjedő féktelenkedéseik által elnyomatni, és mintha nem is volna királya az országnak a német-ujváriakat Albert osztrák herczeggel szövetségbe, majd ismét a szövetséget felbontva ellene hadat viselni; és az Árpád korszakot követő fejetlenség idejében oly hatalmas lett Csák Máté garázdálkodásának még Robert Károly erélye sem volt képes végkép gátot vetni.

Ez erőtlensége a királyi hatalomnak az országban, annak tehetetlenségét kifelé vonta maga után; rést nyitott a római császárok, cseh királyok, az ausztriai herczegek fondorkodásainak és terjeszkedési viszketegének, de főleg, miután király és nemzet vételkedve fordultak kölcsönös vádakkal a vatikánhoz, ennek egyházi fegyvereinek támogatását kérve ki számukra, a pápaság sürű beavatkozásának az ország politikai viszonyaiba, milyen-nel az első Árpádok alatt nem találkozunk, és minek következménye a főpapság politikai állásának tetemes emelkedése volt, a római szék részéről pedig X. Gergely, IV. Miklós, VIII. Bonifácz kezében igényeknek támasztása, melyek az Árpádkorszak végével az ország függetlenségét ejtették veszélybe.

Robert Károly erőteljes személyeségének sikerült ugyan uralkodása hosszú ideje alatt a magyar királyságot a külső ép úgy, mint a belső veszélyek ellenében megszilárdítani, de hogy ez tartósabb állapotná váljék, szükségképi kívánalom volt módosítások által az alkotmány és kormány szervezetben a királyságnak újabb biztosítókat nyújtani, melyeknek segélyével az elemeiben megváltozott magyar álladalmi és társadalmi életnek ismét összetartó, benső kapcsát képezhesse; mert hisz a királyi hatalom gyengülése a mint egyrészt következménye, ugy másrészt szülő oka volt a szent István-féle társadalom egyéb alkatrészei lényeges átalakulásának.

Mielőtt tehát az alkotmányos és kormányzati vi-

szonyok ujja szervezéséről szólnánk, közelebből kell szemügyre vennünk az új elemeket, melyek egymással és a királlyal összhangzásba hozandók voltak.

II. FEJEZET.

A magyar birtokviszonyok átalakulása és birtokaristocratiának keletkezése.

Az Árpád-korszak végével oly hatalmasnak jelenkező olygarchia az azt nem ismert szent István-féle rendszernek szükségképi felbomlásával járt; mi ismét azon szoros viszonyzatnál fogva, melyben a középkorban a rendi állás a birtokkal állott, nevezetes átalakulást a birtokviszonyokban tételezett fel. E változást királyaink adományozásainak kell tulajdonítanunk.

Adománybirtokkal már István korában találkoztunk, mint a magyarországi fekvő birtoknak, az álladalmi birtokot alkotó várföldek s végek, és a törzsbirtok felosztásából származott szállás vagy ösfoglalású birtok mellett, harmadik nemével. Ez adományoknak alapul a királyi családi és a királyi kincstárra háromlott jószágok szolgáltak, és pedig István közvetlen utódai alatt már oly sürűen, hogy Kálmán szükségesnek vélte ismeretes ágörökösödési törvénye által az eladományozott jószágoknak gyorsabb visszaszállását eszközölni. E törvényt, mely tehát a királyság érdekében hozott, a nemzet kívánalmára az arany bulla (1222. 4. cz.) megszüntette, minek következtében nem csak a királyi jószágok visszaszerzése elmaradt, hanem, miután királyaink újabb adományozásai a királyi családi birtokot csak nem teljesen felémésztették, a várkerületekhez tartozó földek, sőt egész várkerületek is, a királyi adományozásnak minél gyakoribb tárgyát kezdték alkotni. Különösen II. Endre óta

látjuk a várirtokot gyorsan fogyni, daczára IV. Béla rövid időig tartott ellenmüködésének, a belviszonyok őt is kényyszerítvén, mint előtte atyját és később utódait pártszerzés végett adományoknak osztogatására a várirtok maradványaiból, noha a polgári háborúk kísértében járó jószágelkobzások is az adományok osztogatását jelentékenyen elősegítették.

Mindezen körülményeknek közremüködése eredményezte, *hogy az Árpád korszak hanyatlásával a birtok Magyarországon tulnyomólag adománybirtok volt*, és hogy mind a szállásbirtoknak, mind pedig a várirtoknak csak romjai maradtak az Anjoukra; és miután az adományok jobbára befolyásosabb, már is hatalmasabb egyéniségek javára történtek, előidézttetett egyszersmind kiterjedt birtokoknak összehalmozása egyes családok kezében.

Habár ezen megváltozása a magyarországi szabad birtok jogczimének, melyet az adománybirtoknak túlsulyra emelkedése szült, nagy jelentőségü volt is magánjog szempontjából, és latifundiumoknak keletkezése nevezetes társadalmi mozzanatot alkothatott oly korszakban, melyben a gazdagság forrását úgy szólvan kizárólag a fekvő birtok képezte; mégis magában véve az lényegesebb közjogi változást, különösen a rendi szerkezetben aligha vonhatott volna maga után, miután a szent István-féle államszervezet értelmében a szabad birtokkal, akár a szállás felosztásából, akár királyi adományozásból vette az eredetét, és bármily kiterjedéssel birt is, egyenlő jogok és kötelességek mellett a szabad birtokosok közjogi egyenlősége járt. Ily következménye a nemzet szabad tagjai birtokviszonyai megváltozásának csak is az által volt lehetséges, hogy ez alkalommal sikerült egyeseknek kiterjedt birtokukhoz állandóan nagyobb hatalmat, kitűnőbb jogokat csatolni.

Midőn ugyanis a várirtoknak fogyatkozásával az anyagi alap a várszerkezettől elvonatott, és evvel a rajta nyugodott honvédelmi rendszer bukott s a honvédelemnek súlypontja a királyi seregről mindinkább a nemzeti seregre szállott által, maga a központi hatalom pedig a királyi sereggel nevezetes támaszát veszítette el; egyuttal még élesebb ellentétben a szent István-féle államszervezettel, és több veszélylyel a királyságra nézve *egyesekek saját haderőnek váltak uraivá* és egész csapatokkal jelentek meg a nemzeti hadban.

Királyaink t. i. nem csak részletenként adományoztak el várirtokokat, hanem egész várkerületeket, várakat a hozzájuk tartozó összes földekkel együtt, örökösen egyes családokra ruháztak és evvel egyuttal megadományozták őket örökösen mindazon hatalommal és joghatósággal, melyet a várnak hadereje és a várföldeken lakozók felett a várispán gyakorolt. ¹⁾ Így már III. Béla 1193-ban Vegliai Bertalannak Modrus megyét adományozta el örökösen, és utána, ellenére az aranybulla (1222. 16) és későbbi törvényhozások ²⁾ tilalmának, királyaink sorra mondanak le végkép egyes várkerületekről, nevezetesen IV. Béla, ki Luchmann várát a hozzá tartozó kerülettel, Lőrincz grófnak, valamint Sempte megyét ³⁾; vagy IV. László, ki Omode nádornak Ung megyét ⁴⁾, adományozta, hasonlóképen járt el III. Endre

¹⁾ Mint ezt világosan kifejezi Luchman várkerületének és Lánsérnak örökös adományánál Lőrincz tárnokmester és sopronyi főispán részére, midőn (Fej C. D. IV. 3. 149. l.) írja: „volentes et statuentes, ut jobagiones castri... et castrenses ipsius eadem libertate et servitiis, quibus nobis servire tenebantur, in Comitatu per nos constituto, sepedicto magistro Laurentio servire teneantur.“

²⁾ Ismételték ugyanis a tilalmat az 1231. 26. és az 1291. 2. tcz. Lásd mindkettőt Endlichernél: Monum. Arpad.

³⁾ Árpádkori uj okmánytár III. köt. 1. l.

⁴⁾ Lásd III. Endre megerősítő oklevelét 1290-ről: Árpádkori uj okmánytár V. 2—3. l.

később Venczel; vagy ismét egész végvidékekről mondtak le, midőn például II. Endre anémet rendnek a Bácszaságot, IV. Béla a jánosvitézeknek a szörényi bánságot ¹⁾, adományozták el.

Más, és pedig jóval gyakoribb módja egyes családok hatalomra vergődésének volt az, hogy a tatárjárás után, melynek iszonyai alatt az országnak várakbani szegénysége súlyosan éreztetett ²⁾, királyaink magánosoknak engedélyeket osztogattak, hogy birtokaikon várakat emelhetnek ³⁾, mi azelőtt a királynak állott kizárólagos jogában, mint a milyen királyi, nem pedig országos várak már azelőtt is fenléteztek és többeket közülök az utolsó Árpádok ép úgy eladományoztak, mint a várkerületeket ⁴⁾. Magánváraknak fenlétezése birtokosaik kezében elégséges haderőt tett védelmükre szükségessé, melynek alakítására részint az eladományozott várföldekkel együtt hatóságot változtatott várjobbágyok szolgáltak, részint pedig, mint azt főleg az egyházi nagyok birtokain, a püspökségeknél és apátságoknál történt, kisebb birtoku nemesek, kik nekik adott birtokhasználatfejében egyes főpapoknak ⁵⁾,

¹⁾ Fejér: Cod. D. IV. 1. 447. l.

²⁾ V. ö erre nézve IV. Bélának 1249-iki engedélyét Miklós tárnokmester részére, hogy a sársomlyói hegyen várat emelhet. Fej. IV. 2. 49—52. l.

³⁾ Ily várakról igen gyakran van szó okmányainkban, péld. Árpád-kori új okmánytár V. 15. l.: „ratione possessionum emptitiarum et acquisitionum eiusdem Comitis Petri et Castri sui Kegkkad“ (1290.); v. Fejér: C. D. IV. 3. 323. l. a két Tátika várról; v. u. o. IV. 3. 239. l. 1282. évről: „cum castrum Fynta filii David infidelis nostri Scelench vocatum fecissemus expugnari“; v. u. o. VI. 1. 67. és 69. l. sat.

⁴⁾ Ilyen volt például Hricsó vára, melyet IV. Béla eladományozott (lásd Sándor országbírónak ítéletét 1272-ről Árpád-kori új okmánytár IV. k. 9. l.), v. Kabold vára (Fej. C. D. IV. v. 2. 124. l.), Lindva és Nenpti (Fej. C. D. V. 2. 430. l.), Vissegrad sat.

⁵⁾ Lásd ennek példáját Horváth Mihálynál: A magyar honvédelem története. A magyar tudós társ. Évkönyv. 6. kötetében 313—314. l. a jegyzetekben, vagy annak, hogy hűbéri szolgálatok fejében fogadnak el főleg egyházaktól birtokot. Fej. C. D. VI. 1. 254. l.

később világi hatalmasoknak ¹⁾ is zászlajához szegődtek ²⁾, sőt az Árpádkorszak vége felé a szabad parasztokat is fegyverrel kezdték földesuraik ellátni, és esetenként e hatalmasok zsoldosokat is fogadtak szolgálatukba; és így miután a vártartási jog magánosoknak is megadatott, a nagy birtokosoknak kiterjedt birtokaik alapul szolgáltak nagy számú vitézek tartására, kiknek élén képesek voltak dacolni a királyi haddal is.

Az ily tekintélyes haderő felett rendelkező egyházi és világi ur nem birt többé háboru esetén a királyra nézve azon fontossággal, melylyel a csupán személyesen felkelő szabad tagja a nemzetnek, különösen mióta a várkatonaságnak leolvadásával, királyaink mindinkább zsoldos hadra szorultak, ezt pedig, a kiapadt kincstár mellett a királyi jövedelmekből kiállítani, legalább megkivántató erővel már képesek alig voltak. Csak is e nagyok részvételétől lévén feltételezve nagyobb háboru vezetésének lehetősége, királyaink azért esengeni kénytelenültek és ez újabb birtoknak és kiváltságoknak osztogatásával vagy méltóságoknak reájuk halmozásával ³⁾ megvásárolni, mi a mint e nagyok hatalmának forrását

¹⁾ Így III. Endre által 1300. megjutalmaztatik „Comes Paulus filius Madach serviens magistri Demetrii Comitis de Zoulun“ azon szolgálatokért, melyeket neki a harcztéren tett. Fej. C. D. VI. 2. 295. l. Így IV. László (1277) megjutalmazza az érdemeket, melyeket „Mathey filius Georgii serviens Comitis Bothyz“ szerzett „una cum Domino suo, Comiti Bothyz in custodia nostro vexillo se diversis casibus fortune intromittendo“ (lásd ez okmány hiteles átiratát a Máriássy család levéltárában).

²⁾ Egyházi nagyoktól birunk több oklevelet, melyekben egyik vagy másik alattvalójukat „in numerum nobilium Jobbationum Ecclesiae nostrae exercitualium“ felfogadják. Lásd péld. a Garam-melletti szent Benedek rendű apátság egy ily kiváltságlevelét 1292-ről. Fej. Cod. Dipl. VII. 2. 243—244. l.

³⁾ Ezt tilalmazta az 1222. 80. tcz.: „Item praeter hos quatuor jobbationes, scilicet Palatinum, Banum, Comites Curiales Regis et Reginae duas dignitates nullus teneat.

bővítette, úgy folyvást gyöngítette a királyságot és egy-
 uttal elnyomással fenyegette a nemzet többi szabad tag-
 jait és az alsóbb néposztálybelieket is.

Törvényeink, kezdve az arany bullától egész III.
 Endrének 1291. és 1298-dik törvényhozásáig, és okmá-
 nyaink telvék az egyházi és világi hatalmasok legkülön-
 bözőbb irányu túlkapásaival. Megakadályozva a székes-
 fehérvári törvénynapok tartását, hol az élő nemzet tilta-
 kozhatott törvényszegéseikellen ¹⁾, a közügyeket kizárólag
 a királyi tanácsban; hol ők voltak iránytadók, szerették
 eldöntetni és kényszerítették a népet az itt elhatározott
 háborukbani részvételre ²⁾, az itt megszavazott adók fize-
 tésére ³⁾, melyeknek lerovása alól saját birtokaik után
 magokat rendszerint kivonni tudták. Birtokában, és pedig
 nem ritkán örökösen az ország legfőbb méltóságainak és
 a várispánságoknak az olygarchia az igazságszolgáltatást
 eszközül használta fel saját érdekében a nemzet szabad
 tagjai elnyomására, személyeik letartóztatása ⁴⁾, jószá-
 gaik elkoboztatására ⁵⁾, míg magok bővséges közegekkel
 rendelkeztek, hogy megakadályozzák a reájok nézve ked-
 vezőtlen ítéletek hozatalát, vagy legalább is az ilyenek-
 nek végrehajtását ⁶⁾; büntetlenül erőszakoskodtak ⁷⁾,
 magokhoz ragadták nem ritkán a kisebb birtoku nemes-
 ségnek közelebb fekvő birtokait, vagy kényszerítették

¹⁾ Lásd 1222. 1., 1231. 1., 1267. 8., 1291. 25. törvénycikkelyeket.

²⁾ Ez ellen kívánnak óvszert nyújtani az 1222. 7., 1231. 15., 1267. 7.,
 és az 1291. 10. czikkelyek.

³⁾ Lásd erre nézve a király és a főméltóságok descensusai ellenében
 hozott czikkelen kívül az 1222. 3., 1231. 6., 1267. 1., 1291. 11. czikkelyeket.

⁴⁾ V. ö. 1222. 2. és 8., 1231. 19., 1267. 3., 1298. 28. czikkelyeket.

⁵⁾ Lásd az 1222. 17. czikkelyt.

⁶⁾ Az 1222. 10. cz. rendel: „Si quis ordine judicio fuerit condem-
 natus, nullus potentum possit eum defendere.“

⁷⁾ Lásd az ily erőszakoskodásoknak egy példáját Fej. Cod. D. VI.
 2. 17. l. és többeket még u. o.

azokat nekik eladni vagy hagyományozni ¹⁾, sőt személyeiket, hadi szolgálataikat is felajánlani ²⁾, és különösen az olygarcha várispánok szerették a várkerületében akkozó nemeseket a várjobbágyok osztályába letaszítani és ez által szolgálataikat maguk számára hasznosítani ³⁾.

Az erőtlen királyság, mely az egyházi és világi nagyok ellenében nem volt képes védelmet nyújtani a nemzet szabad tagjainak, még kevésbé tarthatta meg régi állásukban, a várbirtokkal együtt mindinkább közvetlenebbül hatalmuk alá került várjobbágyokat, várnépbelieket és a jószágaikon tartozkodó szabad parasztokat.

¹⁾ Az 1291. 29. tcz. rendeli: „Praeterea si aliqui ex ipsis Regnicolis nostris, vi vel metu possessiones suas vendiderunt, aut non vendentes instrumenta venditionis contra se praepotentibus confici coacti fecerunt, si huiusmodi violentia sive metu legitime et rationabiliter constiterit, instrumenta taliter confecta sint viribus vacuata.“ És v. ö. az 1298. 3. 4. 5. tczikket is.

²⁾ Az 1298. 27. tcz. rendeli: „Item statuimus, quod nobiles servire valeant quibuscunque voluerint sua spontanea voluntate, et si qui potentum huiusmodi nobiles ad sibi serviendum vi vel potentia attractaverint, aut ipsos propter hoc in personis vel facultatibus suis leserint vel gravare contra hoc statutum venerint, excommunicationem ex nunc latam incurrant ipso facto et si de huiusmodi pressione nobilium Domino Regi constiterit, tales depressores persequi tenentur, digna ultione feriendo.“ Hogy nemesek önszántukból magokat egyházi vagy világi nagyok hatósága alá adták, annak példáját lásd Fejéjnél C. D. VI. 1. 112. l., hol Chege Jakab IV. László által nemesítve, 1291 ben III. Endrétől saját kérelmére engedélyt nyer, hogy a székesfehérvári egyház hatósága alá adhatja magát. És Omode nádorné özvegye 1311-ben kiadott okmányában világosan írja: „Quod nos cum Universis Nobilibus ad nos spectantibus.“ (Tutkó József: Szabad kir. Kassa városának történelmi évkönyve. Függelék.)

³⁾ Hogy szegényebb sorsu nemesek a várispánok által kilátásba helyezett kedvezmények fejében nemességükről lemondva a várjobbágyok osztályába léptek, erről tanúságot tesz V. István egy 1268-ban kiadott nemesítő levele „Chak, Petrus, Jacobus et Benedictus filii Chak, iobagiones castri Byhoriensis“ részére, „qui quondam nobiles fuerunt, sicut nobis constitit evidenter, sed per quendam avum eorum, qui cupiditate fuerat imbutus iobagionatum castri assumpserant.“ (A váradi István az első vértanu után elnevezett conventnek 1329-ben kiadott átiratából, a gróf Csáky család lócsei levéltárában.)

Minden örökség után tovább szálló hatalom természet szerint kizárólagosság után törekedvén, az örökös várispánok is nem úgy tekintették a várkerületet, mint örökösen igazgatásukra bizott területet, hanem, mint egykorában a karolingi monarchiának örökös herzogjai és grófjai herzogságaikat és grófságaikat, saját birtokaiknak, magokat pedig az azokhoz tartozkodók urainak és nem, mint tulajdonkép kellett volna, a király tisztviselőinek. Hiába kötötték ki királyaink a várak és a várbirtokok eladományozásainál, hogy az azokon lakozó különböző osztálybeliek előbbi állásuk élvezetében megmaradjanak; hiába iktatta az arany bulla czikkei közé II. Endre, „hogy a várjobbágyok tartassanak a sz. István-féle szabadság szerint“ (1222. 19.); az ily várkerületekben a várjobbágyok a várnépbeliekkal együtt mégis mindinkább közvetlen alattvalóivá váltak a várispánnak, a várispáni hatóság felettük nem sokára uri hatósággá változott át több helyütt.

De nem csak örökös méltóságok után tettek egyes családok állandóan egész vidékekre kiterjeszkedő uralomra, joghatóságra szert, hanem már jóval az arany bulla előtt előfordult és később mindinkább szokásba jött, hogy egyes nagyobb birtokosoknak a birtokaikon tartozkodó, csupán személyes szabadsággal bíró egyéniségek, mint a szabad parasztok és hospitesek felett kizárólagos törvényhatóságot adtak ¹⁾, mellözésével a

¹⁾ Lásd ennek példáit Fejér: C. D. VII. 53. l., és Fejér: C. D. V. 2. 52. l., hol IV. László megerősíti atyjának Istvánnak, István királynői főlovászmester részére kiadott kiváltságlevelét, mely szerint: „populos suos et populos Ecclesiae de Páztuh, cuius Patronus est, praeter personam ipsius Magistri Stephani, nec Palatinus, nec Judex Curiae nostrae, nec Comes novi castri aut Neogradiensis, nec et aliquis Judicum, seu Comitum possit vel debeat aliquatenus judicare, sed ipse idem praedictos populos in omnibus causis suis judicabit“; vagy C. D. V. 2. 112–113. l. a győri egyház parasztjai részére; v. Róbert Károly Domonkosnak, Csetnek urának jus gladii ad 1227-ben C. D. VIII. 3. 265. l.

várispáni, sőt nem ritkán a nádori hatóságnak is, jogszolgáltatás megtagadása esetére egyedül a királyhoz történhetvén fellebbezés. Ily jogositvánnyal, melyet a középkorban immunitásnak neveztek, már az első Árpádok alatt birtak néhány főpapok, püspökök és apátok, és csak idővel, főleg II. Endre óta, világi nagybirtokosok is, minden részint kiváltság útján hozták birtokaik lakosságát hatóságuk alá, részint pedig ennek gyakorlatát bitorolták, a várispáni hatóságnak kiterjeszkedését jobbágyaikra erőszakosan megakadályozván.

És ezen, nem épen oly csekély számú egyházi és világi nagyok önálló hatóságukhoz, melyet az Árpád-korszak vége felé gyakoroltak, még törvénykezési kiváltságot is csikartak ki önmagok számára, mely szerint nem vonathattak többé, mint a nemzet többi szabad tagjai a nádornak ítélőszéke elébe, hanem felettük csak is a király mondhatott ítéletet ¹⁾, mi a nemesekre nézve egyáltalában e korban csak fej- vagy jószágvesztés kérdésében állott.

Mihelyt ilykép egyes családok örökösen apáról fiura szállólag, birtokon alapuló nagyobb hatalomnak és evvel kitüntetettebb társadalmi és politikai, sőt részben jogi állásnak is élvezetéhez jutottak, tényleg azon egyenlőség, mely a szent István-féle társadalomban a nemzet szabad tagjai sorában uralkodott, felbomlott, a rendi szerkezetben a szabadságtól felfelé egy új társadalmi rend, u. n. birtokaristocrazia alakult meg, jóval elébb, mint sem, hogy az a főpapi és főuri rend nevezete alatt a magyar rendi hierarchiában jogilag beillesztve lett. Ez csak az Anjouk alatt lépvén be, e birtokaristocraziának tagjai az

¹⁾ Lásd ennek példáit Fejérnél C. D. VII. 3. 37. 1. és VI. 2. 251. 1., a hol bizonyos Sebus azon kiváltságot nyeri, hogy őt „nullus palatinus vel vicepalatinus, nullus parochialis Comes vel curialis Comes, nullusque index, quovis aut qualicunque nomine censeatur, praeter regiam nostram personam vel nostrorum successorum audeat vel praesumat iudicare.“

Árpádkorszak alatt a legkülönbözőbb nevek, mint Jobbagiones, Barones, majd Comites, majd mint III. Endre törvényeiben egyszerűen potentes „hatalmasok“ nevezete alatt jelenkeznek az okmányokban, míg az egyházi méltóságokra nézve már ekkor is állandóan alkalmazva lön a „Praelati“ elnevezés.

E birtokaristocrátiával bizonyos hűbéri elem foglalt helyet a magyar társadalomban, mely azonban itt nem tartatván, mint a hűbéri nyugat-európai államokban a jogok és kötelezettségek által egyensúlyban, korlátlanul mozoghatott és mindenfelé feloldólag hatott a szent István-féle társadalmi és államszervezet kötelékeire.

III. FEJEZET.

A rendi szerkezet további átalakulása.

Az olygarchia, midőn a várszerkezetnek romjain alakult meg, elvonta a szabadságtól lefelé sorakozó rendek többjeitől az anyagi alapot, mi szükségkép bukásukat eredményezte. A várszerkezet hanyatlásával, melyet királyaink a tatárjárás óta szándékosan elősegítettek, látván, miszerint azt régi erejében és kiterjedésében felélesztetni nem áll már többé hatalmukban ¹⁾, a várjobbágyi és várnépbeli osztályok, melyek a várbirtokkal állottak összeköttetésben, tünedezni kezdtek, és csak igen kevés maradványai éltek át az Árpádok korszakát. ²⁾

A várjobbágyok, kik legközelebb állottak a nemzet szabad tagjaihoz, és kiket már Kézai szegényebb sorsú

¹⁾ „Inde ab aetate Belae IV. priscum Castrorum systema non fortuito, sed Regibus plerisque volentibus defluxisse“, mond Bartal Comment. ad Historiam Status, Jurisque publici etc. II. 150. l.

²⁾ V. ö. Kovachich Jos. Nic.: Tentamen, quo iobagiones Castri coeteris Regni nobilibus per Ludovicum I. Regem non esse adaequatos adstruitur. Claudiop. 1814.

nemeseknek mond¹⁾), többnyire felemelkedtek ezek sorába. Okmánytáraink tömvék, főleg II. Endre uralkodásától innen, a várjobbágyok nemesítéséről szóló okiratokkal, melyek szerint földeiken a nemesekéhez hasonló birtokjogot nyertek és azon jogosítványt, hogy jövőben a nemesek módjára a király zászlaja alatt fognak küzdeni²⁾). Az utolsó Árpádokat bizonyára azon nézpont vezérelte ebbeli eljárásuknál, hogy több hasznát láthatták ezen nekik lekötelezett új nemesek szolgálatainak, mint az olygarcha várispánok által vezérelt várjobbágyokból álló várkatonaságénak; mely célból történhetett, hogy királyaink IV. Béla óta gyakran szorosabb köteleztetés mellett hadi szolgálatra, hűbérjog szerint (*ad modum juris theutonici*) adományoznak el várföldeket³⁾). Mindamellett nem az összes várjobbágyi osztály olvadt be a nemeségbe, hanem számosan közülök a várföldekkel együtt egyes olygarchák hatósága alá kerültek, ezeknek jobbágyaivá váltak⁴⁾ és csekélyebb része a várjobbágyi osztálynak helyet fogott a városi polgárok sorában is, midőn az egyik vagy másik megyének központi erőssége városi kiváltsággal ellátatott⁵⁾). III. Endre uralkodása végéveiben a várjobbágyok, mint társadalmi osztály, már nem szere-

¹⁾ Lásd Podhradczky Józ. kiadásában (Budae 1893.) 91. l.

²⁾ Igy IV. László, Inárcsi Pál, Tamás, Fent, és Omb székesfehérvári várjobbágyokat 1275-ben nemesítvén, írja (Árpádk. új okmánytár IV. 49—50. l.): „*eodem cum omnibus terris ipsorum, quas in iobagionatu dicti castri existentes, sine alicui juris praejudicio pacifice possederunt, a iobagionatu dicti castri pure et sincere eximentes, in cetum et numerum servientium nostrorum Regalium duximus transferendos, volentes et instituentes, ut de cetero non inter iobagiones castri, sed inter servientes regales computati exercituantur sub nostro vexillo, more nobilium eorundem.*“

³⁾ Innen a tatárjárás óta oly gyakori jelenkezése a feudum, Lihenum, Lehen szónak okmányainkban. V. ö. Bartal id. m. II. 147—149. l.

⁴⁾ Erről tanuskodnak a várjobbágyokat és a várnépbelieket előbbi állásukban megtartani elrendelő tezikkek.

⁵⁾ V. ö. Szalay: Magyarország tört. II. k. 121. l. jegyz.

pelnek, törvényeink ezóta hallgatnak rólok és az okmányok is csak gyéren emlékeztetnek reájok, míg nem a 14-ik század második felében végső töredékeik is elenyésznek.

Más átalakulást szenvedett a várnépbeliek osztálya. A „castrenses“-ek, kik közül csak kevesen emelkedtek a nemesek közé, jóval nagyobb mértékben jutottak, mint a várjobbágyok földesúri hatóság alá, részint az összes várkerülettel, részint pedig egyes községek, falvakként eladományozva ¹⁾; de nem mondható azért épen jelentéktelennek azon várbeli községeknek (villae) száma, melyek lakossága a külföldi hospites-ek jogosítványaival megajándékozva, többé kevesbbé polgári állásra tettek szert, vagy pedig egyik vagy másik város polgársága kebelébe bele olvadtak, és így az első Árpádok alatt csak szórványosan jelenkező polgári elemet gyarapítva, a polgári osztályt, mint tekintélyes társadalmi rendet megalkották. Nem csak IV. Béla, kit történetünk méltán nevez a magyarországi polgári rend második statorának, emelt számos községet városokká vagy kiváltságolt helységekké, hanem példáját követték utódai is, az utolsó Árpádok és az Anjou-k egyaránt, az erősbülő polgári rendben joggal támaszt látva az olygarchia tulkapásai ellenében.

A várjobbágyok és várnépbeliek osztályainak azon alkatrészei, melyek az immunitási kiváltsággal felruházott egyházi és világi nagyok úri hatósága alá kerültek, idő folytán mindinkább azonosítottak társadalmi állás tekintetében az ezen urak jószágain tartzkodó szabad parasztokkal, kikhez a 13-ik századtól fogva a még személyes szabadsággal sem birt osztályai a sz. István-féle

¹⁾ Erre számtalan példát nyujtanak Fejér Cod. Dipl. és az Árpádk. uj okmánytár.

²⁾ Ide valók a gyakori adományzásai várjóságoknak városaink részére péld. Árpádk. uj okmánytár IV. 309. l. sat.

rendi szerkezetnek is lépésenkint felemelkedtek, nevezetesen az udvarnokok; a magánbirtoknak a várszerkezet, kötelékeiből való teljes kibontakozása az immunitások útján, és mi evvel járt, az úri hatóságnak kifejlődése hazánkban is, mint a hűbéri nyugat-európai államokban, a magánhatóságnak alávetett különböző társadalmi elemeknek egybeolvadását eredményezvén. A községekben, melyek a főpapok és főurak uradalmain a tatárjárás óta, de különösen a 13-ik század végén és a 14-ik elején sürrién keletkeztek, nem ritkán külföldről bevándorlók által az e végre megbízott soltészek (sculteti) vezénylete alatt alakitva, és melyek a földesúr által eltérő kiváltságokkal láttattak el ¹⁾, a különbség várjobbágyok, várnépbeliek, szabad parasztok, udvarnokok között az Anjouk alatt végkép elenyészett, és a magánosok birtokain tartózkodók társadalmi állása, nem a társadalmi rend, hanem a községi kiváltság szerint különbözött; rendi tekintetben ők mindannyian úri hatóságnak alávetett egyéniségek, földesúri jobbágyok lettenek.

S így, miután a tulajdonképi rabszolga osztály, daczára annak, hogy azon későbbi törvények, melyek számos büntényekre szolgásgot szabnak büntetésül, egyrészt számukat nevelték, a gyakori szabaddá bocsátások ²⁾ által mégis tetemesen leolvadt, *az Anjouk korához érve Magyarországon rendi tekintetben, egy enyészetnek induló rendi szerkezetnek kevés romjai mellett, tulajdonkép csak főpap, főúr, nemes, polgár és paraszt létezett, mely az Árpád korszaknak végével tényleg már fenlétezett társadalmi rendek közjogi kidomborodottságot az ősiségi szervezet által és alatt nyertek.*

¹⁾ Lásd ennek példáját Fejérenél Cod. Dipl. VI. 1. 373. l., és számos példát Wagner és Bárdossy okmánygyűjteményében a Szepességre vonatkozólag, mely leginkább volt hazája ezen scultetiáknak.

²⁾ Lásd ennek számos példát az Árpádk. új okmánytárban, mint péld. IV. 280, 288, 305. l.; u. o. V. 89. l. sat.

IV. FEJEZET.

A régi birtok- és rendi szerkezet átalakulásával karöltve járó változások a kormányzat terén.

A sz. István-féle rendi szerkezet felbomlásával alakuló félben lévő társadalmi osztályok nem illeszkedhettek be helyesen annak különböző csoportozatainak megfelelő kormányzati szervezetbe, ennek lassankénti átalakulása az új viszonyokhoz mértén volt természet-szerű következmény. II. Endre uralkodásától innen, mely jobbra a fordulópontot képezi a régi társadalom felbomlására nézve, a várszerkezetet mindinkább átalakulni látjuk a szorosabb értelemben vett vármegyei szervezetté, vagy más szavakkal mondva, a hadi czélokra szolgáló megyéket, kiválólag politikai czéloknak szolgáló, municipalis megyékké; emelkedni látjuk a városok állását és kifejlődni az úri hatóságot.

Kifejtettem fentebb, miszerint a vármegyei intézmény kezdetben kiválólag hadi czéllal birt, t. i. a honvédelemnek, de főleg a központi királyi hatalomnak kielégítő haderőt szolgáltatni, és közigazgatási czéllal csak annyiban, hogy a várszerkezet főrendeltetésének szolgáló társadalmi osztályokra nézve egyszersmind közigazgatási organumot is képezett; a várkerületben lakozó szabad tagjaira a nemzetnek azonban nem terjeszkedett ki. Mindamellett az egyes várkerületek területén szabad, önálló birtokkal bírók több szálaik útján állottak összeköttetésben a várszerkezettel. Egyrészt ugyanis a birtokaikat mivelő szabad parasztok által, kik a várispáni hatóság alá tartoztak mind igazságszolgáltatás, mind pedig a várhoz teendő szolgálatok és adózások tekintetében; másrészt az által, hogy a várkerületben lakozó nemesek közösen választották kebelükből a nádori tör-

vényszékhez a birákat¹⁾, és megyénként hivattak össze nem ritkán tanácskozássra az őket érdeklő ügyek iránt²⁾, mi ismét ezek között hozott létre bizonyos az egyes várkerülethez kötött közösséget, és végtére pénz és tized-ügyekben is a nemesek a várispán hatósága alá tartoztak³⁾.

A tizenkettedik század végén, és a tizenharmadiknak elején, a midőn a várispáni székekbe hatalmas olygarchák, nem ritkán örökösen, jutottanak, ezek kezdtek első ízben a nemesek ezen összeköttetését a várszerkezettel szorosabbra fűzni, hatóságukat a várkerület összes lakosságára kiterjeszteni törekedvén, mi ellen a nemesség határozottan tiltakozott a székesfehérvári törvénytörvénynapokon, azt mint a sz. István-féle állapotokkal ellenkezőt az arany bullában, az 1231. t. cz.-ben rosszalva⁴⁾. A tizenharmadik század második felében azonban, midőn az olygarchia folyvást sulyosabban kezdett nehezedni a nemzet szabad tagjaira és ellenében a gyengült királyság sem volt képes többé védelmet nyújtani, ezt a várszerkezet lehetségesítettte egyesülésben kereste a nemesség, mely törekvésében királyaink készséges támogatásával találkozott.

A várjobbágyok gyakori nemesítése következtében számban gyarapodott megyei nemességet már IV. Béla

¹⁾ Így volt ez 200 évvel ezelőtt is, minth midőn Gara nádor (ad feriam secundam proximam ante festum Nativit. Joh. Bapt. 1397.) „Universitati nobilium aliorumque cuiusvis status et conditionis hominum Comitatum de Abaujwar et de Sarus“ u. n. generalis congregatiot hirdetett, és itt „ab universitate nobilium dictorum Comitatum de quolibet Comitatu 12 regios et conscientiosos, Nobiles pro Juratis Assessoribus, pro ut Regni Hungariae approbata consuetudo requirebat“ választattak.

²⁾ Ilyenek lehettek például azon gyűlések, melyeket IV. Béla a tatárjárás után a hazafiak birtokcziemeinek megállapítása végett egybehívott. V. ö Szalay: Magyarország tört. II. 56. l. 3. jegyzet.

³⁾ Lásd az 1222. 5. tczikket.

⁴⁾ Az 1222. 5. tcz. rendeli: „Comites parochiani praedia serviencium ne discutiant, nisi causas monetarum et decimarum, Comitibus Curiae parochiani nullum penitus discutiant, nisi populos sui castri.“ — És az 1231. 12. és 13. tczikkek ugyanazt határozzák.

alatt látjuk a megyei közgyűléseken és törvényszékeken együtt tanácskozni és itélni a megye lakosságának többi osztályaival, a várnépbeliek, a hospitesek, az ezekkel IV. Bélának rendelkezése óta egyenlő jogokat élvezett, a királyi és királynői birtokokon szállásoló udvarnokok¹⁾ és a tulajdonbirtokú, habár földesúri tartozás alatt lévő nem nemes földmivelőkkel (*conditionarii, ignobiles, communes homines*, vagy pedig „*et alterius cuiuscunque status et conditionis homines*“ latin kifejezés alá foglalva), kik mindannyian együttvéve a megyének közönségét e korban alkották²⁾. E közönség, nemesek és nem nemesek egyaránt választották a 13-ik század végén és a 14-ik században a négy szolgabíró (Judices nobilium), kiknek az 1291. 5. t. cz. szerint nemeseknek kellett lenniök³⁾, valamint az esküdteket (*jurati*), rendszerint nyolcz lelkiismeretes és hitelt érdemlő megyei férfit, és ezek (*parochiani judices*)⁴⁾ itéltek nemcsak a nem nemesek, hanem a nemesek felett is, elnöklete alatt a megyei ispánnak (*Comes Parochianus*, így kezdték mindinkább nevezni a várispánt, majd pedig csak egyszerűen Comes-nek hozzá-

¹⁾ Az 1267. 2. tcz. rendeli: „*Item volumus, quod omnes terrae castri vel Udvarnicorum, ad quas populi nostro nomine, vel Dominae Reginae sunt congregati, castro vel Udvarnicis restituantur et ipsi illi gaudere debeant privilegiato nomine hospitem liberorum.*“

²⁾ III. László például egy 1282-iki okmányában (Fej. C. D. V. 3. 115. l.) következőleg ír Ugocsa megyén ek: „*Fidelibus suis universis Nobilibus, Jobbagonibus Castrensibus, et aliis omnibus tam hospitibus, quam aliis cuiusvis conditionis hominibus in Comitatu de Ugocha constitutis.*“ És több idevágó példát idéz Botka Tivadar: „*Jogtörténeti tanulmányok a magyar vármegyék szervezetéről*“ című jeles dolgozatában. Budapesti Szemle 1865. foly. I. 304–319. l.

³⁾ „*Item nullus sine testimonio Capitulum vel conventum ad praesentiam curialium Comitum vel Vice-Comitum citari possit, nec comes iudicium recipere aut iudicare praesumat, absque quatuor nobilibus nominatis.*“

⁴⁾ 1298. 26. tcz.: „*Omnes Causae ad Palatinum, dum provincias iudicat, vel tunc, dum non iudicat, ad parochiales iudices referantur.*“

tételével a megye nevének, péld. Comes Bereghiensis) vagy pedig az általa kinevezett helyettesének, az udvarbíró (Comes Curialis) helyébe lépő alispánnak (Vice-Comes), ki daczára az 1298. 4. tcz.-nek igen gyakran a nem nemesek sorából való volt. A nemesek fontosabb ügyeiben ugyan, nevezetesen birtokjog kérdésében, vagy hol fej vagy jószágvesztés forgott fen, még tovább is a király vagy ennek főbb tisztviselői, a nádor és az országbíró ítéltenek; de az Anjouk alatt a megyei hatóságot azok fontosabb ügyeire is mindinkább kiterjeszkedni látjuk.

De nem csak a közigazgatásra és törvénykezésre nézve kezdett a megye a területén létező összes lakosságának organumává válni, hanem hadügyi tekintetben is. A tizenharmadik század második felétől kezdve, különösen Robert Károly és fia Nagy Lajos alatt, midőn a várkastonaságot képezett várjobbágyi osztály már úgy szólván teljesen beleolvadt a nemességbe, a megyének nemessége, és ennek jobbágysai sorából állított harczosok, rendszerint a megyei főispán tiszti zászlaja alatt küzdöttek, és csak is a főpapok és a főurak, kik saját zászlókat állítanak, harczoltak közvetlenül a király alatt.

Szóval a nemességnek az átalakult birtokviszonyokkal és a főpapi s főúri rend keletkezésével összhangzatban megváltozott társadalmi állása, megváltozott politikai állásában lelt kifejezést. A közvetlen királyi hatóság alól, a mely alatt azelőtt a nemzet szabad tagjai mindannyian állottak, a municipalis intézménynyé vált megyei hatóság alá került mindinkább a köznemes, egyetemben azokkal, kikhez módosított társadalmi állásában közelebb jutott, és kikkel szövetkezve a democraticus szervezetű megyét alkotta meg. Csak is később, midőn a régi társadalmi osztályoknak fusioja az ujjakkal tökéletesen végre

volt hajtva, a tizenötödik század vége felé, vált a megye kizárólagosan a nemesi rend közigazgatási organumává, vált aristocraticus intézménynyé és képezte a nemességnek e szó tágasabb értelmében „a Praelati, Barones et Nobiles“ közönségét (universitas).

Egy másik következménye a sz. István-féle társadalmi álladalmi szervezetben a 13-ik és 14-ik században helyt foglalt változásoknak, a *városok politikai állásának emelkedése volt*. A városi hatóság köre ugyan ez időkhben is az volt, mely az első Árpádok korában és a városi jogok csak nem ugyanazok, milyenekkel legrégebb városaink birtak; de a polgárságnak társadalmi tekintélye és szereplése nevedett. Nem annyira a polgárságnak számbeli gyarapodása, több községnek kiváltságolásával, vagy egyes kedvezőbb fekvésű városoknak gazdagsága eszközölte azt; hanem, hogy a mint a királyság gyengült, az udvari méltóságok mindinkább országosokká alakultak át, és a nyugattal, de különösen az Anjouk alatt a kifejlett városi étellel birt Olaszhonnal való sűrűbb érintkezése a nemzetnek a polgári elemnek jelentőségét vele megismertette, melyet az Anjou házbóli királyaink a kereskedelem előmozdítása által Magyarországon is kelteni törekedtek: a polgárság mindinkább kibontakozott azon közvetlen a király személyének alárendelt állásból, melyben az első Árpádok alatt állott, és a nemzet szemében mint az álladalmi és társadalmi élet, tehát az országos élet, nevezetesebb tényezője kezdett jelenkezni. A kiterjedt birtokok, melyekkel főleg az Anjouk városaink többjeit megadományozták, a joghatóság, melyet ezek az azokon tartózkodók felett kiváltságaik alapján gyakoroltak, hasonlóan az egyházi és világi nagyokhoz, megerősítették a nemzetet e nézetében, mely gyakorlati hatását már itt-ott az Anjouk alatt nyilvánítás és a 15-ik század elején összhangzatban az ösiségi társa-

dalom elveivel, a polgárság jogállásának megváltozását eredményezte ¹⁾).

A nemzet szabad tagjainak, valamint a polgárságnak társadalmi körén kívül állott különböző osztályoknak a jobbágyiba való egybeolvadásának végtére megfelelt az *úri hatóságnak* kifejlése. Az első Árpádok alatt csak egyes egyházi nagyok birván kivételesen azon jogosítvánnyal, hogy a birtokaikon tartózkodók felett, kizárásával minden egyéb birói hatóságnak, gyakorolhatják a biráskodási jogot, mely jogosítványt a középkor immunitásnak nevezte, a magyar birtokkal ép annak keletkezése folytán nem volt összekötve, mint a germanok alkotta társadalomban, az a feletti kizárólagos uralom. Midőn azonban a későbbi Árpádkor egyháziakra, világiakra egyaránt szórta immunitási kiváltságait, többen közülök birtokaikon kiváltságolt községeket alakítottak, maguknak vásártartási, vámszedési és hasonló jogokat szereztek vagy nem ritkán csikartak ki a fejedelemtől és ilykép ezen nagy birtokosok, kik váraikból hatalmukat kiterjedt területek lakosaival éreztették, mint megannyi dynasták jelentkeztek; társadalmunkba átszivárgott a hűbéri társadalom azon felfogása, hogy a szabad birtokos birtokának és az azon tartózkodó, nem önálló birtokú lakosoknak ura, habár, ép a régi magyar felfogás folytán, nem oly merevenséggel mint a nyugati Európában.

Már Robert Károly alatt látjuk a földesurat jobbágyai felett, kik igazságot elsöben tőle vagy tiszteitől (officiales) kötelesek kérni, rendesen itélni ezek minden ügyeiben, kivételével a nyilvános büntényekének ²⁾); és

¹⁾ V. ö. szerzőnek értekezését a magyar helyhatósági jog jogtörténeti jelentőségéről és kifejlődéséről a „Jogtudományi Hetilap” 1867-ik évi folyamában.

²⁾ V. ö. Fejér Cod. Dipl. IX. 1. 84. l. és u. o. IX. 2. 365. l.

Nagy Lajos már az ország törvényes szokásának és a nemesek elismert szabadságának nevezi, hogy a földbirtokaikon tartózkodó „Jobagiones et servientes impossessionati (értsd birtoktalan vitézeket)“ felett ítéelhetnek ¹⁾. A földesúr ítéletétől azonban még a szolgák is fellebbezhettek a királyi törvényszékhez és ép ez által lényegesen különbözött a magyar földesúri hatóság attól, melylyel a hűbéri társadalomban találkozunk ²⁾.

¹⁾ „Nos Ludovicus etc. Nicolaus Magister filius Johannis filii Hench Rector novi montis Pestiensis, fidelis noster, ad serenitatis nostrae accedendo praesentiam nostrae Maiestati querulose declaravit, quod Jobagiones sui et servientes impossessionati more aliorum Jobagionum in possessionibus suis commorantes ad praesentiam nonnullorum Judicum et Justitiariorum Regni nostri in causis quibuslibet maioribus videlicet et minoribus contra approbatam nobilium Regni nostri libertatem per eorum adversarios sepe sepius citarentur nulla prius ab ipso vel suis officialibus iustitia, ut conveniens esset postulata, per quod possessiones suae desolationes et vastitates plurimas paterentur; Supplicans humiliter nostrae Majestati, ut super hoc de solita Regiae pietatis clementia eidem providere dignaremur remedio opportuno. Una cum consvetudinaria lege Regni et approbata nobilium libertate requirente et exigente quibuslibet querulantibus ex parte Jobagionum et servientium impossessionatorum ipsius Magistri Nicolai filii Johannis more aliorum Jobagionum commorantium in causis quibuslibet, exceptis furtis publicis, latrociniiis et criminalibus justitiam prius a dicto Nicolao filio Johannis vel suis officialibus debeat juris ordine postulare, et si iidem in reddenda justitia negligentes extiterint, ex tunc non ipsi Jobagiones et servientes impossessionati sed idem magister Nicolaus vel sui officiales ad nostram vel ordinarii Judicis eorum praesentiam debeant legitime evocari.“ (Datum in Wysegrad die Domin. pr. post f. b. Mich. Arch. 1348.) Eredetije a Máriássy-család levéltárában Markusfalván.

²⁾ V. ö. erre nézve Bartal György Commentárjai II. kötetét.

III. KÖNYV.

Az ősiségi álladalmi és társadalmi szervezet életbeléptetése és jellemzése.

I. FEJEZET.

Az „ősiség“ és a vele összefüggő intézmények meg- állításának szükségossége.

A sz.-István-féle álladalmi és társadalmi rendszer bukását főleg a nemzet minden szabad tagjainak abban uralkodott egyenlőségének felbontása eszközölte; az, hogy az ennek helyébe lépő főpapi, főuri és nemesi rendek a 12-dik század végétől fogva folyvást erőteljesebben kifejlődtek. Velök ugyanis a feudális társadalom elemei fogtak helyet a magyar társadalomban, melyet ennek viszonyaival és különösen külső szervezetével összhangzásban nem álltanak. Az egyházi és világi főurak nagyobb birtokaival csak több jogositványokat, nagyobb hatalmat kötöttek össze az utolsó Árpádok, de nem egyszersmind nagyobb kötelezettségeket is, mi az összes társadalom által a közjó érdekében igénybe vehető szolgálatok mennyiségét csökkentette és evvel annak erejét is, annyival inkább, mivel az álladalmi és társadalmi szervezet mi biztosítékokat sem nyújtott, hogy a birtokkal összekötött nagyobb hatalommal visszaélés történni nem fog, akár le- akár pedig fel-felé; szóval az új hatalom ellenében mind a királyság, mind az alsóbb osztályok nélkülözték azon védelmet, melyet a hatalmas hűbéresek ellenében mindkettőnek a hűbériség nyújtott.

A nyugat-európai hűbéri államokban már azok első korában találkoztunk birtok-aristocratiával, miután a társadalmi állásnak a birtok kiterjedésével járó emelkedése a german államalkotásból folyó hűbériségnek természetes és szükségképi következménye volt, és ép azért a birtok-aristocratiát a nyugat-európai középkori államokban természetszerű összhangzatban látjuk állani azoknak a hűbériség elvére fektetett összes társadalmi viszonyaival. Innen, hogy a hűbéri herzogok, örgrófok, grófoknak hatalma, habár ez nagyobb volt és tetemesebb jogokat foglalt magában, mint a magyarországi nagyoké, még sem volt a társadalomra nézve annyira veszélyes. A feudalis nagyok hatalmát ugyanis többféle kötelek korlátozták mind fel- mind le-felé. A herzog midőn herzogságát a királytól nyerte, irányában személyes hűséget volt köteles fogadni, mely fogadást annak minden utódja a király minden utódának megújította, és minél nagyobb volt a hűbér, a hűbéres annál több szolgálatoknak, több kötelezettségeknek teljesítését fogadta, társadalmi állásának elsőbbsége rendszerint nem csak nagyobb hatalom birtokában állván, hanem, hogy egyszersmind ennek megfelelőleg a király hatalmának nagyobb, és pedig, jogilag kötelezett nagyobb tényezője volt, mely kötelezettségnek elhanyagolása, mint hűtlenség (felonia) a legnagyobb megtorlást maga után vonó jogsértésnek tekintett; de viszont ismét mindaddig, míg a hűbéres kötelmeit teljesítette, köteles volt a királyi hűbérrel járó jogok és hatalom birtokában őt meghagyni, őt ebben megvédeni és tartózkodni minden az ígért kötelezettségeken túl terjeszkedő követeléstől vagy beavatkozástól a hűbéres és annak tartománya ügyeibe, ezt hasonlókép érzékeny jogsértésnek tekintvén a feudalis középkor. Bizonyos egyensúlya volt ez a jogositványoknak és kötelezettségeknek, melyet folyvást ismétlődni látunk a mint

a hűbéri társadalmi állás lépcsőzetén a királyságtól fokként az utolsó hűbéresig eljutunk. És ép ezen körülmény, hogy a birtok kiterjedésével emelkedő társadalmi állás nem volt csak egyesek birtokához kötve, hanem kisebb mérvben ismétlődött a herzogságok és grófságok kebelében is, szolgáltatott védelmet a jogaiban sértettnek a kötelezettségeit megtagadó vagy jogai határát átlépő ellenében. A hűbérurat a hűtelen hűbéres ellenében támogatni érdekében kellett állani minden hűbérurnak, sőt részben a sértett hűbérur többi hűbéreseinek is, miután saját társadalmi állásuk fenmaradása is csak addig volt biztosítva, míg saját hűbéreseik irányukban tartozó hűbériségi kötelmeknek megfelelnek. És viszont, ha a hűbérur szorosabbra törekedett vonni a köteléket, mely hozzá a hűbérest fűzte és ez által őt közvetlenebbül hatóságának alávetni, e törekvés visszautasításában nem csak a megtámadottnak hűbéres társai, kikre a siker esetére hason sors várt, voltak természetes szövetségesei, hanem a hűbérurnak magasabb hűbérura is, kire nézve saját hatalmi állásának fentartása érdekében nem lehetett kívánatos, hogy egyes hűbéresének hatalma nagyobb mérvben emelkedjék, mi pedig a hűbéri hatóságnak közvetlen uralommá való átalakítása esetében helyet foglalt volna. Innen hogy a királyság mindenütt védelmezőként jelenkezik az alsóbb hűbéresek oldala mellett a neki közvetlenül alávetett hercegek és grófok ellenében, valahányszor ezek a hűbéri viszonynak alattvalói viszonynyá való átalakításán munkálkodnak, sőt ép ezen célból nem ritkán az alsóbb hűbéreseket a főbb hűbérurak hatósági köteléke alól végkép felszabadítják (exemptio-nak nevezte ezt a középkor), mi természetesen a királyság és hatalmas hűbérurak között számos surlódásokra szolgáltatott alkalmat, míg nem végtére ép ezen szövetsége a királyságnak az alsóbb hűbéresekkal és a városokkal döntötte

végkép romba a hűbériségnek századok folytán megváltozott socialis állapotok és irányok által lassanként aláásott épületét.

Ily védelemre szorult a magyar társadalom is, midőn a 12-ik század hanyatlásától kezdve kifejlődött új rendi szerkezettel hűbéri elemek fogtak kebelében helyet, mely védelmet sikeresen csak is a hűbériség elvének bizonyos mértékbeni életbeléptetése nyújthatta.

Az utolsó Árpádok alatt felbomlott társadalmi rend helyreállításának ugyanis szükségképi követelménye volt, miszerint a központi hatalom számára pótolassék azon erő, mely reá nézve a várkatonaság eltünésével és a független birtokkal bíró nemesek számának csökkenésével odaveszett, hogy ekkép ujlag erőhöz jutva a társadalomnak kielégítő védelmet szolgáltatthasson, mind a belzavarok, mind pedig a külveszélyek ellenében. Megfelelőleg a középkor viszonyainak, melyek értelmében minden nevezetesebb társadalmi tevékenység, de kiválólág a hadi szolgálat, a földbirtokkal állott összefüggésben, e pótlást természetszerűleg csak azoktól lehetett nyerni, kik tulajdonába jutottanak azon birtokoknak, melyek a várszerkezet felbomlásáig a királyi sereg fentartására szolgáltak, vagy pedig azoknak, melyek egyes családok kihaltával vagy elkobzás folytán a királyra szállottak és újra adományoztattak. Elismerésre kellett emelkedni azon fel fogásnak, miszerint a főpapok és főurak, midőn kiterjedt birtokaikkal nagyobb hatalomra, kitüntettebb társadalmi állásra tettek szert, egyuttal nagyobb tevékenységre is kötelezvék a társadalom irányában; hogy a közügy érdekében igényelt szolgálatoknak, melyeket a sz. István-féle társadalomban a főpapok és a főurakra szállott birtokoknak birtokosai teljesítettek, a jövőbeni teljesítésének kötelme az új birtokosokra szállott által. *Szóval el kellett ismerni, hogy a birtok kiterjedésével nemcsak az*

ahhoz kötött jogosítványoknak, hanem egyszersmind a kötelezettségeknek is gyarapodniok kell; — ez elv pedig a feudális társadalom egyik főelve volt.

Az álladalmi és társadalmi rend érdekében azonban nem csupán a központi hatalom, a királyság igényelt védelmet az ujjonnan keletkezett hűbéri elemek ellenében, hanem igényelték azt a nemzet azon szabad tagjai is, kik előbbi társadalmi állásukban megmaradva, mint köznemesek szerepeltek a soraikból kiemelkedő főpapi és főuri rend mellett. Érezték ugyanis szükségét az oltalomnak az egyházi és világi nagyok azon korlátlan hatalma irányában, mely őket az önálló és közvetlen részvételből az államügyekben kirekeszteni és mind személyi, mind dologi tekintetben magától függésbe hozni törekedett. Határozott társadalmi állást a középkorban egyedül határozott, kellőleg biztosított birtokjog adott. A köznemeseknek teljesen szabad társadalmi állásuk, önálló tényezőkkénti szereplésük is tehát csak is szabad birtokjoguknak, dologi önállásuknak fentartása mellett volt minden egyéb társadalmi elemek irányában biztosítható. Jogilag ugyan az utolsó Árpádok ép úgy mint Robert Károly korában állott az elv, hogy a nemes mind személyére, mind birtokjogára nézve közvetlenül a királynak van alávetve, de tényleg a hatalmasok erőszakoskodásai, a királyoknak ezek javára tett adományzásaik, a nemesektől kieroszakolt jószágeladások és hagyományzások, melyeket a szabadrendelkezési jog lehetségesített, az összes köznemesi osztály birtokállását folyvást csökkentték, és ez által szükségkép sülyesztették ez osztály társadalmi állását is, azt nagy részben bérenczeivé alacsonyítva a Németujváriak, Gileték, trencsényi Csák Máté, az Omedék és társaiknak. A birtokalapnak a nemesi osztály részére való biztosításának szükségképi feltétele volt annak megkötöttsége; szükséges volt jogilag meg-

állapítani, miszerint az egyes nemes birtoka felett nem rendelkezhetik szabadon, hogy az nemzetségéhez van kötve és ennek folytán hivatva van dologi alapját képezni egész nemzetsége társadalmi állása fenmaradásának; vagy is ki kellett mondani a köznemesség védelmére a birtoknak szükségképi tovább szállását a család kebelében, mint az a hűbéreknek örökösökké nyilvánítása által a hűbéri társadalomban is megállapítva volt. E tannak természetes corollariuma volt a birtoknak visszaszállása a család kihalása esetére arra, kitől az származott, a hűbéri társadalomban tehát a hűbérurra, hazánkban, hol a szabad birtokjog az összes nemzettől származott le, az országra, vagy is ennek képviselőjére, a koronára; azaz a birtoknak megkötöttsége amott a hűbérúr, emitt a korona ellenében. *A birtoknak ezen kettős megkötöttsége a család és egy harmadik irányában ismét egy hűbériségi elvet jelelt, melynek életbeléptetése az új társadalmi rend egyik kötelékét volt alkotandó.*

Ezen új társadalmi rendnek, mely hűbéri elemeket foglalt magában, létesítésére a feudalitásnak ép kifejtett két elvének foganatosítását és egyuttal összhangzásba hozatalukat a sz. István-féle álladalmi és társadalmi szervezet nyújtotta alapzatokkal eszközölni, az Anjou-k szervező szellemének jutott hivatásul. Lássuk hogy ennek teljesítésére mikép készítették elő több mint három századnak működése folytán megváltozott eszmék és viszonyok az alkalmas talajt, és miként egyengették azt magok az Anjou-k, úgy hogy végtére nevezetesebb rázkodtatás nélkül lehetséges volt a hűbéri elveknek kapcsolatba hozatala a sajátlagos magyar társadalmi viszonyokkal, vagyis az ősiségnek megállapítása.

II. FEJEZET.

Az ósiség és a véle összefüggő intézmények megállapításának lehetősége.

Mihelyt Róbert Károly a magyar trónt elfoglalta, helyes politikai tapintattal felismerte, hogy, ha uralmát megszilárdítani ohajtja, mindenekelőtt a meggyengült királyságot kell ismét felegyenesítenie. E végre számos várnépbelieknek a toborzó várjobbágyok osztályába való felemelése ¹⁾, a várjóságoknak kinyomozása és visszavétele ²⁾, és ezeknek nem a megyei, hanem a királyi várakhoz csatolása és végtére a kincstárnak jobb karba helyezésével nagyobb zsoldos hadnak fogadása, a városok és kiváltságolt községek hadi kötelezettségeinek pénzbeli megváltása ³⁾ által, a rendkívül leolvadt fejedelmi hadat törekedett mindenekelőtt régi erejével ismét helyreállítani, mit azonban teljesen eszközölni, miután a végkép felbomlott várszerkezet visszaállítása rendkívüli rázkodtatások nélkül képzelhető nem volt, Róbert Károlynak nem állhatott hatalmában. Az általa alkotott királyi sereg ennek folytán elégséges volt ugyan egyes garázda nagyok féken tartására, de a királyi tekintélynek fentartására nagyobb belzavarok és külveszélyek ellenében nem; ezt Károly csakis a nemzet haderejének fokozásától várhatta. E célból folytatják Károly ép úgy mint Nagy Lajos a várjobbágyok töredékeinek nemesítését ⁴⁾, és törekszenek a köznemességet, ezt a nagyok nyomása alól felmentve, szorosabban magukhoz csatolni, és ugyan

¹⁾ Péld. Fejér C. D. VIII. 1. 396. l. és még számos helyt u. o.

²⁾ V. ö. Fejér C. D. VIII. 3. 271. lapon közlött 1827-iki okmány bevezetését.

³⁾ Lásd ennek példáit Horváth Mihálynál: A magyar honvédelem történeti vázlat. Magy. Tudom. Társaság Évkönyvei VI. k. 322. l. jegyz

⁴⁾ V. ö. Fejér C. D. VIII. 3. 216. l.; IX. 3. 35. l.; IX. 6. 106. l. sat.

e célból iparkodtak a kiterjedt birtokkal és tetemes vagyonnal rendelkező főpapokat és főurakat áldozatok hozatalára serkenteni a közügy érdekében, és ez által a nemzeti hadban pótolni azon veszteséget, melyet a várjóságok eladományozása következtében a királyi had szenvedett. És az Anjouk-nak sikerült is az árpádkori olygarchia megbuktatása után az ennek birtokaival megadómanányozott és általuk méltóságokkal elárasztott¹⁾, új aristocratiát, a Kanisayakat, Drugetheket, Kompolthokat s. a. t. ily áldozatkészségre serkenteni, az irányukban hálával tartozóknak buzgalmát, lovagias szellemét ébresztetni, ez utóbbit önérdekük és dicsvágyuknak kielégítésével is élesztve, midőn lovagjátékoknak rendezése, czimeknek osztogatása, ezek elővitele mellett saját lovascsapatoknak (banderia) hadba vezetésének engedélye által alkalmat szolgáltatottak a hatalmas főuraknak magoknak és családjoknak czimerükhöz kötött, a késő utódokra is átszálló dicsőséget szerezhetni. Vetélkedve látjuk csak a személyesen harczba vonuló köznemesség mellett a főnemességet és a főpapságot minél számosabb banderiumokkal megjeleníteni, Róbert Károlynak és lovagias jelleme miatt előttük is kedvelt Nagy Lajos hadaiban, mit hogy könnyebben teljesíthessenek (ut fidelius possint famulari) Nagy Lajos 1351-ben a kilenczed adó fizetésére kötelezte érdekükben a jobbágyságot²⁾.

Lépésenként tényleg meghonosult ilykép az Anjouk uralkodásának hosszú tartama alatt a banderialis szerkezet, úgy hogy Nagy Lajos 1365-ben László oláh vajda lázadó fia ellen zászlóik állítására, mint valami rendszertire szólíthatta fel a főpapságot és a főnemességet³⁾.

¹⁾ Így például Drugeth János nádor és kún kapitány egyszersmind 6 megyének volt főispánja. Fejér C. D. IX. 4. 280. l.

²⁾ 1351. 6. tczikk.

³⁾ V. ö. Horváth Mihály i. m. Magy. Tudom. Társaság Évkönyvei VI. 320. l.

És ezen az egyházi és világi nagyok részéről birtokaikhoz képest jobbágyaik sorából eszközölt felszerelése hadcsapatoknak, mi volt, ha nem nagyobb mérvbeni teljesítése a társadalom iránti kötelezettségnek; tettek általi elismerése azon elvnek, hogy a nagyobb birtokkal nagyobb kötelezettségek is járnak? Foganatosítása volt ez a hűbériség fentebb említett elvének, melynek segítségével sikerült az Anjou-knak a felbomlott társadalmi rendet helyreállítani, az országnak erőt és tekintélyt kölcsönözni, és midőn annak elhanyagolása ismét veszélylyel fenyegetné az országot, annak jogi megállapítása a Zsigmond-féle banderialis törvény (1435) által igen is természetszerűnek és a viszonyok által sürgösen igényeltnek tekintetett.

A banderialis szerkezet keletkezésével a változást szenvedett társadalmi viszonyok folytán szükségessé vált egyik hűbériségi elv már foganatosítva volt, és pedig hasznára s védelmére a királyságnak, midőn a másik ép oly nagy mértékben igényelt hűbériségi elv, mely a köznemesnek volt védelmet nyújtandó és egyáltalában az új rendeknek dologi alapját képező birtokalapot biztosítandó, jogilag megállapítva lön. A szintén fentebb említett megkötöttsége a birtoknak nem volt ugyan, mint a banderialis szerkezet előbb tényleg életbeléptethető, de mindamelllett annak a törvény általi meghatározásának utját is a viszonyok nem csekély mértékben egyengették.

Megállapítása a birtok megkötöttségének a család irányában aligha találkozhatott volna nagyobb mértékben a nemzet ellenszenvével, miután a birtoknak tovább szállása a család kebelében úgy is a rendszerinti, annak idegen kézre jutása kivételes volt, részint a középkorban egyáltalában uralkodott élénk családi érzetnél fogva, mely a magyar jellemének megfelelőleg különösen hazánkban volt tapasztalható, részint pedig azért, mivel a

birtok a középkori társadalmi állapotoknál fogva kevesebb nemzetgazdászati mozgékonytsággal bírva, ritkábban, csak is rendkívüli szükség esetében képezte az elidegenítés tárgyát. Innen, hogy, daczára a sz. István adta teljesen szabad rendelkezési jognak, a birtok örök elidegenítésénél rendszerint ott találjuk a rokonoknak beleegyezését (*cognatis suis non contradicentibus*)¹⁾ és Kálmán király ismeretes ágörökösödési törvénye bizonyára azért találkozott nagy visszatetszéssel, mivel a vérségi kötelékekre való tekintet nélkül követelte a birtoknak visszaszállását a királyi kincstárra. Midőn az arany bulla negyedik czikke visszaállította ismét a birtokosnak, csak is egyenes utódok fenlétezése által korlátolt, rendelkezési szabadságát, egyszersmind nem rendelkezés esetére, mi e korban a rendszerinti volt, biztosította a nemzetség számára a birtokot, sőt az 1267. 6. törvényczikkely ígéré, „hogy ha valaki a nemesek közül végrendelet vagy pedig egyenes, szükségképi örökös (ezt jelenti itt a „haeres“ szó) nélkül elhalna, javai senkinek se adományoztassanak, senkinek se osztogattassanak és senkire örök joggal ne ruháztassanak, mig nem vérrokonai és nemzetségbeliei személyünk elébe nem idéztetnek és itt személyünk és az országnagyok jelenlétében, azokról a törvényes szabályok szerint intézkedés nem történik.“ És ugyancsak a 13-ik században, főleg IV. Béla alatt, ki külön kiváltságlevélben, mint valami kivételest, megerősítette az esztergami egyház azon jogositványát, hogy a nemesek jószágaitak reája szállithatják²⁾, általános elvül lön elfogadva: hogy ha örökbirtokok egyházaknak adatnak, a rokonoknak

¹⁾ Számos példák közül vesd össze ez egyet Fejér C. D. III. 2. 208. l., hol Osl ispán 1280. a csornai zárdának jószágokat ajándékoz „de consensu filiorum ac cognatorum meorum.“ Lásd a 10. jegyzetben közlött okmányt is.

²⁾ V. ö. Bartal: Comm. III. 77. l. jegyz.

jogukban áll azokat magukhoz váltani.¹⁾ A birtoknak ezen a nemzetséghez tartozandóságának érzete, mely ilykép külsőleg is több ízben kifejezést nyert, nem kis mértékben lehetett sértve, midőn az utolsó Árpádok korában az olygarchia nyomása alatt a birtok majd végrendelkezés, majd pedig adás vevés útján a családtól elidegenítve az olygarchákra szállítotott, vagy pedig midőn III. Endrének ép az egyház érdekében szigorúan a sz. István-féle törvény szerint formulázott törvénye (1291. sz.) által istápolva, az egyházak ismét sürűebben jutottak nemesi jószágoknak birtokába. Nemcsak hogy nem visszatettségesszel, sőt inkább helyesléssel fogadhatta tehát a nemzet azon intézkedést, melynél fogva a szabad rendelkezési jognak megszüntetésével a családnak biztosítva lón a társadalmi állása, anyagi alapját alkotó birtokalap.

Jóval kényesebb ügy lehetett létesíteni a birtokos szabad rendelkezési joga megszüntetésével, a birtoknak a korona irányábani megkötöttségét, de azt is a megváltozott viszonyok és nézetek lehetővé tették.

A sz. István-féle birtokszervezet, mely a törzsbirtokot feloszlatta, leszármazó utódok hiányában, korlátlan rendelkezési szabadságot adott a nemzet minden szabad tagjának birtoka felett, és pedig az adománybirtok és szállásbirtok felett egyaránt. Kálmán király volt az első, ki, és pedig a királyságnak érdekében, a szabad rendelkezési jogot korlátozta, azonban csak is azon birtokokra nézve, melyek sz. István utódai által adományoztattak el, ezekre nézve rendelvén, hogy azok csak is a leszármazó

¹⁾ Midőn 1239-ben Miklós Sathamer fia jószágait királyi megegyezéssel a templomosoknak hagyományozta „haeredum carens solatio“, halála után azokat visszaváltani akarták: „allegantes approbatam Regni consvetudinem, quod eadem, cum essent haereditaria, pecunia possent et vellent remutare“, azonban kérelmüktől elűttettek, mert a jószágok szerzeményiek voltak. Fejér: C. D. IV. 1. 147. 1.

utódokra és a fivérekre szállíthatók, ezeknek hiányában pedig a királyi kincstárra visszaszállanak; intézkedés, mely az elpazarlott királyi javaknak visszaszállását volt eszközölködő. Kálmán ez ágörökösödési törvénye azonban, mint a sz. István-féle szabadsággal ellenkező a nemzet szabad tagjai visszatetszésével találkozva, kevéssel egy századdal keletkezése után az arany bulla 4. cikke által meg lön szüntetve, védelmére a nemességnek a királyság ellenében, de talán egyuttal az akkor már keletkező félben lévő olygarchia ellenében is, melyre szállítottak háromlás esetében az ilykép ujjabb királyi adományozás alá került javak. A magyar birtokosban ugyanis élénken élt még ekkor a tudat, miszerint ő birtokát mint a honfoglaló nemzet szabad, önálló tagja birja, azt senki kegyelmének, hanem egyedül ősek részvételének a honfoglalásban köszöni, melynek megjutalmazása a vérszerződés második pontjában világosan kikötve lön; és ép ez érzetnél fogva az adománybirtokban is, mely a szállásbirtokhoz képest még Kálmán korában csekély lehetett, csak is méltó jutalmazását látta saját vagy ősenek a közügynek tett szolgálatainak, mely birtoknak élvezetében őt korlátozni ép azért szabadsága megsértésének tekintette. — E büszke öntudata a magyar birtokosnak, a mint század-század után mult, szünedezett, behatása alatt azon változásoknak, melyeken a magyar birtokviszonyok az Árpád korszak alatt keresztül mentek. Láttuk, miként szaporodott az adományból származott birtok a királyi családi jószágok eladományozása, később pedig, midőn Kálmán ágörökösödési törvényét hozta, a királyra visszaháromlott jószágok osztogatása, továbbá a gyakori polgárháborúk alatt az ellenpárton résztvevők jószágainak elkobzása és ismételt eladományozása, és végtére II. Endre és IV. Béla óta a várjavak elidegenítése, magánosokra való ruházása által, úgy hogy mire az Árpád korszak véghatá-

rához jutunk, a magyar földbirtok tulnyomó részének birtoklási jogcíme bizonyára a királyi adományozás volt. Az adományozott és az ösfoglalású birtok között jogi következményekre nézve különbség ugyan nem létezett, de mindamellet nem volt jelentéktelen az, hogy vajmi kevesen voltak már a 14-ik század elején azok, kik birtokuk alapját egyenesen a törzsbirtok felosztására vezethették vissza, és a legtöbbet emlékeztette az általa örözött okmány, a királyi adománylevél, hogy birtokát más kegyelmének, tett szolgálatoknak jutalma fejében bírja. Bizonyos függőségi érzetet kelthetett az a magyar birtokosban birtokára vonatkozólag, melyet még nevelhettek a gyakori jószágelkobzások és ujólagos eladományozások, valamint, hogy az utolsó Árpádok nem épen oly ritkán bizonyos kötelezettségeknek terhe alatt ¹⁾, vagy pedig egyszerűen hűbéri jog szerint (*more theutonico*), hűbéri kötelezettségekkel is osztogatták adományaikat. *Azon érzetet születték ugyanis a magyar birtokosnál, miszerint ő nem teljesen korlátlan ura birtokának, hogy fölébe valami helyezve van, mely bizonyos felsőbbbségi jogokat gyakorol felette; érzet, mely természetére nézve egy és ugyanaz volt a hűbéresnek érzetével, de melytől lényegesen különbözött a tárgyra nézve, a melyre irányozva volt.*

A hűbéres, ki a hűbérúr személye érdekében tett szolgálatok, irányában tanusított kiváló hűség fejében nyerte jutalmul birtokát, melynek fejében továbbra is hűségre volt kötelezve, melyet a hűbérúr személyének minden változásánál újra fogadnia kellett, és azt iránta udvarában is bizonyos szolgálatoknak és tisztelgéseknek teljesítése által tanusitnia, csak *is a hűbérúr személye*

¹⁾ Igy 1250-ben IV. Béla jószágot azon kötelezettséggel adományoz, hogy: „*ipsas terras vendere non possint cuique sine nostra permissione et licentia.*“ Fejér: C. D. IV. 2. 65—66. 1. és v. ö. Bartal: Comment. III. 77. 1.

irányában érezte magát lekötelezve, függőségi érzete személyhez kötött volt. — A magyar földbirtokos azonban, kinél a german jellemben gyökerező önnönmagának odaadása egyes személy érdekének, szolgálatainak ennek számára való felajánlásának készsége nem létezett, habár birtoka mástóli függésének érzetével birt is, nem barátkozhatott meg soha azon felfogással, hogy ő azt kizárólag bizonyos egyén kegyelmének köszöni. Azon közszellem, mely a magyar jelleméből folyólag a magyar társadalomban mindenha uralkodott, és azon közjogi kapocs, melyet a sz. István-féle királyság létrehozott és fentartott, a magyar birtokosban, midőn birtokának függettségét érzeni kezdte, inkább azon felfogást keltette, hogy birtokára nézve nem annyira a király személyének van lekötelezve, miután a szolgálatok, melyeknek jutalma volt az adomány, rendszerint nem a király személyének, hanem a közügynek, melynek ő élén áll, tétettek. Nem csak a királynak, hanem egyszersmind az országnak, a hazának (nobis et regno nostro vel coronae regiae majestatis)¹⁾ tett szolgálatoknak az adomány-levélben való felemlítése és a későbbi korban az országnagyok neveinek rendes jelenkezése az adomány-levélnek végén, megszilárdították e nézetet, hogy a birtokos a királynak és a nemzetnek együtt, tehát az országnak köszöni birtokát. E felfogás kifejezését nyerte a szent korona tanában.

Az országnak közjogi symboluma ugyanis egy idő óta a szent korona volt. A sz. István-féle államszervezetben a koronázás nem volt egyéb pusztán egyházi ünnepélyesség-nél, nevezetesebb közjogi jelentőséggel nem birt. Csak is később, midőn, tudniillik II. Endre óta²⁾, a király a koronázáskor megesküdött, nem csak hogy lelkiismeretének

¹⁾ Vagy pedig így is: „*quae nobis in diversis Regni nostri negotiis fecit.*“ Árpádk. új okmánytár IV. 97. l.

²⁾ V. ö. Bartal: Comm. II. 106. l.

szava és igazság szerint fog kormányozni, hanem különösen az országnak, a nemzetnek jogaira, az alkotmány fenntartására ¹⁾, kezdett a koronázás közjogi jelentőségüvé válni, a királyi tekintély mindinkább a koronázásban gyökerezni ²⁾, mivel természetszerűleg karöltve járt magának a szent koronának is emelkedése a nemzet tiszteletében. A szent koronát, a mint az ilykép királyról királyra tovább szállott a nemzet úgy kezdé tekinteni, mint palladiumát alkotmányának, mint képviselőjét az ország jogainak, minek folytán azon tan alakult, hogy csak is akkor, midőn a korona törvényesen a király fejére illesztetik, nyeri a jogositványt mindazon jogok teljes mértékbeni gyakorlására, melyek a korona által képviselvék. — Midőn tehát a fentebb említett nézetek a birtokra nézve a nemzet kebelében kifejlődtek, nevezetesen, hogy a király a nemzettel együtt, vagyis az ország forrása a birtokjognak, a főtulajdon az országnál létezőnek tekintett, misem volt természetesebb, mint hogy ezen felfogás is az országot jelképező szent koronával hozatott összeköttetésbe, és azon tanban lelt kinyomatot, melyet később akként formuláltak, *hogy a szent korona gyökere (radix) minden birtokjognak a hazában*. E szerint az ország, a szent korona, főtulajdonosa a hazai földnek, és a szent koronáról szállott által a tulajdonjog a hazai föld bizonyos részére vonatkozólag, a koronát viselő király adományozása folytán, a nemesre, a királyi kiváltságlevél folytán a városra, kiknek birtokai, minthogy a koronától, mint gyökerüktől származnak le, avval folytonosan oly összeköttetésben maradnak, hogy azokról birtokosaik korlátlanul nem intézkedhetnek, legalább nem oly-

¹⁾ V. ö. Récsi Emil: Magyarország közjoga 189. l. 1. jegyz., és Bartal: Comm. 187—189. l.

²⁾ V. ö. Bartal: Comm. II 107. l.

kép, hogy ez által egyoldalúlag azoknak összeköttetése a szent koronával módosíthatnók.

Ily formulázással e tan a 14-ik század elejével már teljesen kifejlődve volt, midőn Róbert Károly egy 1332. oklevelében világosan írta, hogy „az ország joga és szokása értelmében a nemes, fiának vagy pedig a királynak beleegyezése és hozzájárulása nélkül, örökölt birtokait más valakire átruházni jogositvánnyal nem bír¹⁾“; sőt Róbert Károly királyi hatalmának általa hirdetett korlátlanságának megfelelőleg²⁾ a birtok függőségének tanát oly mértékben alkalmazta, hogy az ország törvényei és szokása ellenére a fiúsításnak (praefectio) intézményét honosította meg.³⁾

III. FEJEZET.

Az ősiség jogi megállapítása és az ősiségi társadalom jellemzése.

Mióta a kereszténységgel Európa úgy szólván mindannyi nemzetei között a civilizációnak bizonyos közössége létrejött, minden ennek kebelében felmerülő nevezetesebb társadalmi eszme szükségkép lényeges befolyással volt az abban foglalt társadalmak mindegyikére. Ily hatást gyakorolt a hűbériség is, a középkornak ezen egyik uralkodó eszméje. De a hűbériség is, habár hatása alól a középkori szerepvivő államok közül egyik sem vonhatta ki magát teljesen, mégis nem egyenlő hatálylyal lépett életbe az egyes európai társadalmakban, miután ezeknek

¹⁾ „Et tamen nemo nobilium suas hereditarias possessiones absque Regio consensu et assensu vel filii sui, cuique conferendi de jure et consuetudine Regni nostri requirente, nequit habere facultatem.“ Fejér: C. D. VIII. 8. 619. l.

²⁾ V. ö. Bartal: Comm. III. 18—19. l.

³⁾ V. ö. Fejér: C. D. VIII. 3. 592. l.

a hűbéri eszmék fogantatása előtt fenlétezett saját-szerű, egymástól eltérő viszonyaik lényeges visszahatással voltak, mind a hűbériségnek nálluk érezhető befolyására, mind pedig különösen azon formára, melyben az az egyes európai nemzeteknél elfogadást lelt. Minden újabb társadalmi irány ugyanis csak akkor és annyiban honosítható meg haszonnal az egyes társadalmakban, a mikor és mennyiben annak fusio-ja az ezek által mindaddig követett iránnyal lehetséges ¹⁾).

E tényt valósítva látjuk hazánk történetében is. — Magyarországnak az Árpád-korszak alatt három századon által tartott érintkezése a nyugati hűbéri Európával természetesen módosító hatással volt a magyar társadalmi viszonyokra, ezek közé némi hűbéri elemeket, bizonyos hűbéri irányt hozott, mi a hűbéri elveknek bizonyos mértékbeni életbeléptetését vonta maga után; de láttuk egyszersmind, hogy a hűbérrendszernek csak is azon elvei fogantottak meg hazánkban, melyekre nézve a viszonyok az alkalmas talajt elkészítették, és azok is behatása alatt a sz. István után elnevezett álladalmi és társadalmi élet eszméinek és felfogásának, melyek nem veszték ki soha teljesen, sajátlagos jelleget öltöttek magokra a banderialis szerkezetben és a szent korona tanában.

E két elemnek, tudniillik a hazánkban új hűbéri elveknek, és a régebbi magyar álladalmi és társadalmi viszonyoknak és felfogásnak egymással egy egészé váló egybeolvadásából alakult meg a 14-ik század derekán az új álladalmi és társadalmi szervezet, melyet „ösiségi“-nek nevezhetünk el, mivel sarkkövét az ösiség képezte.

Ama szoros benső kapcsolatnál fogva, melyben a középkorban birtok, rendi szerkezet és kormányzat egymással álltanak, a két utóbbi ujjá szervezésének kiindu-

¹⁾ V. ö. az itt kifejtett eszmékre nézve B. Eötvös József: A nemzeti kérdés 1—7. l.

lási pontját szükségkép az ezeknek anyagi alapját képező birtok szervezetének újbóli megállapítása alkotta. Hazánkban is tehát, midőn a felbomlott álladalmi és társadalmi rendnek új kötelékekbe füzése volt eszközlendő hűbéri elveknek segélyével, az új társadalmi szervezet jogi megalakulásának kezdetét a magyar birtokviszonyoknak újjabb jogi szervezésének kellett képeznie.

Az új álladalmi és társadalmi rendnek, a harmadiknak a magyar nemzet életében, jogi alapzata azon pillanatban volt megvetve, midőn 1351-ben Nagy Lajos indítatva a nemességnek, főleg a kisebb nemességnek, a nápolyi hadjárat alkalmával személye iránt tanusított ragaszkodásától, ennek megjutalmazása, és egyáltalában a nemzetségeknek, a főuriaknak ép úgy, mint a nemesieknek társadalmi állása fenmaradásának biztosítása kedvéért, megszüntette az arany bullának megerősítése alkalmával ennek a szabad rendelkezési jogra vonatkozó 4-ik cikkét és törvénybe írta „*hogy az egyenes örökös nélkül elhaló nemesek örökbirtokaikat el ne ajándékozhassák, el ne idegenithessék, egyházaknak, vagy másoknak ne hagyhassák, hanem azok egyszerűen, minden ellenmondás nélkül, jog és törvény értelmében szálljanak a legközebb álló fivérekre és ezek nemzetségeire, tehát az oldalágú rokonokra.*“ Törvénybe igtatása volt ez a birtok megkötöttségének a család irányában, mi minthogy a végrendelezési jognak teljes megszüntetése alapján lön kimondva, a család kihalása esetére a birtoknak a koronára való szállását is magában foglalta. Egy nevezetes, fentebb kijelelt hűbériségi elvet látunk itt összhangzatba hozva az Árpádok alatti birtokviszonyokkal és ezekre vonatkozólag kifejlődött felfogással, mi egyesülten alkotja meg az *ösiséget, mely tehát nem egyéb, mint azon sajátlagos forma, mely alatt a hűbériség a magyar birtokra nézve helyet fogott és melyet ösiség-nek (aviticitas)*

neveztek el, mivel az új birtokszervezetnek jellemző vonása a birtoknak szükségképi tovább szállásában az ősről az utódokra feküdt. A birtok megkötöttsége ugyanis jóval érezhetőbb volt a család, mint a korona irányában, mivel a szükségképi öröklésnek az egész családra való kiterjesztése folytán a koronának öröklése távolabbra volt vetve, mint az például Kálmán-féle ágörökösödési törvény szerint helyet fogott; és a birtoknak függősége a koronától nem volt a birtokosra nézve oly annyira megszorítólag formulázva, mint az a gyakorlatban Róbert Károly korában jelentkezett, úgy hogy ahhoz képest Nagy Lajos törvényhozása enyhítésnek volt tekinthető.

Az ősiségnek ezen megállapításával külsőleg, jogilag is létesültnek helyesen mondható az új álladalmi és társadalmi rend, mert mihelyt az ősiség megkötötte és ez által állandósította, a tényleg ujonnan alakult birtokalapot, állandósítva lőnek egyszersmind és külső kidomborultságot nyerhettek a megváltozott birtokviszonyokkal, tényleg kifejlődött új rendek és egyuttal az új rendi szerkezetnek megfelelő módosulást szenvedett kormányzat is. Kísértsük meg ezen az ősiség elvén nyugvó társadalomnak jellemzését.

Közjogi kapcsa, középpontjaként az ősiségi társadalomnak nem többé a királyság jelenkezik, miután ez, habár Róbert Károly alatt ismét erőhöz jutott, mégis nem rendelkezett többé azon önálló hatalommal, melylyel a várszerkezet folytán a sz. István-féle királyság birt, hanem a banderialis szerkezet életbelépésével nagyobb mértékben a nemzet erejével forrott össze, a nemzeti erőben volt kénytelen támaszt keresni. Közjogi kapcsa az új társadalomnak a királyt és a nemzetet együttlegesen jelképező szent korona. Gyökere volt ez a következő századokon által minden birtokjognak az országban, ez által határozó az ősiségi rendi állásra, és mindkettő által vele

állott az ősiségi társadalomban összeköttetésben a törvényhozás és a kormányzat is.

A szent korona lévén az országnak közjogi jelképe, mely a király és a nemzet jogait egyaránt képviseli, a haza összes földterülete, melyet a nemzet szerzett, de melyet idővel a királyság, joghatósága folytán, magával mindinkább szorosabb jogi viszonyzatba hozott, úgy tekintetett, mint a királyt és a nemzetet együttelegesen megillető, tehát mint a szent koronának területe. Minden a sz. István-féle szervezet értelmében teljesen szabad birtokot, származott az légyen akár a szállások felosztásából, akár adományból, és lett légyen az birtokában akár a nemzet valamely szabad tagjának, akár pedig jogi személynek (egyház, város), úgy fogták ezentúl fel, mint a szent korona területének bizonyos, rendszerint az adomány- vagy kiváltságlevél által körülírt részét, melyhez birtokosának joga a szent koronának főtulajdonából származott le, a szent koronának jogában gyökerezett és ép azért mondák, hogy *a szabad birtokosnak birtokához gyökeres joga (jus radicales) van.* A gyökeres jog, milyennel birtokaikra nézve egyházak és városok is birtak, a nemesi birtokra nézve nem volt az egyes birtokosnál, hanem *az ősiség értelmében a családnál*, melynél az megmaradt mindaddig, míg annak csak egy sarja is fenlétezett, ép úgy, mint megmaradt a városnál mindaddig, míg az mint város, mint jogi személy fenmaradt; ha a család kihalt, ha a birtokos jogi személy megszűnt, a birtok visszaszállott a gyökerre, a koronára. A nemesnek családfája úgy tünt fel ezóta a magyarnak szemében, mint a korona területében meggyökeredzett fa, mely e terület egy bizonyos részét gyökereivel ellepi, széjjeloszló ágaival beárnyékolja mindaddig, míg nem idő folytán ezek és maga a törzs el nem száradnak, egyedül a gyökér maradván hátra, mely a koronánál van, de mely gyökérbe ujjabb

királyi adományozás friss életerőt öntve, abból új sarjzat hajt, t. i. új nemesnek családfáját.

A magyar önálló birtok tehát, mely kezdetben csak egy forrásra, t. i. a nemzetre lőn visszavezetve, később pedig az adománybirtok osztogatása folytán a királyságra is, az ősiségi társadalomban a két forrás egybeolvadásával ismét egy közös forrásból fakad, egy közös gyökérre visszavezethető, t. i. a királyságra és a nemzetre együttesen vagyis a szent koronára. Ezen egyenlő leszármazása minden önálló birtokjognak a szent koronától, természetes alapját nyújtotta az ország minden szabad birtokosai bizonyos jogi egyenlőségének, melylyel az ősiségi társadalomban is találkozunk, csak hogy más központra visszavezetve. A mint a sz. István-féle társadalomban mindazok között, kik a szállásokban osztozkodtak, mint a nemzet szabad önálló tagjai között egyenlőség uralkodott, egyenlően voltak közvetlenül a királyságnak alávetve, úgy az ősiségi társadalomban is mindazok, kik a szent koronától közvetlenül leszármazott birtokkal bírtak, közös társadalmi állást jelelő fogalomban egyesültek, t. i. a szent korona tagságában.

Az ország szabad birtokosai mindannyian, lettek legyen azok akár egyházi, akár világi nagyok vagy pedig nemesek, személyükre nézve tagjai voltak a szent koronának, melytől birtokuk származott, s mint olyanok közös szabadságot élvezők, egyenlők voltak. Mindannyi nemesek, kik az ország határain belül tartózkodnak, iktatta már Nagy Lajos törvényczikkelyei közé, egy és ugyanazon szabadságnak örvendenek; és később is mindenha a magyar köz- és magánjog úgy tanították, hogy a *nemesi szabadság csak egy* (una eademque Nobilitas), melynek sarkalatos jogai (I. R. 9.) mindnyájokra egyaránt kiterjeszkednek.

De ha nemesi szabadságra, társadalmi független-

ségre nézve nem volt is különbség azok között, kiknek birtoka a szent koronában gyökeredzett ¹⁾, mindamellet a nemesi szabadság által jelelt egyenlőség határain belül, az ösiségi társadalomban nem uralkodott azon egyenlőség, mely a sz. István-féle társadalomban fenlétezett, hanem rendi különbséggel találkozunk, a mennyiben nem többé, mint az első Árpádok alatt, csak személyükre nézve, hanem birtokuknál fogva, tehát állandóan, örökölőleg, voltak egyesek nevezetesebb tagjai a szent koronának. A főpap, ki gazdag javadalmakkal bíró püspökség, prépostság vagy apátság fölébe volt helyezve, vagy pedig a család, melynek nemzetségi fája szétágazóbban gyökeredzett a szent korona földében, nagyobb terület felett gyakorolt a szent koronáról reája ruházott joghatóságot, uri hatalma, jobbágyai tömegénél fogva tekintélyesebb fegyveres erő felett rendelkezett, melylyel a banderialis szerkezet értelmében hatékonyabban vett részt a szent korona védelmében, vagy annak fénye, dicsősége emelésében, kétségkívül erőteljesebb, fontosabb tagja volt a szent koronának, mint a kisbirtokú, csupán csak személyével a korona ügyeit szolgáló, nemes. Az ösiség tehát a magyar földbirtok kettős megkötöttségével, a mint biztosította a nemes családjának, a kiváltságolt jogi személynek a birtok alapot és evvel társadalmi önállóságát mindenki irányában, kivételével a koronának, 'vagy is azt, hogy a szent koronának önálló tagja, úgy biztosította egyszersmind a nagybirtokú családoknak és egyházi méltóságoknak is a nagybirtokot és az ahhoz az utolsó Árpádok és az Anjouk alatt kötött kitünőbb jogokat és kötelezettségeket, vagyis a társadalmi állásnak elsőbbségét, azt, hogy nevezetesebb tagjai maradnak a

¹⁾ „Nec habet Dominorum aliquis majus, nec nobilis quispiam minus de libertate“, mond Verbóczy I. 2.

szent koronának, vagy más szavakkal mondva főpapi, főuri voltukat.

Szóval az *ösiség határozott állandó alapot adott a megváltozott birtok viszonyokkal tényleg kifejlődött főpapi, főuri és nemesi rend politikai állásának, fentartásával az ezekhez tartozóknak a honfoglalásra visszavezethető, a szent korona tagságában kifejezést lelt jogegyenlőségének*. A mint a sz. István-féle társadalomban a nemzet szabad tagjai, úgy az ösiségben a sz. korona tagjai mindannyira személy- és birtokjogra nézve egyenlők voltak, ugyanazon hatóságnak voltak alávetve, közösen vettek részt a törvényhozásban, ültek a korona tanácsában, tartottak a királylyal törvényszéket és egymás mellett, nem pedig egymásnak alárendelve harcoltak a csatateren; csak hogy a főpapok és a főurak (Praelati et Barones) mindenütt megelőzik a köznemeseket (Nobiles), szavazatuk nagyobb nyomatékkal birt a törvényhozásnál, ők ültek közelebb a királyhoz, midőn bírászkodott, vagy a korona ügyeiben tanácsot tartott, ők adták első szavazatukat, és az ország védelmében, öregbitésében nagyobb, önállóbb részük volt nekik, kik nem ritkán saját zászlóikkal jelentek meg, mint a köznemeseknek; szóval, mond Verbőczy a főpapok, a főurak nagyobbak a köznemeseknél méltóságra, a haza körül tett szolgálatok érdemeire nézve.¹⁾ Meghatározása ez a társadalmi állás elsőbbségének, a milyennel a magyar közszellemből folyólag a sz. István-féle társadalomban már találkoztunk, csak hogy nem többé mint ott egyes személyekre visszavezetve, hanem állandóan birtokkal összefüggő főpapi, főuri rendre alkalmazva.

¹⁾ Verbőczy I. 2. 3. §.: „Unde et Regi proginquiores in stando vel sedendo, et primi in consilio voces emittendo, atque priores Rempublicam augmentando, et defensionem Patriae peragendo, coeteris nobilibus existunt, virtuteque dignitatis et officii merito praeferuntur.“

A jogilag, de nem politikailag egymással egyenlő főpapi, főuri és nemesi rend mellé jóval önállóbban, mint az a sz. István-féle társadalomban történt sorakozik az ősiségiben a polgárság, a városok rendje. A birtoknak valamint a birtokosnak viszonyba hozatala a szent koronához a városok országos állásának is határozott alapot adott. A városi birtok a királyi vagy pedig az álladalmi birtokból származván le, a város, habár kiváltságlevele teljes tulajdonjogot adott is neki, mégis nem azon önállósággal bírta azt a királysággal szemben, mint a nemzetnek szabad tagja, kinek birtoka a honfoglalásban önállóan gyökeredzett; bizonyos személyes viszonyban állottak azok a sz. István-féle társadalomban a királyhoz, kinek irányában a kiváltságlevél értelmében a várost, ép nyert birtokánál fogva, némi, a nemesi birtokot nem ért kötelezettségek terhelték. De a mint a magyar birtokviszonyok későbbi fejlődése folytán a nemesi birtok is bizonyos függésbe jutott, a városok pedig majd vétel, majd ismét királyi adományozás által ép oly módon, mint később a nemesek szereztek birtokot, és az államszervezet középpontjává a királyság helyébe a szent korona lépett, a város, a polgárság, kibontakozva azon személyes viszonyból, melyben a királyhoz állott, közelebb jutott a nemességhez. A szent korona tana értelmében mint minden önálló joggal bírt birtok, a városnak birtoka is a szent koronában lelvén gyökerét, a városnak a nemessel egyenlő állásának alapja bizonyos mértékben adva volt. A birtoknak a szent koronábani gyökeredzése a szent korona tagságát vonván maga után, a városnak is birtokánál fogva a szent koronának tagjává kellett lenni és evvel országos renddé, mi az ősiségnek természetes folyománya volt, és az Anjouk alatt itt-ott már tényleg nyilvánult, de jogilag azt csak Zsigmond 1405. törvényhozása eszközölte, mely a városoknak képviseltetését az

országgyűlésen, országrendiségét megállapította ¹⁾. — De ha a város ez által a szent korona tagságában a nemessel találkozott, még sem volt annak evvel egyenlő tagja, azon függősége a városnak, mely a sz. István-féle társadalomban a királyság irányában uralkodott, némileg általszállván a szent koronára is, melynek, rendes adózása folytán, egyik jövedelmi forrását alkotván, mint (*peculium Sacrae Regni Coronae*) hozzá közelebbi viszonyban állott, — miért is a város, habár országrendje volt is, mégis a nemes után sorakozott.

Míg a polgárság ekkép az ősiségi társadalomban nagyobb önállóságra vergődött, addig azoknak, kik önálló birtokjoggal nem rendelkeztek, s kiket az Árpádok korszaka végétől kezdve közös névvel jobbágyoknak nevezhetünk, tehát *a jobbágyságnak állása alábbszállott*. A sz. korona tagságára vonatkozó tannak kifejlése okvetetlenül maga után vonta, hogy a szent korona tagjainak birtokain tartózkodóknak közvetlen összeköttetése a központi hatalommal megszűnt. A jobbágy nem lévén tagja a sz. koronának, csak is más által, ki e minőséggel birt, állhattott összeköttetésben a koronával, tehát földesura által, mi őt közjogilag, mint ennek emberét, alattvalóját tüntette fel. A szent korona tana ilykép jogi alapot adott azon az utolsó Árpádoktól innen mindinkább helyt foglaló nézetnek, hogy a földbirtokos úr az ő birtokán és evvel létesítette és rendszerezítette a jobbágyságnak azon alávetettséget az úr irányában, a melyet az előbbi századokban csak kivételesen állapított meg az immunitási kiváltság, vagy is a jobbágyságnak az úri hatóság alá tartozását, mely a későbbi századokban a jobbágyságra nézve folyvást nyomasztóbban fejlődött.

¹⁾ V. ö. erre nézve szerzőnek fentebb érintett értekezését a „Jogtudományi Hetilap“-ban.

IV. FEJEZET.

Az ősiségi társadalom sajátlagossága szemben a szent István-féle és a hűbéri társadalommal.

Az ősiségi társadalom a mint azt jellemeztük, mind a sz. István-féle, mind pedig a hűbéri társadalomtól lényegesen eltért.

A sz. *István-féle társadalomtól abban különbözött*, hogy az erős központi hatalom helyébe lazább közjogi kapocs lépett, midőn az önálló erővel rendelkező, az államélet minden viszonyaiba hatalmas kézzel nyuló királyságot, a szent korona, melyet nem csak a király, hanem tagjai is tartanak, váltotta fel. Az ősiségi társadalomban a szent koronának minden tagja mondhatni bizonyos mértékben részesévé vált a korona által képviselt központi hatalomnak és ennek folytán vele szemben önállóbb állást nyert. Szent István királysága is ugyan korlátolt volt a nép és a főbbek részvétele által, de e részvétel bizonyos alárendeltségi viszonyban jelenkezik a királysághoz. A királyi tanácsba hogy kit hívjon meg a fejedelem, bizonyos mértékben az ő akaratától függött és a székesfehérvári törvényt napokon a nemzet első sorban azért jelent meg, hogy igazságos ítéletet vegyen fejedelmétől, hogy neki elmondja panaszait, melyeknek orvoslását tőle várja. Az ősiségi társadalomban azonban a szent korona tagjai önállóan, határozott jog alapján, foglalnak helyet a törvényhozásnál, annak alapján, hogy a tagnak az egésznek életében részt kell venni, tehát ez életre vonatkozó minden lényeges határozatban is; és minél önállóbb, előkelőbb tagja a szent koronának, minek mérvét az ősiségi birtokalap nyújtotta, annál határozottabban követelte e részvételt a törvényhozásban, követelte, hogy őt névszerint hívják meg ahhoz. Az ősiségi szerve-

zetű társadalomban is állott az elv, hogy a király tartozik első sorban az országot megvédeni, de tetteleg mégis a szent korona tagjainak felkelése, vagy az általuk felajánlott had képezi a központi hatalomnak erejét.

És a mint önállóbb a jogosult nemzet egyes tagja a központi hatalom irányában, úgy önállóbban jelenkezik lefelé is. — A földesúr ura birtokának és az azokon tartózkodóknak, és míg a sz. István-féle társadalomban a központi hatalom a magánbirtokra is kiterjeszkedett, addig az ösiségében az azokon lakozók csak is a földesúr által függnék avval össze. És a földesúr, ki nem ritkán várából, nem egy hűbéri grófsággal vagy herczegséggel felérő terület felett parancsol, törvényszéket tart, pallosjogot gyakorol, alattvalói fegyveres erejével rendelkezik, ezek községeinek úri kiváltságokat osztogat, birtokai határán vámot szed vagy az azokon átvonuló kalmároktól áruik lerakását követeli, egy szóval a nagyobb földesúrak kevés kivétellel mindazon lényeges jogokat gyakorolják, melyeket a külföldi souverain herzogok és grófok, és ez által nem csak az új központi hatalommal szemben birnak önállóbb, nem ritkán arra nézve félelmes állással, hanem az ország többi közjogilag jogosult lakosai, a szent korona többi tagjai irányában is. A közjogi kapocs tágulása okvetlenül a részeknek erősbülésével járván, ez a vegyes házakbóli királyok korszakának végén élénken nyilvánul, midőn a főurak egymás ellen vagy pedig a városok ellenében harcolnak, majd ideiglenesen, majd ismét állandóan egymással békére lépnek¹⁾, a mely harczokban a szomszéd kisebb nemesség majd az egyik, majd a másik fél követőihöz tartozik, egy szóval a hűbéri világnak jelenkezései hazánkban ismétlődnek.

¹⁾ Sopron városának levéltára szolgáltat, különösen a Jagellók korára nézve, ez irányban érdekes adatokat.

Gyengesége a központi hatalomnak, erősbulése a részeknek, ezeknek önállóbb, különváltabb élete és az alsóbb néposztályoknak érezhetőbb alávetettsége jellemző vonásait alkotják a hűbéri társadalomnak, és ép mivel ezen vonások felismerhetők a magyar társadalomban a 14-ik századtól innen és pedig a tizennyolczadikig folyvást világosabban, különbözik az ősiségi társadalom az Árpádok alattitól és közeledik a hűbérihez, — de csak közeledik, azonos vele soha nem lett.

Megkülönbözteti az ősiségi társadalmat a hűbérítől azon közjogi jelleg, melyet a magyar társadalom az ősiség korában is megőrzött. Az alattvalói kötelék a központi hatalom irányában lazult ugyan, de nem fűződött olykép, hogy a birtokot és a birtokost egymástól hozta volna függésbe. A szent korona képében közjogi kapocs létezett, melynek folytán minden birtoknak forrása továbbra is egy és pedig közjogi, és nem mint a hűbéri társadalomban többféle, de mindig magánjogi; a birtokosnak jogállása is ennek folytán egy és a birtok után teljesítendő kötelezettségek nem mint a hűbérnél folytonosan megújuló magánszerződés által meghatározottak, hanem köztvény (adó és katonamegajánlás) útján megállapítottak; a szent koronának minden tagjai tehát az egész jogosult nemzet, tovább is közös jogéletet és a nemzeti közszellemtől áthatott közös politikai életet is vezet.

Ezen a hűbéri társadalomtól eltérő közjogi típusa az ősiségi társadalomnak eredményezte, hogy ez jóval közelebb állott az ujjabbkori álladalmi és társadalmi eszmékhez, mint a hűbéri társadalom, mely körülmény leginkább magyarázza meg, kisérétében több másoknak, hogy az ősiség jóval tovább és erősebben volt képes ellentállani az ujjabb kornak a későbbi századokban alakuló viszonyai és eszméi támadásainak.

V. FEJEZET.

Az ősiség méltatása.

Minden nevezetesebb társadalmi intézmény csak is addig gyakorolja teljes mértékben áldásos hatását, míg az álladalmi és társadalmi élet minden egyéb viszonyai vele teljes összhangzatban vannak; a mint ezek idő folytán átalakulnak, a társadalom iránytadó intézménye lépésenként veszt hivatásából, míg végtére az új viszonyokkal ellentétbe jutva káros hatást kezd gyakorolni és ép azért eltávolítása politikai és társadalmi követelménynyé válik.

E fejlődési menetet tanusítja az ősiség is.

Az ősiségnek és a vele rokon intézményeknek volt köszönhető, hogy az utolsó Árpádok alatt tényleg átalakult magyar társadalom állandó alapot és viszonyainak megfelelő külső szervezetet nyert, és ez által a nemzet álladalmi és társadalmi életének rendes folyása eszközöltetett. Néki volt köszönhető, hogy daczára Zsigmond, de különösen a Jagellók félszeg politikájának az olygarchia nem volt képes erőt venni a kisebb nemességben, és ezt hatósága alá hozni és hogy ennek folytán, midőn a mohácsi vészhez érünk, még nemzet létezett.

Az ősiség első sorban nem a főuraknak, hanem a kisebb nemességnek, mely hisz a középkorban tulajdonkép a nemzetet alkotta, érdekében hozatott. Az ősiség igaz, hogy biztosította a főuraknak a főuri állásuk alapjául szolgáló birtokállományt, de biztosította egyuttal a kisebb nemességnek is birtokállományát, mely épen volt az utolsó Árpádok alatt megtámadva, és pedig biztosította az által, hogy a birtokot az egyes nemes intézkedése alól elvonva, azt a családhoz kötötte. Igaz, hogy különösen a Jagellók alatt az ősiség daczára is, majd jogos, majd jogtalan uton egyesek kezében rendkívüli

nagy birtok halmoztatott össze, mi által épen nyerte később az ösiségi társadalom olygarchikus színezetét, de hogy ez nem történhetett nagyobb mérvben, azt csak is az ösiség eszközölte, mely a családnak jogi módot nyújtott birtokának megvédésére, annak visszaszerzésére, ha az az egyes családi tag eljárása folytán idegen kézre jutott.

Az ösiség hiányában a Jagellók politikája mellett a mohácsi vész alkalmával egy csapat olygarchából és ezeknek bérenceiből állott volna Magyarország, olygarchiában pedig közszellem soha nem honolván, hanem rendszerint a magánérdek lévén előtérben, ennek kielégítésével egy résznél, a külföldi, nemzetellenes befolyás könnyű szerrel diadalmaskodhatott volna az ellentállón, nem találkozott volna azon állhatatos, megtörhetlen ellenkezéssel, melyet az ösöktől öröklött közszellem által lelkesített nemzet annak ellenébe helyezett. A 16-ik és 17-ik században, és részben még a 18-ikban is az ösiség mentette meg a hazát, nemzetet.

Az, hogy idővel, midőn az újabb kor politikai, de különösen nemzetgazdászati irányai kifejlődtek, az ösiség súlyosan nehezedett a nemzetre, ennek különösen anyagi előhaladását akadályozva, elfelejtette a szolgálatot, melyet az egykor a nemzetnek tett vala. A részrehajlatlan történetírás feladata az ösiségnek ezen a nemzetnek életében öt koronként megillető helyet kijelelni. Ez igénytelen lapok csak is az ösiségnek a nemzet életéből való keletkezését és természetét szándékoztak kimutatni; hogy a nemzet életében helyt foglalt, azt idővel átható ösiség mikép fejlődött tovább a hazai ép úgy, mint az általános európai viszonyok behatása alatt, mint vált idővel áldásból a nemzetre nézve ennek átkává, annak ecsetelése egy későbbi dolgozatnak marad fentartva.

HECKENAST GUSZTÁV

könyvkiadó-hivatalában (Pesten, egyetem-utca 4-dik szám alatt) megjelentek és minden hiteles könyvárusnál kaphatók:

Carey Henrik. A társadalmi tudomány kézikönyve. Szerző „principles of social science“ című munkájának átdolgozata. Angolból fordította *Halász Imre.* (XVI, 576 lap, nagy 8-rét.) 4 ft. 50 kr.

Cherrier Miklós J. A magyar egyház története. (A f. m. bibornok, herczeg áldor s esztergomi érsek helybenhagyásával.) (592 l., n. 8-rét.) Füzve 2 ft.

Cziráký gróf A. M. A magyar közjog alapvonalai. Szerző nyomán írta *Hegedűs Lajos.* 1861. (260 lap, 8-rét.) Füzve 2 ft.

Fényes Elek. Az ausztriai birodalom statistikája és földrajzi leírása. Két rész egy kötetben. (303, 466 lap, nagy 8-rét.) Füzve 4 ft.

Henfner János, dr. Római magánjog többnyire *Haimberger* és *Schilling Bruno* után. Három kötet. Első kötet: *Személyjog.* Második kötet: *Dologbani jogok.* Harmadik kötet: *Dologhozi jogok.* (296; 310; 272 lap, nagy 8-rét.) Második kiadás. Füzve 4 ft.

Hoffmann Pál, dr. Justinianus császár institutióinak négy könyve. A corpus juris civilis, Kriegel testvérek által 1858-ban (nyolczadszor) kiadott eredeti szövege szerint 186 $\frac{1}{2}$ és 186 $\frac{2}{3}$ -ik évbéli tanítványai közreműködésével fordítva. (280 lap, 8-rét.) Füzve 1 ft. 20 kr.

Karvasy Ágost. A váltójogtan. Magában foglaló az általános váltójogi elméletet, a magyar váltójogot és a közönséges német váltórendszabályt rendszeresen előadva. **Második tökéletesbitett kiadás.** (172 l. 8-rét.) Füzve 1 ft.

Karvasy Ágost. A magyar váltójogi eljárás az 1840-ki s 1844-ki törvény-cikkelyek, országbirói értekezletek határozatai és némely újabb legfelsőbb rendeletek szerint. Rendszeresen előadva példakkal és írománymintákkal különös tek. az osztrák váltójogi eljárásra. (128 lap, 8-rét.) Füzve 80 kr.

Kautz Gyula. Politika, vagy országásztattan, tekintettel a két művelt világrész államintézményeire és törvényhozására. Rendszeres kézikönyvül. (528 lap, nagy 8-rét.) Füzve 4 ft.

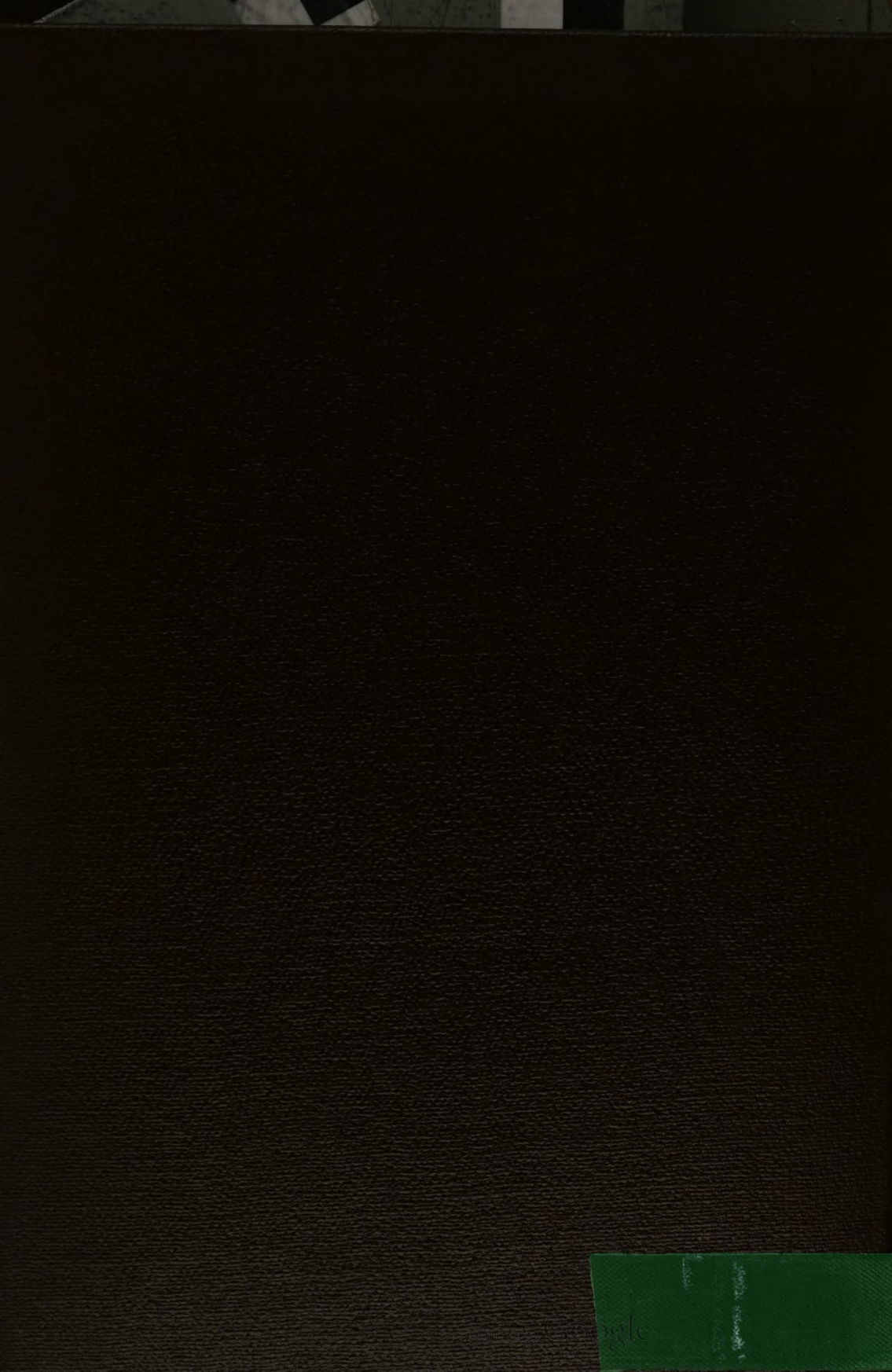
Kautz Gyula. Nemzetgazdaság és pénzügytan, tekintettel a gyakorlati iparéletre, a fensőbb tanulmány szükségéire, meg az államkormányzat és törvényhozás feladataira. (696 lap, nagy 8-rét.) Füzve 4 ft.

Kerékgyártó Árpád. Magyarország történetének kézikönyve. Prai, Kationa, Fessler, Engel, Horváth, Szalay, Bartal és gróf Teleky József nagy művei nyomán.

Első rész: **A Magyarok beköltözésétől III. Endre király haláláig. 889—1301.** (VIII. 168 lap, 8-rét.) Füzve 80 kr.

Második rész: **III. Endre király halálától a mohácsi csatáig. 1301—1526.** (VIII. 200 lap, 8-rét.) Füzve 80 kr.

- Konek Sándor, dr. Az ausztriai birodalom, jelesen a magyar korona országainak statistikai kézikönyve.** (670 lap, nagy 8-rét.) Füzve 5 ft.
- Konek Sándor, dr. A statistikának legújabb állása** közigazgatási, tudományos és irodalmi tekintetből. (150 lap, nagy 8-rét.) Füzve 1 ft. 50 kr.
- Konek Sándor. Egyházjogtan kézikönyve.** Különös tekintettel a magyar korona tartományaira. **Második javított és bővített kiadás.** (XXII, 740 lap, nagy 8-rét.) Füzve 4 ft. 50 kr.
- Mackeldey Ferdinand, dr. A római jog tankönyve. A tizenegyedik kiadás** után **Fritz János Ádám** által tetemesen javított és bővített kiadás után **magyarra fordítotték Báltaszéki Lajos, Löw Tóbiás és Wagner Géza.** Három kötet. (780 lap, nagy 8-rét.) Füzve 6 ft.
- Mohl Róbert. Az államtudományok encyclopaediája.** Fordította **Löw Tóbiás.** (496 lap, nagy 8-rét.) Füzve 4 ft.
- Ökröss Bálint. Magyar polgári magánjog és törvénykezési eljárás a legújabb törvények és legfelsőbb rendeletek nyomán jogtanulók használatára.** (372 lap, 8-rét.) Füzve 2 ft.
- Ökröss Bálint. Magyar polgári magánjog az 1848-ik évi törvényhozás, és az országbírói tanácskozmány módosításai nyomán átdolgozott és bővített második kiadás.** (876 lap, 8-rét.) Füzve 5 ft.
- Récsi Emil. Közigazgatási törvénytudomány kézikönyve, az ausztriai birodalmi törvényhozás jelen állása szerint.** Különös tekintettel Magyarországra. Négy kötetben. (396, 355, 347, 408 lap, 8-rét.) Füzve 8 ft.
- Szlemenics Pál. Fenyítő törvényszéki magyar törvény.** *Negyedik javított kiadás a legújabb törvények és rendeletekkel bővített kiadás.* *Ökröss Bálinttól.* Függelék: *Büntetőjogi kalauz szótári alakban.* 1865. (272, 212 l., 8.) Füzve 3 ft.
- Télfy János. Ethika, vagy bölesészeti erkölcesstan.** (216 lap. 8-rét.) 2 ft.
- Ausztriai általános **polgári törvénykönyv** felvilágosító jegyzetekkel és az ezen törvénykönyvre vonatkozó törvényekkel és rendeletekkel kísérve **Ökröss Bálint** által. Két kötet. (360, 320 lap, 8-rét.) Füzve 4 ft. 20 kr.
- Virozil Antal. Egytetemes természet- vagy észjog elemei.** Két kötet. (8-rét.) Füzve 3 ft.
- I. kötet: **Magán-természetjog.** A szerző eredeti latin munkája után magyarul előadva Márki József által. (224 lap, 8-rét.)
- II. kötet: **Természetes nyilván- vagy közjog.** A szerző eredeti latin munkája után magyarul előadva Hoffmann Lajos Pál által. (320 lap.)
- Weber G., dr. A világtörténet tankönyve.** Tekintettel a műveltségre, irodalomra és vallásra. **A tizedik bővített kiadás** után magyarítva.
- I. kötet: **Az óvilág története.** (IV, 502 lap, nagy 8-rét.) Füzve 2 ft. 40 kr.
- II. kötet: **A népvándorlás és az egyistenhíves megalapítása. A középkor.** (400 lap.) Füzve 2 ft. 40 kr.
- III. kötet: **Az ujkor története a francia forradalomig.** (379 lap.) Füzve 2 ft.
- IV. kötet: **Az ujkor története a francia forradalomtól korunkig.** (IV, 392 lap.) 2 ft.
- V. kötet: **Toldalék. — A német és magyar irodalom története vázlatban.**
- Virozil Dr. Anton v. Das Staats-Recht des Königreichs Ungarn, vom Standpunkte der Geschichte und der vom Beginn des Reiches bis zum Jahre 1848 bestandenem Landes-Verfassung.** Három nagy 8-rétű kötet 7 ft. 50 kr.

ngle